

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI**

BOYMURODOVA GULZODA TOSHEMIROVNA

**MAKTABGACHA PEDAGOGIK
TADQIQOTLARNI MODELLASHTIRISH**

*Oliy va o‘rta maxsus vazirligi tomonidan oliy o‘quv yurtlarining
70110201 – Ta‘lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi magistratura
mutaxassisligi talabalari uchun mo‘ljallangan darslik*

**“KAMOLOT” nashriyoti
BUXORO - 2022**

UO‘K: 37.01.24

KBK: 74.100.5

Boymurodova Gulzoda Toshtemirovna, Maktabgacha pedagogik tadqiqotlarni modellashtirish. [Matn]: darslik / G.T.Boymurodova - Buxoro : “BUXORO DETERMINANTI”MCHJning Kamolot nashriyoti, 2022. -164 b.

Mazkur darslik 70110201 – Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi magistratura mutaxassisligi talabalari uchun mo’ljallangan bo’lib, pedagogik tadqiqotlarning mazmuni va mohiyati, pedagogik tadqiqotlarning asosiy kategoriyalari va tushunchalari, pedagogik tadqiqotlarda ilmiy dalillar va ularning roli, pedagogik muammoni tanlash va pedagogiktadqiqot mavzularini shakllantirish, pedagogik tadqiqotlarning dolzarbligini aniqlash, pedagogik tadqiqotlar obyekti va predmeti, farazini belgilash, pedagogik tadqiqotlarning metodologik tamoyillari kabi mavzular yoritilgan.

Taqrizchilar:

G.A.Kamilova - Buxoro davlat universitetining pedagogika instituti “Maktabgacha ta’lim” kafedrası dotsenti, pedagogika fanlari nomzodi.

A.Z. Sharipov - Buxoro davlat universitetining Pedagogika instituti Ijtimoiy fanlar kafedrası dotsent.,f.f.d.(DSc)

ISBN: 978-9943-9017-9-7

Ushbu darslik oliy va o’rta maxsus ta’lim vazirligining 2022 yil “30” dekabrda “429”-sonli buyrug’iga asosan nashr etishga ruxsat berildi.

© “KAMOLOT” nashriyoti
© Boymurodova Gulzoda Toshtemirovna

KIRISH

Mamlakatimizda uzluksiz ta'lim tizimi mustaqillik yillarida zamonaviy mezonlar asosida rivojlanmoqda. Bu jarayon o'ziga xos samaraga ega bo'lib, ta'lim muassasalari faoliyatini tashkil qilishning me'yoriy-huquqiy hujjatlari, moddiy-texnika negizi, ta'limiy-tarbiyaviy reja va dasturlari, o'quv metodik ta'minoti, mutaxassis kadrlar tayyorlash hamda ularning sohalari takomillashib bormoqda.

Yurtimizda Uchinchi Renesans poydevorini barpo etish uchun bizga zamonaviy ilm va yana bir bor ilm, tarbiya va yana bir bor tarbiya kerakligi ta'kidlab o'tilgan. Shuningdek, prezidentimiz Shavkat Mirziyoev inaugurasiyadan keyin so'zlagan nutqida kelgusi besh yil davomida ma'naviy va marifiy sohalar rivojlantirish, madaniyat va san'atni yuksaltirish, yoshlarni sog'lom e'tiqodruhida tarbiyalash, millatlararo hamjihatlik va o'zaro hurmatni mustahkamlashga ustuvor ahamiyat qaratilgan bo'lib, ushbu maqsadni amalga oshirishda mamlakatimizda yosh avlodning ma'naviy-intellektual salohiyati, ongi va tafakkuri, dunyoqarashini yuksaltirish, o'z vatani va xalqiga bo'lgan muhabbati va sadoqat tuyg'usini shakllantirishga doir islohotlar amalga oshirilmoqda¹.

Zamonaviy ta'lim nazariyasi ko'plab rivojlangan mamlakatlarning ta'lim sohasida erishgan yutuqlarini mujassamlashtirgan bo'lib, ular o'zining maqsad, vazifalari, mazmuni, milliy xususiyatlari hamda sifat ko'rsatkichlari bilan birbiridan farqlanadi. Respublikamizda ta'lim mazmunini istiqbolga yo'naltirish, modernizatsiyalashgan ta'lim jarayonini tashkil etish muhim pedagogik ahamiyatga ega.

Ma'lumki, uzluksiz ta'lim tizimida kadrlar saohiyatini takomillashtirish va ularni mehnat bozori ehtiyojlariga mos kasbiy malakalariga ega bo'lishi bugungi kunning dolzarb masalalaridan biridir.

Pedagogika - bu fundamental va amaliy fan. Fundamental va amaliy tadqiqotlar, avvalo ustuvor maqsadlarni o'zida ifoda etishi bilan

¹ "O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son farmoni. – QHMMB: 06/22/60/0082son, 29.01.2022 y.

farqlanadi. Fundamental tadqiqotlarning strategik maqsadi - nazariya va konsepsiyalarni yaratish, qonun va qonuniyatlarni aniqlash, real obyektlarning ahamiyati va xususiyatlarini tizimlashtirishdan iborat. Fundamental tadqiqotlar jarayonida obyektlarning nazariy modellari yaratiladi. Fundamental tadqiqotlar nafaqat ontologik, prognostik, balki metodologik va evristik funksiyalarni ham bajaradi, ya'ni muammoning tadqiq etish lozim bo'lgan yangi qirralarini ochib beradi hamda amaliy tadqiqotlarning evristik strategiyalari va texnologiyalarini ishlab chiqish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Fan ilmiy bilimlar va ilmiy faoliyat tizimi sifatida natijasi esa, nazariy va amaliy turdagi yangi ilmiy bilimlarda o'z ifodasini topadi. Umuman olganda, ilmiy bilim uchun haqiqat va yangining mavjudligi eng asosiy qadriyatdir. Ilm madaniyatning komponenti sifatida ijtimoiymadaniy nuqtai nazardan asoslangan, muayyan tarixiy va madaniy kontekst, aksiologik doirada rivojlanadi; ikkinchi tomondan esa. - ilm madaniyatni rivojlantirish uchun asos vazifasini bajaradi. Axborotlar globalashuvi sharoitida fanning turli m a'lumotlar bilan boyib borishi, axborotlarni tahlil va talqin qilishga erkinlikning yuqori darajada berilishi boshqa fanlar singari pedagogika faniga turli nuqtai nazardan, rakursdan qarash tuyg'usini qaror toptirmoqda. Hatto so'nggi yillarda mazkur fanga uning tabiatiga mos kelmaydigan tushuncha, yondashuvlarni zo'rma-zo'raki singdirishga urinishlar ham ko'zga tashlanadi. Pedagogika fanining fundamental xususiyatini saqlab qolishning asosiy yo'li - uning metodologiyasini aniqlashtirish va to'g'ri tushuntirib berishdan iboratdir.

Pedagogik tadqiqotlar metodologiyasiga doir xorijiy tillarda bir qancha darslik va o'quv qo'llanmalar, monografiyalar mavjud. Biroq respublikamiz oliy ta'lim muassasalarining magistratura bosqichida mazkur fan bir necha yillardan buyon o'qitilishiga qaramasdan, pedagogik tadqiqotlar metodologiyasini yaxlit o'zida aks ettiruvchi darslik mavjud emas. Ana shunday zaruriyatdan kelib chiqib, ijodiy guruh tomonidan mazkur darslik yaratildi.

Aziz ilmi tolib, darslik matnini tushunishda qiyinchiliklarga duch kelishingiz, tabiiy. Buning uchun falsafiy va mantiqiy tafakkurga tayanishingiz lozimligini eslatib o'tmoqchimiz. Pedagogik tadqiqotlar metodologiyasini yaxshi biiish nafaqat ilmiy izlar.ishlar olib borish, balki pedagogika fani mohiyatini ham to'g'ri tushunishga katta yordam beradi.

I. MODUL. PEDAGOGIK TADQIQOTLARNING MAZMUNI VA MOHIYATI

Mavzuga oid tayanch tushunchalar: ilm, fan, metodologiya, fan metodologiya, ilmiy tadqiqot, ilmiy-tadqiqot metodologiyasi, ilmiy bilimlar, metodologik ta'minot.

I.1 Ijtimoiy-gumanitar izlanish sifatida pedagogik tadqiqotlarning o'ziga xosliklari

Ijtimoiy-gumanitar izlanish sifatida pedagogik tadqiqot-larning o'ziga xosliklari. Ilm-fan olam haqida obyektiv, tizimli tashkil-lashtirilgan va asoslangan bilimlarni ishlab chiqishga yo'naltirilgan bilish faoliyatining alohida turi. Ilmfanning diqqat markazida tabiat, ijtimoiy hayot, inson, uning ongi, psixikasi va faoliyati, san'at, odob, din, ta'lim, ilm kabi madaniy voqeliklar mujassamlashadi.

Um-fanning ustuvor vazifasi - ilmiy-nazariy tavsifga ega bo'lib, real voqelik haqida obyektiv bilimlarni umumlashtirish va tizimlashtirish ("Obyekt nima?"), ilm-fan rivojining zamonaviy bosqichi proektiv konstruktiv (me'yoriy, texnologik) funksiyasi ("Obyekt qanday boiishi lozim?"), obyektلامي o'rganishda haqiqatni izlash strategiya va qayta aloqa yo'nalishlarini aniqlash bilan bog'liq bo'lib qolmoqda.

Akademik V.V.Krayevskiy pedagogika fani amaliyotdan odimlashi lozimligini ko'p marta ta'kidlagan. Bu borada pedagogika-ning ustuvor masalalaridan biri pedagogik tizimni ilmiy asoslashdir. Boshqacha aytganda, har qanday pedagogik novatsiya ilmiy asoslangan bo'lishi lozim. Mazkur vaziyatda pedagogikaning ilmiy-nazariy funksiyasi konstruktiv-texnik vazifadan farqli ravishda ustuvor va tizim hosil qiluvchi tavsifga ega bo'ladi, Ta'lim va tarbiyaning ilmiy asoslangan tizimi, uning yangi metodlarini yaratish nazariy tadqiqotlar jarayonida pedagogik hodisalami anglanishidir. Faqatgina ushbu asosda pedagogik faoliyatning istiqbolli yo'nalishini to'liq idrok etish, ilmning amaliyotga ta'sirini ta'minlash mumkin. Xususan, ta'lim va fanning globallasuvi va internatsionallasuvi negizida xalqaro oliy ta'lim makoni shakllanib, u pedagogik tadqiqotlarning obyekt bo'lishi mumkin. Shubhasiz, bunday tadqiqotlarning vazifalaridan biri - mazkur fenomen mohiyati, qonuniy aloqalari, uning faoliyat yuritishi va

rivojlanishini ta'minlovchi ijtimoiy-ma'daniy omillarni aniqlashning muhim ahamiyat kasb etishida namoyon bo'ladi. Mazkur tadqiqotlarda tendensiyalar, muqobil rivojlanish variantlarini bashoratlash hamda xalqaro ta'lim makonining madaniy-tarixiy paradigmasi, ijtimoiy-madaniy mohiyati, qadriyatlar dinamikasi va taraqqiyot strategiyalarining turli me'yoriy modellarini ilmiy asoslash va loyihalashtirish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Haqiqatdan ham, professor V.V.Serikovning qayd etganidek: "Ko'p holatlarda insonni nimaga o'rgatish va qanday o'qitish haqidagi masala an'analar, tajriba, "vaqt talablari", ijtimoiy, iqtisodiy, ba'zan esa "inqilobiy" maqsadga muvofiqlikdan kelib chiqib hal qilingan.

Zamonaviy bosqichda madaniyat kontekstida ilm-fanni, hamda "madaniyat - ilm" tizimi bo'yicha aloqalarni yuzaga keltirish bilan bog'liq muammo o'ta dolzarblir. V.S.Stepinning qayd etishicha: "Ilmiy bilish jarayoni nafaqat o'rganilayotgan obyektning ichki xususiyatlari, balki ijtimoiy-madaniy xususiyat kasb etuvchi ko'plab omillar bilan ham bog'liqdir. Ilmni tarixiy rivojlanish bilan bog'liqlikda ko'rib chiqar ekanmiz, madaniyat shakl va turlarining o'zgarishi bilan ilmiy bilishni bayon etish andozalari, reallikni ilmida namoyon bo'lishi va fikrlash usullarining o'zgarayotganini aniq anglash mumkin, ular madaniyat kontekstida shakllanib, uning turli fenomenlar ta'sirini o'zida aks ettirishi, tabiiy. Bu ta'sir turli ijtimoiy-madaniy omillarni o'z ilmiy bilish usulini paydo qilish jarayoniga kiritilishi sifatida taqdim etilishi mumkin". Ushbu munosabat doirasida ilmiy refleksiyaning obyekti sifatida ilmning o'zi, hamda ilmning amaliyligi va rivojlanishini asoslaydigan ijtimoiy-madaniy kontekst hisoblanadi.

Ilm-fan - texnogen madaniyatning qadriyatlar ustuvor ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy davr uchun ijtimoiy xayotning barcha sohalarida ilm-fan va axborotlar ko'lami o'ziga xoslik kasb etadi. V.A. Lektorskiyning qayd etishicha, rivojlangan mamlakatlarda asosiy boylik yangi bilimlarni yaratish, ommalashtirish va iste'mol qilishda namoyon bo'ladi. Aynan bilimga, uni yaratish va qo'llash imkoniyatlariga munosabat borgan sari jamiyatning ijtimoiy qatlamlarga ajratilishi va yangi jahon tartibidagi o'mi va obro'sidan kelib chiqib mamlakat va hududlarga bo'linishini belgilaydi. Bunda yangi texnologiyalar va o'zaro hamkorlikdagi amaliy faoliyatni loyihalashtirish mumkin bo'lgan bilimlar haqida gap boradi.

Lekin global inqirozlar tufayli insonning yangi dunyoqarash yoʻnalishlarini izlash muammosi yuzaga keladi. V.S.Stepinning qayd etishicha, zamonaviy ilm bir qator global muammolar, mutlaqo yangi obyekt turlari bilan toʻqnashdi, bu esa ilmning asosi va samarali tadqiqot strategiyalarini qayta koʻrib chiqishni taqozo etadi.

XXI asrda fanning yaratuvchanlik qudratining oshib borishi, ishlab chiqarish kuchiga aylangani ilmiy tadqiqotlarning dolzarbligidan dalolat beradi. Har bir fanning metodologiyasi fanshunoslikning tarkibiy qismi, fanning taraqqiyoti esa uning mukammal metodologiyasining yaratilganligiga bogʻliq. Fan obyektiv borliq haqida bilimlar tizimi, voqelikni ilmiy nazariy aks ettirishdir. Hozirgi globallashuv jarayonida, avvalo, har bir axborotga ilmiy yondashish, qolaversa, fanning jamiyat ijtimoiy, iqtisodiy, maʼnaviy rivojlanishida hozir javob boʻlishi davr talabidir.

Ilm-fanning dialektik xususiyati, davr talabi, jamiyat buyurtmasiga mos istiqbolli vazifasi har bir fanning metodologik asosini takomillashtirishni taqozo etadi. Oʻz navbatida fanlarning tez rivojlanishi; har 3-4 yilda uzluksiz taʼlirn mazmuni oʻzgarib turishi; har tomonlama rivojlangan, intellektual salohiyatli barkamol avlodni tarbiyalashdek dolzarb muammoni ilmiy-metodik taʼminlash metodologiyasini ishlab chiqishni taqozo etadi.

Fandagi har bir yangi qadam faqat avvalgi yutuqlarga tayangan holda boyitilishi mumkin:

- yangi bilim eski bilimni mukammallashgan toʻliqroq va aniqroq shakli boʻlib, haqiqatni yanada aniqroq aks ettiradi;
- oʻtmishdagi fan taraqqiyoti yangi fan uchun zamin tayyorlaydi;
- oʻtmishdagi bilimlarning faqat hozirgi davr ilmiy nazariyalariga mos keluvchi elementlarga ahamiyatlidir.

Falsafa lugʻatida: “Fan reallik haqidagi obyektiv bilimlarni tayyorlash va nazariy tizimlashtirish funksiyasiga xos inson faoliyati sohasidir. Tarixiy taraqqiyotda fan jamiyatda ishlab chiqarish kuchiga va muhim ijtimoiy institutga aylanadi”, deb izoh berilgan.

N.Shermuhammedova fanning mohiyati haqida quyidagi xulosaga keladi: umumiylik va tizimlilik; umumahamiyatlilik (intersubyektivik); obyektivlik (bilish subyektiga bogʻliq emasligi); maxsus bilish metodlarining mavjudligi (nazariy va eksperimental); asoslanganlik (verfikatsiya); tanqidiylik (falsifikatsiya); toʻldiruvchanlik (koriuskulyar - toʻlqinli dualizmdan P. Fayerbendning metodologik

anarxizmigacha); vorisiylik (mos kelish tamoyilida namoyon bo‘ladi). Fanshunoslikda fanlar avvalo ikki turkumga bo‘linadi: tabiat haqidagi va ijtimoiy- gumanitar, ya’ni insonni o‘rganadigan fanlar. Barcha fanlarni tabiiy deb atash mumkin, zero insonning o‘zi tabiatning bir bo‘lagidir, demak uning ma’naviy va moddiy faoliyati barcha tirik mavjudotlar faoliyati kabi tabiiylik bilan chambarchas bog‘liqdir.

Zamonaviy ilmiy tadqiqotlar obyektlari sifatida insonparvarlikka asoslangan tizimlarni ajratib ko‘rsatish mumkin ~ bunday tizimlar insonning o‘zini asosiy komponent sifatida ko‘rib chiqishni taqozo etadi. Bunday tizimlarga quyidagilarni misol qilib keltirish mumkin: biosfera, INTERNET global tarmog‘i, zamonaviy texnologik loyihalashtirish tizimlari, bunda nafaqat mashina, “inson - mashina” tizimi ham emas, yanada murakkab rivojlanayotgan kompleks “inson – mashina eko - muhit tizimiga tatbiq etilib, ijtimoiy-madaniy muhit esa ushbu texnologiyani qabul qiladi.

V.S.Stepinning qayd etishicha: “Agar klassik ilm-fan haqiqatning alohidaalohida jihatlarini o‘rganishga e’tibor qaratgan bo‘lsa, zamonaviy ilm-fan xususiyatini bilimning turli sohalarining mutaxassislari ishtirok etadigan kompleks tadqiqot dasturlari belgilaydi”. Bu borada zamonaviy ilm-fanda “gibrid” tadqiqotlar ustuvor ahamiyat kasb etadi.

I.Fildshteynning fikricha, bugun inson va uning rivojlanishini o‘rganuvchi boshqa fanlar bilan bog‘liqlikda amalga oshiriladigan psixologik- pedagogik tadqiqotlar yanada dolzarb ahamiyat kasb etmoqda: ijtimoiy antropologiya, fenomenologiya, madaniyatshunoslik, kognitiv sotsiologiya, semiotika, informatika.

Yangi obyektlarning yuzaga kelishi o‘z navbatida metodologik strategiyalar, tadqiqot taktikalari, metodlari va mezonlarining o‘zgarishini ham taqozo etadi.

Postnoklassik davrda ilm-fanning rivojlanish tendensiyalari:

zamonaviy ilm-fan ilmiy tadqiqot asoslarining radikal transformatsiyasi bilan xarakterlanadi (to‘rtinchi “ilmiy inqilob”): olam manzarasi, falsafiyaksiologik asoslar va me’yoriy-mezonli tizimlar. Paradigmal “odimlash” ijtimoiygumanitar fanlar uchun ham xarakterlidir: pedagogika, psixologiya, sotsiologiya va h.k. Ilmiy ratsionallikning postnoklassik turi shakllanadi;

-yangi obyektlarning ilm-fan tomonidan o'zlashtirilishi va oqibatda "gibrid" tadqiqotlarning dolzarb ahamiyat kasb etishi. Natijada "insonga mos" obyektlarni tadqiq etish jarayonida haqiqatni izlash nafaqat uning mohiyatini aniqlash bilan, balki bunday obyektlarni muayyan aksiologik ustanovkalarga muvofiq qayta tashkillashtirish strategiyalari va prognostik yo'nalishlari bilan bog'liq;

-zamonaviy ilm-fan uchun ilmiy refleksiyaning umumiyligi va uzluksizligi xosdir. Ilmiy refleksiya "maydoni`ni kengaytirish: nafaqat "xususiy" yoki metodologik refleksiya, balki "tashqi" refleksiyaning ham zaruriyat kasb etib (E.G. Yudin), uning ob`yekti sifatida jarayonning o'zi emas, ilmiy tadqiqotning ijtimoiymadaniy mazmun-mohiyati muhim ahamiyat kasb etadi;

-paradigma, ilmiy-tadqiqot faoliyatini tashkil etish me'yorlarining ochiqligi va jo'shqinligi. Zamonaviy ilmiy ratsionallik (V.S. Shvirev) - bu "ochiq ratsionallik", bunda tadqiqot dasturlari va paradigmlar uzluksiz tanqidiy refleksiya va transformatsiyalar uyg'unligini talab etadi;

-ratsional-mantiqiy va subyektiv-irratsionallikning o'zaro uyg'unligi ilmiy tadqiqotning o'z-o'zini aksiologiyazatsiyalash komponentlari sifatida. Ilmiy muammo tadqiqiga doir yondashuvlarning variativligi, dialogik tavsifga egaligi va o'zaro bir-birini to'ldirishi, polikonseptuallik, haqiqatning ko'p o'lchovga ega ekanligi shular jumlasidandir.

Ilm-fan maqomi falsafiy-aksiologik asoslar, tabiiy me'yoriy-mezonli tizim sifatidagi paradigma, obyekt, vazifa va funksiyalarni, fan predmeti, nazariya, kategorial apparat va atamalar tizimi, metodologik vositalar majmui, empirik baza, dolzarb muammo doiralarini o'z ichiga oluvchi metodologik tizimni rivojlantirish darajasi bilan belgilanadi.

I.2 Pedagogika fani metodologiyasi bilim va faoliyat tizimi sifatida. Pedagogika fanining metodologik tizimi qator komponentlarni o'z ichiga oladi.

Pedagogikaning obyekti va predmeti. Ilm-fan obyekti - mazkur fan tadqiq etuvchi voqelik sohasidir. Masalan, ijtimoiy-gumanitar fanlarning obyekti inson bilan bog'liq madaniy hodisalardir. Pedagogika fanining obyekti yaxlit pedagogik jarayon bo'lib, u zamonaviy bosqichda faqat bilimlarning shakllanish bosqichi, insonning intellektual salohiyatining rivojlanishi bilan belgilanmaydi. V.V.Serikovning qayd etishicha: "Ta'lim olganlik o'zlashtirilgan

ma'lumotlarni bor holaticha qayta takrorlash va bilimdonlik yoki "ko'p bilimga egalik" bilan qiyoslanmaydi, balki ko'plab sohalarda chuqur bilimga ega bo'lishni taqozo etadi. Bu esa bilimlar dunyosida yuzaga kelgan masalalarni echish uchun keraklisini tanlay bilish va mustaqil tadqiqot o'tkazish va ana shu asosda yangi bilimlarni izlab topish va o'rganilayotgan fan sohasida yaratilayotgan ekologik, ijtimoiy, axloqiy natijalarni baholay olish, ya'ni mutaxassislar ta'kidlashganidek, gumanitar ekspertizani o'tkaza olish ko'nikmasidir". Yaxlit pedagogik jarayon - bu ta'lim va tarbiya birligidir.

Ta'lim va tarbiya masalasini turli fanlar tadqiq etishi mumkin. Ta'lim-tarbiya esa ko'p qirralidir. Ta'lim-tarbiya sotsiologiya, falsafa, psixologiya va boshqa fanlarning o'rganish obyekti bo'lib, turli rakurslarda o'rganiladi: qadriyat; madaniyat komponenti; ijtimoiylashuv; dinamik va statistik tizim; o'qituvchi va o'quvchining o'zaro faoliyati; jarayon; natija; mustaqil ta'lim; boshqaruv va loyihalashtirish obyekti; ta'lim xizmatlari sohasi va h.k. Har bir fan muayyan rakurs, dolzarb tadqiqot masalalari, tushuncha doirasi, nazariy va metodologik pozitsiyalar kontekstida voqelik obyektini o'rganadi va bu bilan tadqiqot predmetini loyihalashtiradi.

E.G.Yudin nuqtai nazariga ko'ra, o'rganish obyekti, tadqiqot muammosi, metodologik vositalar tizimi (obyekt qismlarga ajratib o'rganiladigan va tadqiqot muammosi asosida shakllantiriladigan tushunchalar; obyektning o'rganish tamoyillari va metodlari; tadqiqot jarayonlari) va ularni qo'llashning izchilligi — tadqiqot predmetini yaratadi.

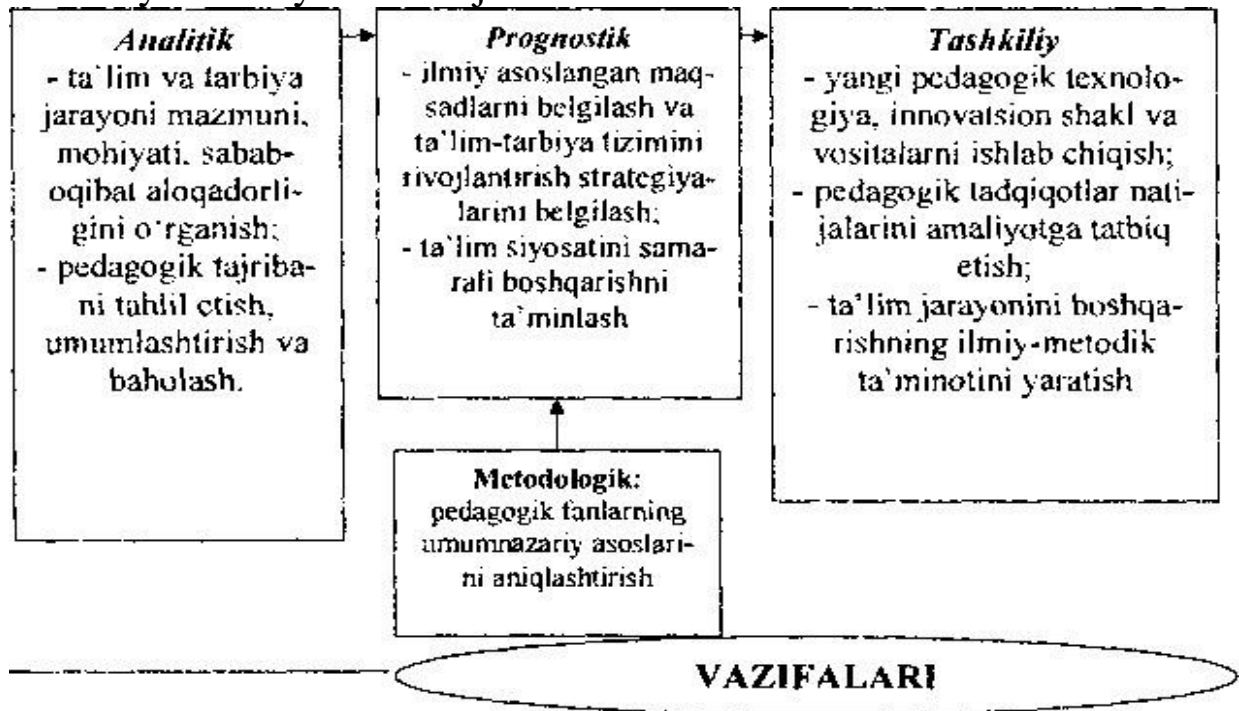
Pedagogika voqelikning mazmun-mohiyatini o'rganadi, qonuniyatlarni aniqlaydi, pedagogik o'zaro ta'sirning mohiyati, pedagogik jarayonni loyihalashtirish va amalga oshirish shakl, metod, vositalari va texnologiyalari, uning sifat va samaradorligi mezonlarini ishlab chiqadi.

Pedagogika fanining maqsad va vazifalari. Pedagogika ijtimoiy fan sifatida to'rt asosiy funksiyani bajaradi: analitik, prognostik, tashkiliy va metodologik.

Pedagogika fani shaxsni shakllantirishdek ijtimoiy buyurtmani bajarish asosida jamiyat taraqqiyotini ta'minlashga alohida hissa qo'shadi. Pedagogika fani maqsadi va vazifalarining belgilanishida ijtimoiy munosabatlar mazmuni, davlat va jamiyat rivojlanish

strategiyasi, uning hayotida yetakchi o‘rin tutuvchi g‘oyalar mohiyati muhim ahamiyatga ega.

O‘zbekiston Respublikasida demokratik, insonparvar hamda huquqiy jamiyatni barpo etish sharoitida mazkur fan yuksak ma’naviy va axloqiy talablarga javob beruvchi yuqori malakali kadrlarni tarbiyalash tizimini ishlab chiqish, ilg‘ot xorijiy tajribalar asosida ta’lim va tarbiya nazariyasini rivojlantirish vazifasini hal etadi.

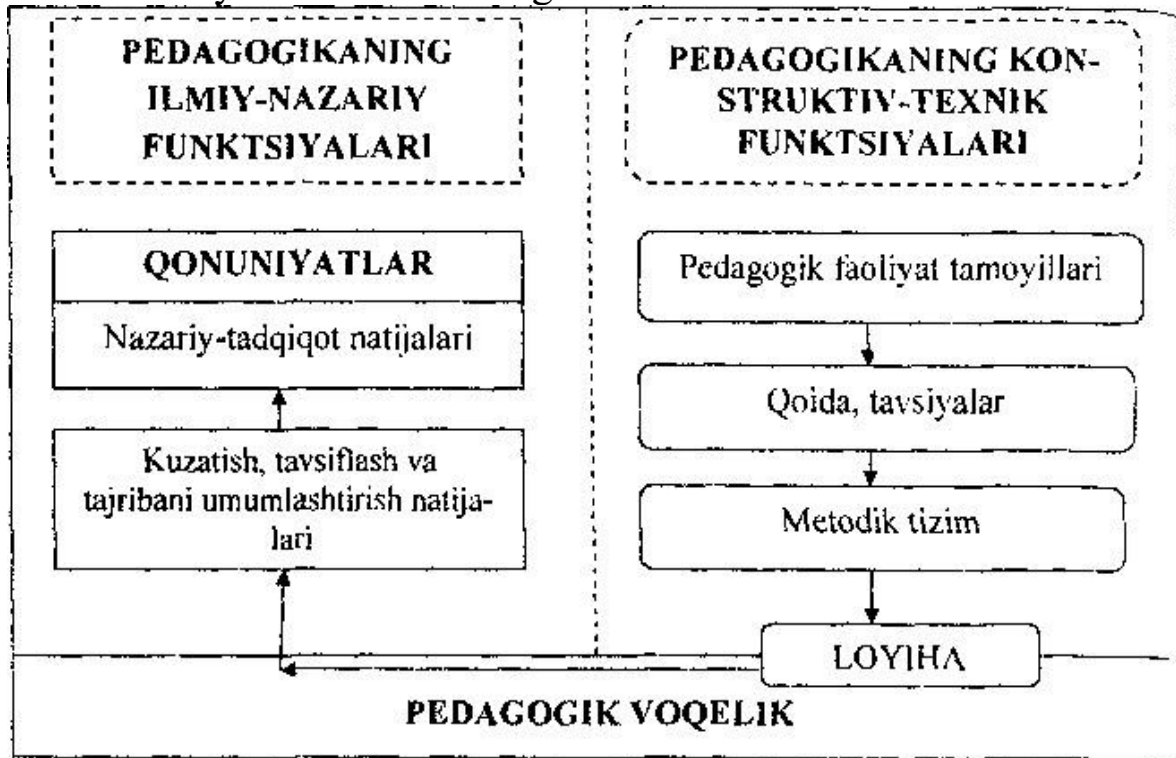

Pedagog-tadqiqotchi, ilmiy-nazariy funksiyani amalga oshirar ekan, pedagogik voqelikni borligicha aks ettiradi: u yoki bu pedagogik vositalar, ta’lim modellarining samarador yoki samarasi pastligini tushuntiradi (empirik daraja); ta’lim-tarbiya, boshqa pedagogik hodisalar mohiyatini aniqlash; pedagogik qonuniyatlarni o‘matadi; ijtimoiy madaniy dinamikani hisobga olgan holda ta’limtarbiya mohiyatining komponentlari, tarkibi, darajalarini ilmiy asoslaydi; gibril asosda yangi didaktik va tarbiya tizimlarining ilmiy asoslanishini tadqiq etadi (falsafa, yosh va pedagogik psixologiya, pedagogika va boshqa sohalardagi bilimlarni integrallash asosida). Lekin pedagogika fan sifatida nafaqat pedagogik voqelikni aks ettirish, balki uning qayta isloh etish vositalarini aks ettirishga undaydi.

Konstruktiv-texnik funksiyani amalga oshirar ekan, pedagog-tadqiqotchi “borliq haqidagi bilimlar”ga ega bo‘ladi: bilimlar - me’yorlar, bilimlar - ko‘rsatmalar (tamoyillar, usullar, shakllar,

metodik qoidalar va tavsiyalar), ular pedagogik jarayon maksimal darajada natijador bo‘lishi uchun uni qanday amalga oshirilishini aks ettiradi. U yoki bu darajada ko‘plab pedagogik tadqiqotlar ilmiy nazariy va me‘yoriy funksiyani bajaradi.

Didaktika, tarbiya nazariyasi, pedagogikaning umumiy va me‘yoriy metodikalari sohasida fundamental va amaliy tadqiqotlarning natijalari turli ko‘rishdadir (deskriptiv, preskriptiv), pedagogik bilimlar maxsus ilmiy hamda metodologik.

Pedagogika nazariyasi. Pedagogik qonuniyatlar. A.A.Ivin, A.L.Nikiforovlarning qayd etishicha, “nazariya voqelikning ma‘lum sohasidagi qonuniyatlar va aloqalar haqida yaxlit tasavvurni hosil qiluvchi, ilmiy bilimni tashkil etuvchi eng rivojlangan shaklidir”. Nazariyaning komponentlari: nazariy dastlabki asoslar (fundamental toifalar, tushunchalar, qonunlar, qonuniyatlar, tamoyillar); nazariyaning ideallashtirilgan obyekti o‘rganilayotgan soha obyektlarining xususiyat va aloqalarining mavhum modeli sifatida; nazariya mantiqi isbotlarning ko‘pligi sifatida. Nazariyaning asosiy vazifalari: tushuncha - kategorial apparat vositasila voqelikni tasvirlash; dalillar asosida yotgan muhim aloqadorliklar tizimini ochish (genetik, ierarxik, funksional va h.k.); kontekst dinamikasini hisobga olgan holda obyektlarning holatini prognozlash.

Pedagogikada ta'lim nazariyasini ancha chuqur o'rganilgan. Voqelikning biror sohasining nazariyasini belgilash - mazkur sohaning butun xilma-xilligi yorqin namoyon bo'ladigan asosiy munosabatlarni izlab topishdir. V.V.Krayevskiy didaktikaning obyekti bilan bog'liqlikda ta'lim strukturasi ikki ahamiyatli munosabatni ajratadi: *o'qitish va o'qishning birligi; ta'limning mazmunli va protsessual jihatlarining birligi*. V.V.Serikovning qayd etishicha, ushbu ikki munosabatlardan ("o'qitish - o'qish", "mazmun - metod") madaniyatning maxsus hodisasi sifatida ta'limning barcha tavsifini ajratib ko'rsatish mumkin. Ta'limning mazkur mohiyatli xususiyatlarini ta'riflash uning nazariy modelining mohiyatini tashkil etadi. Bunday tavsifiy-nazariy modelni tuzish navbatdagi - normativ (me'yoriy) modelga o'tish imkonini beradi. Nazariy modelga yaxlit pedagogik jarayon nazariyasi (S.Rajabov, V.A.Slastiyoninlarning ilmiy maktabi), shaxsga yo'naltirilgan ta'lim nazariyasi (V.V.Serikov, N.N.Azizxodjaeva), ta'lim mohiyatining madaniy-insonparvar yo'naltirilganligi (I.Ya.Lerner, V.V.Krayevskiy) kabilarni kiritish mumkin.

Akademiklar S.Rajabov va V.A.Slastiyoninning ilmiy maktabiga ko'ra, pedagogik jarayon - dinamik ta'lim-tarbiya tizimidir. Pedagogik jarayon - tarbiyalanuvchilar tomonidan ijtimoiy-madaniy tajriba, hamda mazkur jarayon ishtirokchilarining rivojlanishi maqsadida ta'lim va tarbiya vositalarini qo'llagan holda tashkil etiladigan pedagog va tarbiyalanuvchilarning aniq maqsadga qaratilgan o'zaro ta'siridir. Pedagogik jarayon, avvalo pedagogik o'zaro ta'sirning mazmun va texnologiyasi bilan bog'liq maxsus tashkil qilingan sharoitlarda amalga oshiriladi. Pedagog va tarbiyalanuvchilar - pedagogik jarayonning kechishi va natijalarini belgilab beruvchi faol ishtirokchilar, ushbu jarayonning subyektlaridir. Pedagog va tarbiyalanuvchi, ta'lim-tarbiya mohiyati va vositalari singari komponentlar o'rtasidagi aloqa dinamik tizim sifatidagi real pedagogik jarayonni keltirib chiqaradi.

Pedagogik nazariyaning "asosini" pedagogik qonuniyatlarni tashkil etadi. Pedagogik taraqqiyot sifatidagi bu qadar murakkab, katta va dinamik tizimda ko'plab turli tavsifiy aloqalar namoyon bo'ladi.

Zamonaviy pedagogikada pedagogik jarayon qonuniyatlarning yagona tasnifi mavjud emas. Shu sababli quyida mavjud tasniflardan ba'zilarini ko'rib o'tamiz.

LP.Podlasiy tasnifi bo'yicha:

Tarbiya va ijtimoiy tizimlarning aloqadorligi: aniq tarixiy sharoitlardagi tarbiya xarakteri jamiyatning ehtiyojlari, iqtisodiy, milliy- madaniy o'ziga xosliklari bilan aniqlanadi.

Ta'lim va tarbiya orasidagi: bu jarayonlarning o'zaro bog'liqligini, ularning ko'p tomonlama o'zaro ta'sirini, birligini belgilab beruvchi aloqadorlik.

Tarbiya va faoliyatning aloqadorligi: tarbiyalash - faoliyatning turli turlariga tarbiyalanuvchilarni jalb etish demakdir.

Tarbiya va shaxs faolligining aloqadorligi: agar uning obyekt (shaxs) bir paytning o'zida subyekt sifatida aks etsa, tarbiya muvafaqqiyatli amalga oshadi, ya'ni shaxs o'zining faol xulq-atvorini, shaxsiy erkinligini, mustaqilligini, faoliyatdagi ehtiyojini namoyon etadi.

Tarbiya va muloqotning aloqadorligi: tarbiya jarayoni har doim odamlar - o'qituvchilar va ta'lim oluvchilarning o'zaro harakatida kechadi.

Bola tarbiyasi muvafaqqiyati to'g'ridan-to'g'ri shaxslararo aloqalarning intensivligi va boyligiga bog'liq bo'ladi.

Pedagogik jarayonning dinamik qonuniyati - ta'lim oluvchining keyingi barcha muvafaqqiyatlarining qimmatini uning dastlabki bosqichlardagi muvafaqqiyatiga bog'liq bo'ladi.

Pedagogik jarayonda shaxsning rivojlanishi qonuniyati - shaxs rivoji darajasi va sur'ati: irsiyat; tarbiya va ta'lim muhiti; pedagogik ta'sir etish usul va vositalarining qo'llanishiga bog'liq bo'ladi.

-o'quv-tarbiya jarayonini boshqarish qonuniyati - pedagogik ta'sirning samaradorligi: ta'lim oluvchilar va pedagoglar orasidagi qayta aloqalarning intensivligi; ta'lim oluvchilarga ko'rsatiladigan korrektsiyali ta'sirlarning asoslanganligi hamda xarakteri, qimmatiga bog'liq bo'ladi.

Pedagogik jarayonda hissiyot, mantiqiylik va amaliyotning birligi qonuniyati - o'quv-tarbiya jarayonining samaradorligi: hissiy idrokning sifati va intensivligi; idrok etilganing mantiqiy anglanishi; anglanishning amaliy qo'llanilishiga bog'liq bo'ladi.

Tashqi (pedagogik) va ichki (bilish) faoliyatning birligi qonuniyati - pedagogik jarayonning samaradorligi: pedagogik faoliyatning sifati; tarbiyalanuvchilarning shaxsiy o'quv-tarbiyaviy faoliyatining sifatini shart qilib qo'yadi.

M. Kodjaspirov bo'yicha:

Ijtimoiy shart-sharoitlar bilan shartlanganlik qonuniyati: ta'lim va tarbiyaning ijtimoiy ehtiyojlar va sharoitlarga bog'liqligi.

Inson tabiati bilan boglanganlik qonuniyati: shaxsni shakllantirishda muloqot va faoliyatning hal qiluvchilik roli; ta'lim va tarbiyaning ta'lim oluvchilarning yosh va individual o'ziga xosliklariga bog'liqligi.

Tarbiyaviy jarayon mohiyatining shartlanganlik qonuniyati: tarbiya, o'qitish, ma'lumot va shaxs rivoji jarayonlarining o'zaro bog'liqligi; o'quv-tarbiyaviy jarayonda shaxs va ijtimoiy guruhlarining o'zaro aloqasi.

M.Kodjaspirovning mazkur tasnifi Yu.K.Babanskiyning tasnifiga juda yaqin. Yaxlit pedagogik jarayonning qonuniyatlari, aynan akademik Yu.K.Babanskiy tomonidan sodda va tushunarli ochib berilgan:

Ta'lim va tarbiya jamiyatning ehtiyojlari va ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlariga bog'liq holda amalga oshadi.

Tarbiya, o'qitish, ma'lumot va rivojlanishning o'zaro bog'liqligi qonuniyati.

Tarbiya va o'zini-o'zi tarbiyalashning birligi qonuniyati.

Ta'lim va tarbiya jarayonida muloqotning hal qiluvchilik roli qonuniyati.

Pedagogik jarayonda ta'lim oluvchilarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish.

Pedagogik jarayonda jamoa va shaxsning o'zaro aloqadorlik qonuniyati.

Pedagogik jarayon vazifalari, shakllari, metodlarining o'zaro aloqadorlik qonuniyati.

Pedagogika fani metodologiyasi. Pedagogika fani rivojining hozirgi bosqichida alohida dolzarb metodologik masalalarni hal etish bilan chegaralanmasdan xususiy bilimlar tizimi sifatida pedagogika fani metodologiyasini aniq belgilab olish zarur. Bu birinchidan, pedagogik nazariyalarning ishonchliligini ta'minlash, boshqa tomondan metodologik bilimlarsiz pedagogik tadqiqotlarni samarli tashkil etish va o'tkazish mumkin emasligini uqtiradi.

Ijodiy jarayonda bugungi kunda pedagogika fani metodologiyasiga, uning predmetiga nisbatan turlicha yondashuvlar vujudga kelmoqdaki, ularning mohiyatini qisqacha tushuntirishga harakat qilamiz.

Metodologiya aihida fan sifatida ikkita funksiyani bajaradi: deskriptiv (ifodalovchi) va perskriptiv (me'yorlovchi). Birinchisi - obyektini nazariy jihatdan ifodalashni ko'zlasa, keyingisi - tadqiqotchi uchun aniq mo'ljal olishga shartsharoit yaratadi. Bu ikki vazifaning mavjudligi pedagogika metodologiyasini ham ikki guruhga ajratishni taqozo etadi - nazariy va me'yoriy. ,

Pedagogikaning nazariy metodologiyasiga quyidagilarni kiritish mumkin: «metodologiya» tushunchasi ta'rif; fan metodologiyasining umumiy tavsifi, uning darajalari; metodologik bilimlar va faoliyat tizim sifatida; pedagogika sohasidagi tadqiqiy faoliyatni metodologik ta'minlash manbalari; pedagogik tadqiqot obyekti va predmetining metodologik tahlili.

Me'yoriy asos quyidagi savollar doirasini qamrab oladi:

- pedagogikani obyektiv borliqni ma'naviy jihatdan o'zgartirishning boshqa shaklidan farqli tomonlarini ilmiy asoslash;

- pedagogika sohasidagi ishlar fanning fundamental asoslariga muvofiqligini aniqlash;

- maqsadning aniqligi; maxsus tadqiqot obyektini ajratish;

- maxsus bilish metodlari va vositalarini qo'llash; atamalaming bir xil qo'llanilishi;

- pedagogik tadqiqotlarni tizimlashtirish;

- tadqiqot asosnomasi: muammo, mavzu, uning dolzarbligi, tadqiqot obyekti, predmeti, maqsad va vazifalari, farazi, himoya qilinadigan holatlar, ilmiy yangiligi, ilmiy-amaliy ahamiyati;

- pedagogik tadqiqotning tarkibi va mantiqiy ketma-ketligi; pedagogik fanlar tizimi, ularning o'zaro aloqasi.

Tadqiqot muammosi bo'yicha qabul qilingan direktiv va me'yoriy hujjatlar ham bevosita metodologiyaning me'yoriy asosini tashkil etadi.

Falsafiy nuqtai nazardan metodologiya nazariy va amaliy faoliyatni tashkil etish prinsiplari va usullari tizimi, shuningdek, bu tizim haqidagi ta'limot (nazariya) sifatida qabul qilinadi. Aniqrog'i, metodologiya predmeti - faoliyatni tashkil etish haqidagi nazariya demakdir.

Ko'rinib turibdiki, bu ta'rifda ilmiy bilishning ikki jihati - bilimlar tizimi va ilmiy-tadqiqiy faoliyat qamrab olingan. Yoki ikki faoliyat turi metodologik tadqiqot va metodologik ta'minot hisobga olinyapti. Agar birinchisining vazifasi pedagogika fanlari rivojining qonuniyatlari va yo'nalishlari, pedagogik tadqiqotlarning sifat va samaradorligini oshirish prinsiplari, ularning tushunchalari tarkibini aniqlashtirsa,

ikkinchisi - metodologik bilimlardan tadqiqot dasturlarini asoslashda va sifatini baholashda foydalanishni anglatadi.

Shu bilan birgalikda pedagogik muammolarning umumnazariy muammolar bilan almashtirishga yo‘l qo‘yib bo‘lmaydi. Chunki, birinchisi «qanday qilib metodologiyani pedagogikaga qo‘llash mumkin» degan savolni aniqlashtirsa, ikkinchisi — umumnazariy savollar esa pedagogikaning predmeti, uning boshqa fanlar bilan aloqasi, ta‘lim va tarbiya mohiyati kabi umumiy savollar yyechimiga qaratiladi.

Pedagog kadrlar tayyorlash sifatini oshirish masalasi respublikamiz va jahon miqyosida tadqiqotchilaming diqqat markazida bo‘lib kelmoqda. Mazkur muammo ta‘lim mazmunini modernizatsiyalash, ta‘lim jarayonini tashkil qilish texnologiyalari va usullarini optimallashtirish bilan chambarchas bog‘langan. Ulaming to‘laqonli hal etilishiga esa pedagogik tadqiqotlarni amalga oshirishda yanada moslashuvchan va taraqqiyparvar yondashuvlarni keng joriy etish orqaligina erishish mumkin. O‘z navbatida pedagogika fani boshqa fanlar kabi yangi-yangi dalillar, yuqori natijalarga erishish imkonini beruvchi texnologiyalar asosida rivojlanib boradi. Buning uchun esa ilmiy asoslangan tadqiqot metodlariga tayanish talab etiladi. Ilmiy tadqiqot metodlari esa o‘z navbatida metodologiya tushunchasi bilan ataluvchi nazariy prinsiplar majmuasiga bog‘liq bo‘ladi.

Pedagogik metodologiya sohasida amalga oshirilgan ilmiy ishlar tahlili «metodologiya», shuningdek, «pedagogik metodologiya» tushunchasiga nisbatan turlicha yondashuvlar mavjudligini ko‘rsatadi. Pedagogika fanida metodologiya tushunchasining gnoseologik talqini ko‘proq ustuvorlik kasb etadi. Mazkur yondashuvga ko‘ra «metodologiya» tushunchasi, mazmunan «gnoseologiya» (bilish to‘g‘risidagi fan), «nazariy bilish» kabi tushunchalarga yaqin turadi. Ushbu yo‘nalish tarafdorlari masalaga bir tomonlama yondashib, metodologiyani faqat «bilish metodlari to‘g‘risidagi ta‘limot» yoki hodisalarni bilish jarayoni sifatida talqin qiladilar. Shu o‘rinda, ushbu tushunchaning «borliqni o‘zgartirish metodlari to‘g‘risidagi ta‘limot» ekanligini e‘tibordan chetda qoldiradilar va metodologiyani gnoseologik qolip bilan cheklab qo‘yadilar.

Pedagogik tadqiqotlaming metodologik ta‘minoti va pedagogik relexifying doir manbalari. Pedagogik tadqiqotning metodologik ta‘minotiga me‘yoriymetodologik bilimlar (yoridashuvlar, tamoyillar,

usullar, mezonlar) hamda metodologik vazifani bajaruvchi deskriptiv umumiy va maxsus ilmiy bilimlar (tasniflar, konsepsiyalar, tizimlar, modellar) kiradi.

E.G.Yudinning ta'kidlashicha: "Ilmiy bilishning tadrijiy rivojida vazifa ko'pincha shunday qo'yilgan bo'ladiki, bunda asbrakt bilish ratsional bilishga nisbatan metodologik vazifani bajaradi. Aslida har qanday ilmiy nazariya metodologik vazifani bajaradi...". Masalan, ta'limning madaniyatshunoslikka doir konsepsiyasi didaktika, tarbiya nazariyasi, xususiy metodikalar sohasidagi tadqiqotlarga nisbatan metodologiya vazifasini bajaradi.

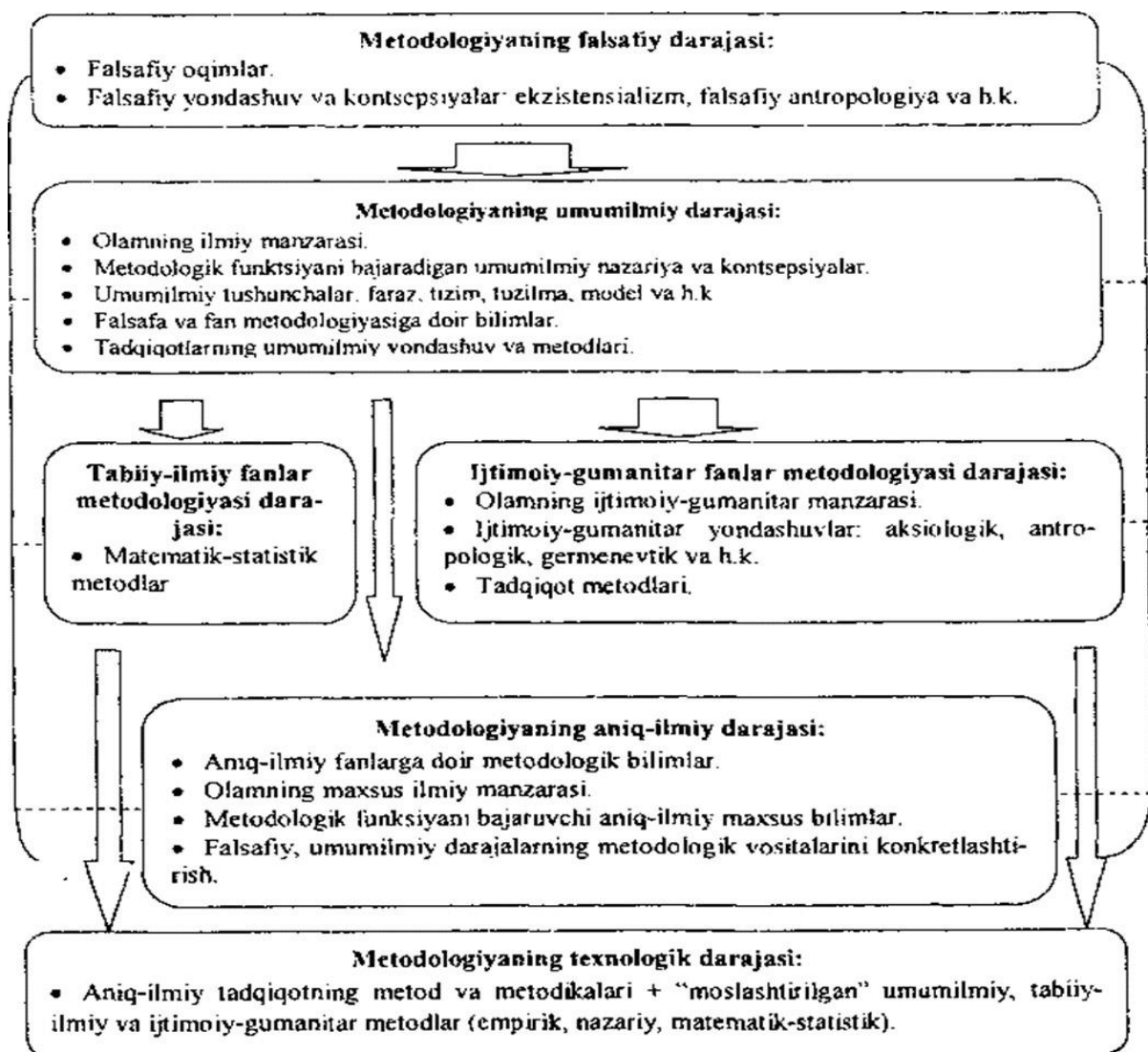
Turli darajadagi deskriptiv bilimlar qatlami (falsafiy tushunchalar, umumiy va dunyoning maxsus ilmiy manzarasi, umumiy va maxsus ilmiy kategoriyalar, tushunchalar, nazariya va konsepsiyalar, empirik faktlar) "mavjud" sohani o'zida ifoda etadi («Nima mavjud?»). Shu sababli "metodologik bilim" va "funktional metodologik bilim"ni farqlash lozim. Paradigma tarkibida mazkur deskriptiv tarkibiy qismlar metodologik (preskriptiv, me'yoriy) vazifani bajaradi.

Fan metodologiyasida metodologik vositalarning g'oyat katta "zahirasi" ishlab chiqilgan. Ulami tizimlashtirish muammosi mavjud. Tadqiqotchi tomonidan tadqiqot maqsadi va masalalariga ayni metodologik vositani mustaqil tanlay olish undagi metodologik ta'minot va metodologik refleksiya darajasi, shakli, turi, manbalari to'g'risida bilimlariga bog'liq.

Metodologiyaning turlari va darajalari to'g'risidagi asosiy fikr ilk bor V.A.Lektorskiy va V.S.Shvirev tomonidan shakllantirilgan, keyinchalik E.G.Yudin tomonidan yanada to'ldirilgan. Ular metodologik bilimning quyidagi darajalarni ajratib ko'rsatishadi: falsafiy, umumilmiy va xususiy. Bizningcha, ijtimoiygumanitar bilim sohasi uchun xos bo'lgan antropologik, aksiologik, fenomenologik, germenevtik metodologik yondashuvlarni o'z ichiga olgan ijtimoiy-gumanitar fanlar metodologiyasi darajasini ajratib ko'rsatish maqsadga muvofiqdir.

Metodologiyaning falsafiy darajasini falsafiy kategoriyalar, konsepsiyalar, yondashuvlar tashkil etadi: dialektik materializm, ekzistensializm, falsafiy antropologiya, pragmalizm, postmodernizm, global evolyusionizm va boshqalar. Ilmiy tadqiqotlarning asosi sifatida falsafiy konsepsiyalar, yondashuvlar quyidagi vazifalarni bajaradi: ontologik (falsafiy kategoriyalarda o'z aksini topgan reallikning yangi

modeli), evristik (obyektlarning yangi turi, obyektlar mohiyatining yangi “anglash doirasi”ni belgilovchi yangi kategorial matritsa, reallikni “his etish usuli”, aniq-ilmiy fanlar kategorial apparatining rivojlanish darajasi, tadqiqotning yangi strategiyalari), epistemologik (ilmiy anglash, uning sifat mezonlari (asoslanganlik, ishonchlilik)ning mohiyatini anglash tadqiqotning evristik strategiyalarini shakllantiradi), aksiologik (tadqiqot “mafkurasi”, yangi ideallar, dunyoqarash ustanovkalari konkret ilmiy tadqiqotlarning aksiologik yo‘nalishini belgilaydi va tadqiqotchining anglash dajarasi, uning ideallari va dunyoqarashini shakllantiradi).

Postmodernizm g‘oyalari kontekstida pedagogik tadqiqotlarning asosiy masalalaridan biri - har bir inson “o‘zining ayniyligi va o‘z burchini” anglashi, uning noyobligi bilan mos keluvchi umuminsoniy

qadriyatlarning ierarxiyasini yaratishi uchun sharoit yaratuvchi iste'dod va imkoniyatlar, ehtiyojlar, dalillar, manfaatlar, uning madaniy borlig'ining xilma-xilligini hisobga olgan holda har bir aihida shaxsning genetik imkoniyatlari rivojlanish sharti sifatida individual ta'lim traektoriyalarini tanlash imkonini yaratuvchi polifonik ta'lim tizimlarini loyihalashtirishdir. Postmodemizm pozitsiyasidan ta'limning, u qanchalik ratsional asoslanmasin, o'zgaras universal modelining mavjudligi imkoniyati inkor etiladi.

Ilmiy asoslanganlik va gumanitar ta'lim modellarmi ishlab chiqishga qaratilgan pedagogik tadqiqotlarning aksiologik doirasi quyidagi falsafiy konsepsiyalar ta'siri ostida shakllantirilgan: ekzistensializm, falsafiy antropologiya, postmodemizm va boshqalar: inson yaxlitlik, aksiologik voqelik sifatida; insonning hayoti va salomatligi qadriyat sifatida; har bir aihida shaxsning ko'p qirraligini tan olish; subyektivlik qadriyat sifatida; inson rivoji qadriyat sifatida; insondagi "individuallik", "o'ziga xoslikni" rivojlantirish qadriyat sifatida (noyob individual genetik kod, individual mazmunga ega, individual hayot mazmuni, ong va tushunchaning individual uslubi va boshqalar).

Pedagogika fanlari bo'yicha yozilgan dissertatsiyalar ekspertizasi shuni ko'rsatadiki:

a) aniq-ilmiy tadqiqotlarning falsafiy asoslari ko'pincha uni loyihalashtirish

yoki dissertatsiyani "rasmiylashtirish" bosqichida taqdim qilinadi;

b) falsafiy konsepsiya va yondashuvlar tadqiqotning nazariy, aksiologik va normativ modellari bilan munosabat uyg'uniigida ochib berilmaydi, ba'zan esa ular dissertant tomonidan "asoslangan" u yoki bu didaktik model bilan zid bo'ladi;

v) pedagogik tadqiqotlar uchun falsafiy yondashuv, toifa va tushunchalarning o'zgartirishlarsiz qabul qilinishi xarakterlidir. Masalan, "falsafiy lug'atlarda "metodologiya" nazariy va amaliy faoliyatni tashkil etish va amalga oshirish usullari haqidagi ta'limot sifatida izohlanadi" tarzidagi fikr ko'rinishida.

Metodologiyaning umumilmiy darajasiga quyidagilar kiradi:

a) dunyoning umumilmiy manzarasi aks etgan umumilmiy nazariya, konsepsiyalar (masalan, mexanik yoki sinergetik);

b) ideallashtirish, formallashtirish, modellashtirish kabi umumilmiy tadbirlarni amalga oshirish, turli narsa-hodisalarni tadqiq

qilishning loyihalashtirish me'yorlari, ilmiy nazariyalarning asoslanganligi va tuzilishi hamda tadqiqotning kategorial apparati bilan bog'liq mantiq va fan metodologiyasi sohasidagi tadqiqotlar natijasida shakllangan me'yoriy bilimlar, shuningdek tadqiqotlarning o'zgarish metodologik tavsifi: muammo, obyekt, predmet, faraz, maqsad, vazifalar va boshqalar;

v) umumilmiy tushunchalar: model, faraz, tizim, tarkibiy qism va boshqalar;

g) umumilmiy yondashuvlar (kibernetik, tizimli, sinergetik va boshqalar) va tadqiqot usullari (tizimli tahlil, tizimli modellashtirish, «farazlarni aniqlashtirish»

(K. Popper) va boshqalar). Pedagogik tadqiqotlarning manbalari sifatida tizimli, texnologik va madaniy-insonparvarlikka doir yondashuvlarga alohida to'xtalib o'tish lozim.

Ilmiy adabiyotlarda "tizim" tushunchasiga ko'plab ta'riflar berilgan bo'lib, ular orasida T.I.Shamova, T.M.Davudenko, R.Axliddinov, S.Turg'unov, N.Muslimovlar tomonidan mazkur tushunchaga berilgan izohlar zamonaviy metodologik yondashuvlarni o'zida aks ettirganligi bilan tavsiflanadi.

Tizim - nafaqat o'ziga xos xususiyatga ega tarkibiy qismlar, balki yangi integrativ sifatlari bilan shartlangan o'zaro harakatdagi obyektlar yig'indisi. Tizim o'zida quyidagi belgilari aks ettiradi: tuzilmaning, ya'ni elementlar orasida aniq aloqa va munosabatlarning mavjudligi; integrativ sifatning mavjudligi (tizimlilik); maqsadga yo'nalganlik; kommunikativ xususiyatlarning mavjudligi.

T.I.Shamovaning ta'kidlashicha, tizim - bu har birining alohidaligini inkor etuvchi, yangi integrativ sifatga ega o'zaro aloqador bosqichida taqdim qilinadi;

b) falsafiy konsepsiya va yondashuvlar tadqiqotning nazariy, aksiologik va normativ modellari bilan munosabat uyg'unligida ochib berilmaydi, ba'zan esa

ular dissertant tomonidan "asoslangan" u yoki bu didaktik model bilan zid bo'ladi;

v) pedagogik tadqiqotlar uchun falsafiy yondashuv, toifa va tushunchalarning o'zgartirishlarsiz qabul qilinishi xarakterlidir. Masalan, "falsafiy lug'atlarda "metodologiya" nazariy va amaliy faoliyatni tashkil etish va amalga oshirish usullari haqidagi ta'limot sifatida izohlanadi" tarzidagi fikr ko'rinishida.

Metodologiyaning umumilmiy darajasiga quyidagilar kiradi:

a) dunyoning umumilmiy manzarasi aks etgan umumilmiy nazariya, konsepsiyalar (masalan, mexanik yoki sinergetik);

b) ideallashtirish, formallashtirish, modellashtirish kabi umumilmiy tadbirlarni amalga oshirish, turli narsa-hodisalarni tadqiq qilishning loyihalashtirish me'yorlari, ilmiy nazariyalarning asoslanganligi va tuzilishi hamda tadqiqotning kategorial apparati bilan bog'liq mantiq va fan metodologiyasi sohasidagi tadqiqotlar natijasida shakllangan me'yoriy bilimlar, shuningdek tadqiqotlarning o'zgarmas metodologik tavsifi: muammo, obyekt, predmet, faraz, maqsad, vazifalar va boshqalar;

v) umumilmiy tushunchalar: model, faraz, tizim, tarkibiy qism va boshqalar;

g) umumilmiy yondoshuvlar (kibernetik, tizimli, sinergetik va boshqalar) va tadqiqot usullari (tizimli tahlil, tizimli modellashtirish, «farazlarni aniqlashtirish» (K. Popper) va boshqalar).

I.3. Pedagogik tadqiqotlarning metodologik ta'minoti va pedagogik texnologiya doir manbalari

Pedagogik tadqiqotlarning manbalari sifatida tizimli, texnologik va madaniy insonparvarlikka doir yondashuvlarga alohida to'xtalib o'tish lozim.

Ilmiy adabiyotlarda "tizim" tushunchasiga ko'plab ta'riflar berilgan bo'lib, ular orasida T.L.Shamova, T.M.Davudenko, R.Axliddinov, S.Turg'unov, N.Muslimovlar tomonidan mazkur tushunchaga berilgan izohlar zamonaviy metodologik yondashuvlari o'zida aks ettirganligi bilan tavsiflanadi.

Tizim - nafaqat o'ziga xos xususiyatga ega tarkibiy qismlar, balki yangi integrativ sifatlari bilan shartlangan o'zaro harakatdagi obyektlar yig'indisi. Tizim o'zida quyidagi belgilarni aks ettiradi: tuzilmaning, ya'ni elementlar orasida aniq aloqa va munosabatlarning mavjudligi; integrativ sifatning mavjudligi (tizimlilik); maqsadga yo'nalganlik; kommunikativ xususiyatlarning mavjudligi.

T.L.Shamovaning ta'kidlashicha, tizim - bu har birining alohidaligini inkor etuvchi, yangi integrativ sifatga ega o'zaro aloqador harakatlari vositasida yaratish, tatbiq etish va belgilashning izchil metodidir" (YUNESKO).

“Pedagogik texnologiya - pedagogik maqsadlarga erishishda foydalaniladigan shaxsiy imkoniyatlar, jihozlar va metodologik vositalarda amalda bo‘lishning tizimli yig‘indisi va tartibini bildiradi” (M.V.Klarin).

“Pedagogik texnologiya - o‘zida turli mualliflar (manbalar)ning barcha ta’riflari mazmunini qamrab olgan mazmuniy umumlashma hisoblanadi”. (G.K.Selevko).

“Pedagogik texnologiya - psixologik va pedagogik o‘g‘itlar yig‘indisi bo‘lib, shakllar, metodlar, usullar, o‘qitish yo‘llari, tarbiyaviy vositalarning maxsus to‘plamidir. Ayni zamonda u pedagogik jarayonning tashkiliy-metodik omilini ham bildiradi” (B.T.Lixachev).

“Pedagogik texnologiya - o‘quv jarayonini amalga oshirishning mazmuniy texnikasi” (V.P.Bespalko).

“Pedagogik texnologiya - rejalashtirilgan o‘qitish natijalariga erishish jarayoni tavsifi” (I.P. Volkov).

“Texnologiya - ishlov berish, holatni o‘zgartirish san’ati, mahorati, malakasi va metodlar yig‘indisi” (V.M.SHepel).

“Pedagogik texnologiya - o‘quv jarayonini texnologiyalashtirib, uning qayta tiklanuvchanligini hamda pedagogik jarayon barqarorligini oshirib, bu jarayon ishtipokchisining sub`ektiv xususiyatlaridan o‘zini ozod qiladi”. (V.M.Manaxov).

“Pedagogik texnologiya-tizimli, texnologik yondashuvlar asosida ta’lim shakllarini kulaylashtirish, natijasini kafolatlash va obyektiv baholash uchun inson salohiyati hamda texnik vositalarning o‘zaro ta’sirini inobatga olib, ta’lim maqsaddini oydinlashtirib, o‘qitish va bilim o‘zlashtirish jarayonlarida qo‘llanadigan usul va metodlar majmuidir”. (M.O.Ochilov).

“Pedagogik texnologiya bu o‘qituvchi (tarbiyachi) tomonidan o‘qitish (tarbiya) vositalari yordamida o‘quvchilarga ta’sir ko‘rsatish va bu faoliyat mahsuli. sifatida ularda oldindan belgilab olingan shaxs sifatlarini shakllantirish jarayoni” (N.Saidaxmedov).

“Pedagogik texnologiya bu muayyan loyiha asosida tashkil etiladigan, aniq maqsadga yo‘naltirilgan hamda ushbu maqsadning natijalanishini kafolatlovchi pedagogik faoliyat jarayonining mazmunidir” (O‘.Q.Tolipov).

Yuqorida keltirib o‘tilgan fikrlardan kelib chiqqan holda aytish mumkinki, pedagogik texnologiyaning ahamiyati avval o‘zlashtirilgan nazariy bilimlar bilan yangi o‘zlashtiriladigan bilimlar orasida

mustahkam bog‘lanishlarning yuzaga kelishi bilan belgilanadi. Mazkur jarayonda quyidagi qoidalarga amal qilish talab etiladi:

-teng qiymatli (ekvivalent) amaliyot qoidasi: ta’lim oluvchilarning ta’lim jarayonidagi xatti-harakatlari test o‘tkazish yoki imtihon davrida ta’lim oluvchi tomonidan tashkil etilishi kutiladigan xatti-harakatlarga to‘la mos keladi;

-o‘xshash amaliyot qoidasi: ta’lim oluvchilar sodir etilishi kutilayotgan xattiharakatlarini tashkil etish majburiyatiga ega bo‘lmay, balki mohiyatan shunday bo‘lgan sharoitlarda mashq qilish imkoniga ega bo‘ladigan;

-natijalarni aniqlash qoidasi: ta’lim oluvchiga uning har bip xatti-harakatining mazmunini baholash natijalari bo‘yicha ma’lumot berish, mazkur shartga aksariyat hollarda joriy nazoratni tashkil qilish jarayonida rioya etiladi;

-rag‘batlantirish qoidasi: talabning maqbul xatti-harakatlarini rag‘batlantirib borish, pedagogik faoliyat jarayonida talaba tomonidan sodir etilgan salbiy xattiharakatlar uchun unga tanbeh berilmaydi, balki ularni bartaraf etish istagini yuzaga keltiruvchi amaliy ko‘rsatma beriladi. Masalan, “yana bir marta urinib ko‘p”, “yanada ko‘proq o‘ylab ko‘p”, “masalani hal etishning yanada osonroq yo‘li bor, uni topishga urinib ko‘p” va hokozolar.

Ta’lim amaliyotida “pedagogik texnologiya” tushunchasi uch darajada qo‘llaniladi:

Umumpedagogik (makro) daraja. Mazkur darajaga muvofiq keladigan texnologiyalar yaxlit pedagogik jarayonga tegishli bo‘lib, ta’lim tizimining barcha turlarida qo‘llash imkonini beradi.

Xususiy-metodik (mezo) daraja. Ushbu daraja o‘zida ma’lum bir o‘quv fani, alohida ta’lim oluvchilar guruhi, ma’lum ixtisoslikka mansub pedagoglarga yo‘nalganlikni aks ettiradi.

Lokal daraja (mikro). Mazkur darajaga tegishli texnologiyalar o‘quv-tarbiya jarayonining alohida tarkibiy qismi, alohida shaxs sifatlarini shakllantirish, maxsus o‘quv ko‘nikma va malakalarini tarkib toptirishga xizmat qiladi.

Ta’limni texnologiyalashtirish - bu o‘qitish jarayoniga texnologik yondashish asosida ta’lim maqsadlariga erishishning eng maqbul yo‘llari va samarali vositalarni tadqiq qiluvchi va qonuniyatlarni ochib beruvchi pedagogik yo‘nalishdir. Ta’limga texnologik yondashish - bu ma’lumot va ta’lim mazmunini atroflicha tahlil qilish yo‘li bilan o‘quv-

tarbiya jarayonining umumiy, xususiy maqsadlarini tahlil qilish, o'qituvchi va talaba maqsadlarining uchrashgan nuqtalarida (o'qitish maqsadi, o'qish maqsadi) ta'limning didaktik maqsadini belgilash asosida ta'limni loyihalash va amalga oshirish yo'lari bilan mo'ljaldagi etalonga erishishdir. Umuman, ta'lim texnologiyasi haqida gap ketganda o'zaro daxldor quyidagi hodisalari bir-biridan farqlashga ehtiyoj tug'iladi: ta'limni didaktik loyihalash; loyihani amalga oshirish; ta'limning joriy va oraliq natijasiga ko'ra didaktik loyihaga tuzatish va o'zgartirishlar kiritish; ta'limni takrorlash va yakuniy nazoratdan iborat. Bu hodisalarning birinchi va ikkinchisi an'anaviy ta'lim tajribasida ham uchraydi. Ta'lim texnologiyasining an'anaviy ta'lim tizimidan farqi shundaki, ta'lim natijasi va uning etalon darajasida bo'lishi doimo o'qituvchi hamda talabaning diqqat markazida turadi. O'qituvchi ta'lim natijasini tez-tez tekshirib, talabalarni o'zlari erishgan yutuqlardan ogoh qilib turadi va talabalar o'zlari erishgan yutuq va kamchiliklarni anglab, yutuqlarini yanada ko'paytirishga, kamchiliklarini esa bartaraf etishga harakat qiladi. Talabalar ta'limning zaruriylikini, ular ta'lim jarayonining haqiqiy subyektiga aylangan paytida sezishadi.

So'nggi vaqtlarda "texnologiya" tushunchasini metodikadan ustun qo'yishga urinishlar yuzaga kelmoqda. Aslida "metodika" tushunchasi texnologiyadan yuqori turadi. Chunki metodika - bu metatexnologiya. Agar mazkur tushunchani o'quv jarayoniga tadbiq etadigan bo'lsak, o'quv jarayoni, maqsadi, vazifalari, mazmuni, shakl, metod va vositalarini belgilashga doir umumiy talablar mavjud. Har bir o'quv mashg'ulotini amalga oshirish ma'lum belgilangan algoritmik ketma-ketlikka asoslanadi. Metodika ana shu algoritmik ketma-ketlikning umumiy va xususiy qoidalariga asoslanishni talab etadi. O'qituvchi o'quv maqsadi bilan bog'liqlikda mashg'ulotni o'tkazish texnologiyasini erkin tanlashi mumkin. Aniqroq aytganda, har bir mashg'ulotda kutiladigan natijaga mos holda o'quv bosqichlarini alohida-alohida loyihalash, har bir bosqichda qo'llaniladigan shakl, metod va vositalarni tanlab olish imkoniyati yuzaga keladi.

Ayrim holatda "metodika" va "texnologiya" tushunchasini farqlashda o'qituvchi va talaba faoliyatini asos qilib ko'rsatishga harakat qilinadi. Ya'ni metodikada o'qituvchining dars jarayonidagi faoliyati yoritib berilsa, texnologiyada talabalarining o'quv harakatlari oydinlashtiriladi, degan mulohaza bayon qilinadi. Biroq bunday

yondashuvni ma'qullab bo'lmaydi. "Metodika" ham, "texnologiya" ham o'qituvchi-talaba faoliyatini yaxlitlikda tashxis etadi. Texnologiya metodikadan farqli ravishda har bir bosqichda o'qituvchi-talaba faoliyati mazmunini alohida-alohida oydinlashtiradi. Har bir bosqichda erishilgan natijalami tashxis etib, o'z vaqtida korreksiyalash imkonini beradi. Ana shu jihat ta'limga texnologik yondashuvning eng asosiy xarakterli tomonidir.

"Metodika" va "texnologiya" tushunchalarining bahs doirasi bilan ham bog'liqlikda ayrim farqli jihatlami ajratib ko'rsatish mumkin, Jumladan, metodik tizim "Qanday o'qitish?", "Nima uchun o'qitish?". "Nimaga o'rgatish?" kabi savollarga javob izlaydi, texnologiya esa, "Qanday tarzda samarali o'qitishga erishish mumkin?" degan savolni markazga qo'yadi. Metodika o'quv jarayoninin qanday tarzda tashkil etsin lozimligini nazarda tutsa, texnologiya qay yo'sinda o'quv jarayonini eng qulay, maqbul tarzda amalga oshirishga diqqat-e'tiborni qaratadi. Real ta'lim amaliyotida e'tibor qaratish lozim bo'lgan yana bir muhim masala "metod" va "texnologiya" tushunchalarini bir xil mazmunda qo'llanilayotganidir. Bu borada faqat amaliyotchi-pedagoglarni aybdor deyish ham o'rinli emas. Sababi pedagogik texnologiyaga doir adabiyotlarda "metod" tushunchasining o'rniga "texnologiya" so'zim qo'yib ishlatilish holati juda ko'p uchraydi. Metod - maqsadga erishish yo'li sifatida yaxlit ta'lim jarayonining alohida elementi hisoblanadi. Agar interfaol metodlarni "texnologiya" so'zi bilan ifoda etayotgani mutaxassislar ularni qo'llash bosqichma-bosqich amalga oshirilishini nazarda tutib, shunday yondashuvga asoslanayotgan bo'lsalar bunday nazariy-metodologik asos didaktik nuqtai nazardan mutlaqo xato. Chunki texnologik jarayon ikki - loyihalash va rejalashtirish bosqichlaridan tashkil topadi. Ta'lim loyihasi ma'lumot mazmunini davlat standartlari talablari asosida tahlil etishdan boshlanadi. Tahlil ma'lumot mazmuni elementlari (bilim, ko'nikma va malakalar, ijodiy faoliyat tajribasi, munosabatlar) dasturlarda qanday berilganligi. darsliklarda qanday aks ettirilganligiga qaratiladi. Keyin ta'lim mazmuni o'rganiladi, u yoki bu mavzuni o'rganishdan ko'zda tutilgan maqsad, ta'limning didaktik maqsadi, o'qituvchi va talabalar maqsadi, maqsadlami amalga oshirish va hisobga olish varaqalari, beriladigan uy ishlari miqdori, mavzular bo'yicha o'tkaziladigan test savollari, reyting nazorati bosqichlari, etalon darajasida o'zlashtirish shakl, metod va vositalari oldindan

belgilab qo'yiladi. Bu ishlarning barchasi ta'lim modelini yaratishga olib keladi. Rejalashtirish mashg'ulot bosqichlarini loyihalash, har bir bosqichda professor-o'qituvchi va talabalar faoliyatini oydinlashtirish, qadamlar ketma-ketligini aniqlashtirishni talab etadi. Natijada mashg'ulotning texnologik xaritasi yaratiladi.

Yuqoridagi fikrlarni umumlashtirib aytganda, ta'lim texnologiyasi o'qitish metodikasi asosida qurilib, uning qonuniyatlari, tamoyillari, shakl, metod va vositalariga asoslangan holda, kutiladigan natijalarga asoslangan holda o'qitish jarayonining har bir bosqichini alohida-alohida loyihalash, loyihaga muvofiq o'qituvchi va talaba faoliyatini aniq belgilangan ketma-ketlikda amalga oshirishning samarali texnikasidir.

Ta'limning madaniy-insonparvarlik vazifasida ikki xil - madaniy va insonparvarlik yondashuv mujassamlashgan. Bunday ta'limning mohiyati va mazmunini aniqlash vazifasi eng avvalo, "madaniyat", "madaniy", "insonparvarlashtirish" tushunchalarining mazmun-mohiyatini chuqur anglab olishni taqozo etadi.

Madaniyat - kishilarning tabiatni, borliqni o'zlashtirish va o'zgartirish jarayonida yaratgan moddiy, ma'naviy boyliklar hamda bu boyliklarni qayta tiklash va bunyod etish yo'llari va uslublari majmui.

Madaniyat - bu insonlarning ijodiy faoliyati tufayli yaratilgan moddiy va ma'naviy boyliklar majmuigina bo'lib qolmay, ayni paytda u jamiyat taraqqiyotining darajasini ham ifodalaydi, ya'ni jamiyatdagi bilim, mezon va qadriyatlarining yig'indisi madaniyatda gavdalanadi.

"Madaniyat" atamasi hozirgi zamon ilmiy adabiyotlarida rang-barang ma'nolarda ifodalangan. "Madaniyat" va "Kultur" atamalari mutaxassislar fikriga ko'ra ayni ma'noni anglatib, lotincha "ishlov berish", "parvarish qiliish" ma'nosini anglatgan. Keyinchalik "ma'rifatli bo'lish", "tarbiyali", "bilimli bo'lish" mazmunida ishlatilgan. O'zbek tilida keng ishlatiladigan "madaniyat" atamasi arabcha "madaniy - shaharlik" degan ma'noni bildiradi. Agar amerikalik madaniyatshunos olimlar A.Kreber va K.Klaskonlarning 1952-yildagi ma'lumotlariga ko'ra, madaniyat hodisasiga berilgan ta'rif 164 ta bo'lsa, so'nggi adabiyotlarda bu raqam 400dan ortiqni tashkil etadi.

G'.G'ofurov, N.Hakimov va B.Alievlar o'zlarining "Madaniyat va jamiyat" kitobida madaniyat tushunchasining quyidagi o'ziga xosliklarini ta'kidlab o'tishadi: "Madaniyat tushunchasida moddiy va

ma'naviy boyliklar hamda inson ruhiy olami ifodalanadi. Shu bois madaniyat tarkibida uch asosiy qatlam mavjud:

- 1) insoniyatning muntazam aqliy va jismoniy faol ijodiy faoliyati;
- 2) moddiy va ma'naviy ne`matlarni ishlab chiqish, iste`mol qilish (foydalanish) va asrash;
- 3) qadriyatlar, axloqiy tushunchalar, huquqiy a'mollarning hayotga tatbiq etuvchi ijtimoiy tuzilmalar. Madaniyat - faol ijodiy faoliyatdir. Inson faol ijodkorlik orqali rivojlanadi va taraqqiyotga erishadi.

Ijodkorlik - inson ma'naviyruhiy faoliyatining chegaralarini kengaytiradi. Inson ijodiy ko`nikmalar, aqliy va jismoniy mehnat orqaligina ijodkorlik maqomiga ega bo`ladi`".

Pedagog olimasi Oynisa Musurmonovaning ta'kidlashicha esa, "Madaniyat jamiyat taraqqiyoti darajasini xarakterlovchi, ijtimoiy-tarixiy amaliyot jarayonida mujassam bo`ladigan tizim bo`lib, shaxsning ijtimoiy va ma'naviy mazmunini tashkil etadi. Bundan madaniyat shaxs va uning faoliyati o`rtasidagi o`zaro ta'sirga doir qonuniyatlar, shu jumladan shaxs va jamiyatning borliqqa bo`lgan madaniy munosabatlarining paydo bo`lishi, rivojlanishi, shaxsning talabi, qiziqishi, xohishiga mos ravishda uning madaniy faoliyatini tashkil qiliish yo`llari, ma'naviy madaniyatning o`ziga xos xususiyatlari tizimi, shaxsning ma'naviy rivojlanishi va ma'naviy madaniyatini shakllantirish qonuniyatlari majmuidan iborat`".

Yuqoridagi ta'riflardan ma'lum bo`ladiki, "Madaniyat moddiy va ma'naviy ishlab chiqarish, ijtimoiy va o`zaro munosabatlar, siyosat, oila, axloq, xulq, huquq, ta'lim, tarbiya, ijod, ilm-fan, xizmat ko`rsatish, turmush tarzi kabilar bilan birga rivojlanadi, jamiyatning taraqqiyot darajasini aks ettiradi.

Jamiyatdan tashqarida madaniyat yo`q. Ijtimoiy munosabatlardagi har qanday o`zgarish madaniyatga ta'sir etadi va u bu munosabatlarning qanday natijalarga olib kelishidan xabar beradi. Shu boisdan madaniyat nafaqat o`tmishga yoki bugunga, shu bilan birga, kelajakka munosabatdir.

Madaniyat inson faoliyatining ham mahsuli, ham sifat ko`rsatkichidir. Shu bilan birga, insonning o`zi ham, pirovard natijada madaniyat mahsulidir. Hatto aytish mumkinki, madaniy muhit qanday bo`lsa, inson ham shunday shakllanadi`".

E.V.Bondarevskaya ta'lim va tarbiyaga madaniy-insonparvarlik yondashuvni ikki tomonlama tavsif etadi.

Birinchi holatda quyidagi madaniy-insonparvarlik yondashuv faoliyat turlari va aniq maqsadli axloqiy-psixologik daraja sifatida tavsiflanadi:

-hayotiy ijodkorlik - tarbiyalanuvchining shaxsiy hayoti, ta'lim texnologiyalarining mavjud muammolarini hal etish, o'z hayotini o'zgartirish, hayotiy muhitni yaratishdagi ishtiroki;

-ijtimoiylashuv - tarbiyalanuvchini jamiyat hayotiga etaklash, uning ulg'ayishi. hayotiy faoliyatning turli usullarini o'zlashtirishi, uning ma'naviy va amaliy ehtiyojlarining rivojlanishi, hayotiy o'z o'rini belgilab olishning amalga oshirilishi;

-madaniy aynanlashtirish - shaxsning madaniy qobiliyat va xususiyatlarining talab qilinganligi, bolada biror bir madaniyatga mansublik hissini qaror toptirish va madaniyatga xos xususiyatlarini egallashda yordam ko'rsatish;

-shaxsning ruhiy-ma'naviy rivojlanishi - axloqning umuminsoniy me'yorlarini egallash, xulq-atvorning axloqiy boshqaruvchilari (vijdon, to'g'rilik, shaxsiy qadr-qimmat, burch va boshqalar)ning ichki tizimini shakllantirish, yaxshilik va yomonlikni farqlay olish, o'zining xulq-atvori va xatti-harakatlardagi insonparvarlik mezonlarini o'zgartirish;

- individuallashtirish - individuallikni qo'llab-quvatlash, shaxsning o'ziga xosligi, uning ijodiy salohiyatini rivojlantirish, tarbiyalanuvchidagi shaxsiy qiyofani shakllantirish.

Hayotiy ijodkorlik - shaxsiy, chuqur individual (o'ziga xos) hayotiy faoliyatni xilma-xil, takrorlanmas tarzda tashkil etish va amalga oshirish jarayoni. Hayotiy faoliyat texnologiyalarini egallaydigan tarbiyalanuvchi o'zining shaxsiy hayotini umuminsoniy qadriyatlar asosida yaratadi, qo'yilgan maqsadga xilma-xil yondashuv, bashoratlash, modellashtirish, o'z-o'zini namoyon etish, o'z-o'zini baholash, tuzatish va boshqalarni amalga oshirish, shuningdek, insonning madaniyatdagi mavjudlik usuli sifatida yuzaga chiqadigan insonning madaniyat dunyosiga etaklash, hayotiy faoliyatning madaniyat bilan uyg'un shakllarini egallash hayotiy ijodkorlikning dastlabki sharti hisoblanadi.

Ikkinchi holatda pedagogik jarayonning mazmunini shaxsning bahosi va maqsadi, ko'nikma va qobiliyatlari, ijtimoiy malakalari va ijtimoiy xulq-atvori bilan bog'liq subyektiv tajribasi sifatida tahlil etiladi.

Muallif konsepsiyasida madaniyat kishisi sifatida shaxsning shakllanishiga ta'sir etadigan shaxsiy tajribaning quyidagi tarkibiy qismlarini ajratib ko'rsatadi:

-insonning dunyoga, odamlarga, o'z-o'ziga munosabatida shaxsiy fikr shakllanadigan va ongda «yozib qo'yiladigan» universal umuminsoniy qadriyatlari jamlovchi aksiologik (qadriyatli-mazmunli) tarkibiy qism;

a) madaniyatga oid - shaxs hayotiy faoliyati (akademik, sog'lomlashtiruvchi, oilaviy, bo'sh vaqtga doir va boshqalar) keskin o'zgarish hosil qiluvchi turli «madaniy topshiriq» va madaniy muhit;

b) umummadaniy qobiliyat, shaxs ma'naviy hayoti mazmunida aks etuvchi madaniy ijod namunalari; oila qadriyati va an'analari, milliy madaniyat hamda ularni asrash, qayta tiklash, qayta yaratish faoliyati va boshqa shu kabilarga oid tarkibiy qism;

v) hayotiy ijodiylik (voqeiy) - hayotiy hodisalar, ularni tashkil etish va yashash usullari (masalan, jamoaviy ijodiy ish), hayot texnologiyasi. o'z hayotini o'zgartirish usullari, hayotiy muhitni o'zgartirish va boshqa shu kabilarga oid tarkibiy qism;

g) ma'naviy-axloqiy insoniy, axloqiy xulq-atvorning emotsionai ta'minlangan vaziyatlari uchun qayg'urish va yashash tajribalarini egallash; talabalarning mehrshafqat tadbirlarida ishtirok etishi, yaqin v,:: uzoqiori haqida qayg'urishning namoyon boiishi, sabr-bardoshlilik, boshqa odamlarga hurmat ko'rsatish; vijdon hissi, or-nomus, shaxsiy qadr-qimmat uchun qayg'urish va boshqa shu kabilarga doir tarkibiy qism;

d) fuqarolik - ijtimoiy foydali ishlarda ishtirok etish, fuqarolik hissining namoyon bo'lishi, inson huquqini himoya qiiish, fuqarolik xulq-atvorini rivojlantirish tajribasiga oid tarkibiy qism;

e) shaxsiy — talabalar hayotiy faoliyatini haqiqiy javobgarlik, erkin tanlov, qarorlar qabul qiiish, o'z xatti-harakati, xulq-atvorini ongli amalga oshirish vaziyatlari, o'z-o'zini baholash, o'z-o'zini tarbiyalash usullari, o'z xulq-atvorini loyihalash, shaxsiy rivojlanish va boshqalar bilan to'ldirilganligini ifoda etuvchi tarkibiy qism.

Umuman olganda zamonaviy pedagogik tadqiqotlar, bizning nuqtai nazarimizdan tadqiqot obyektiga ikki metodologik strategiya pozitsiyasidan loyihalashtiriladi va amalga oshiriladi: texnologik (me'yoriy- didaktik, tizimlifaoliyatli, dasturlashtirilgan-loyihaviy, sifat, informatsion va boshqalar: pedagogik jarayonning sifat va

samaradorligi, pedagogik jarayonning sifatini boshqarish, pedagogik tizim rivojlanishini boshqarish, pedagogik jarayonni loyihalashtirish va prognozlash; optimal axborot-ta'lim muhitini loyihalashtirish) va gumanitar (madaniyatshunoslik, aksiologik, kontekstli, germenevtik) yondashuvlar.

Ilmiy faoliyat turlarining xususiyatlari va fanlararo (aniq, texnik, tabiiy, ijtimoiy-gumanitar) farqlar natijasi sifatida fanlar, uslublar, tadqiqotlar paradigmasi (ilm-fandagi erishilayotgan yutuqlar yig'indisi)ning o'ziga xosliklari bilan tushuntirilgan.

L.A.Mikeshinaning ta'kidlashicha, ijtimoiy-gumanitar bilimning xususiyatlarini aniqlash muammosi zamonaviy metodologik va falsafiy fanlarda katta ahamiyat kasb etib bormoqda, bu omil ayniqsa, insoniyat bilimlarini kengaytirish bobidagi yangi uslublarni izlashda muhim sanaladi, shuningdek, ilmiy faoliyatga "inson omili" degan atamaları kirib kelishiga sabab bo'lmoqda. Umuman olganda, zamonaviy ilm-fan uchun insonparvarlashtirish va aksiologizatsiyalash kabi yangi yo'nalishlar xosdir.

Zamonaviy sharoitda ijtimoiy-gumanitar fanlarning maxsus xususiyatlari refleksiv, prognostiv, retrospektiv, aksiologi) va uslubiy me'yorlari (tarixiy metod) aniq va texnik ilmiy fanlar uchun namuna bo'lyapti hamda umumiy aniq fanlar metodologiyasigiga sezilarli ta'sir ko'rsatyapti, ijtimoiy-gumanitar fanlar, fanlararo ilmiy tadqiqotlarning mohiyati va hissasi esa doimo ortib bormoqda.

Ijtimoiy-gumanitar fanlarning obyektlari inson va jamiyat bilan bog'liq ma'naviy va madaniy xodisalar hisoblanadi.

E.G.Yudinning fikricha, ijtimoiy-gumanitar fanlarning o'ziga xos xususiyati "tadqiqotchining ongu-shuuri, tafakkurining ijtimoiy borliqdagi bevosita ishtiroki" bilan belgilanadi. A.A.Ivinning fikricha: "Shu narsa tobora aniq bo'lyaptiki, eski tushunchalarga qaramay, bilim haqiqatga teng emas va o'z ichiga ma'lum bir qiymatni oladi. Bilish - hozir mavjud bolgan voqea-hodisa haqidagina emas, balki kelgusida nima bo'lishi kerakligi haqida ham, tasavvurga ega bo'lmoqlik... Ilmiy bilish alohida faoliyat turi sifatida butun qiymatga ega va buningsiz mavjud bo'la olmaydi".

L.A.Mikeshina shunday deb ta'kidlaydi: "Ijtimoiy-gumanitar fanlarda subyektning maqsadi - haqiqiy obyektiv bilimga ega bo'lish, uning yordamida nafaqat tushuntira olish, balki u yoki bu ijtimoiy tuzilmalar va munosabatlarni o'zgartirish ham tushuniladi".

A.A.Ivinning fikricha: “Ijtimoiy-gumanitar fanlardan nafaqat mavjud bo‘lgan narsalami tasvirlash, balki sodir bo‘lishi mumkin bo‘lgan hodisalar, ijtimoiy hayot va faoliyatni tushuntirib, isbotlab berishning o‘ziga xos taklif va tavsiyalarni kutish mumkin. Agar ijtimoiy-gumanitar fanlar baholashdan chekinib, faqat bayon etib beruvchiga aylansa, u tadqiq qilayotgan inson va insoniyatga nima naf keltira oladi?”.

Ijtimoiy-gumanitar ilmiy bilishning o‘ziga xos xususiyati shundaki, (V.M.Rozin, V.S.Shvirev), ilmiy tadqiqot jarayonida nafaqat ijtimoiy obyektlarning nazariy modellari, balki ilmiy samaradorlikka ega ijtimoiy loyihalash ham amalga oshiriladi, ya’ni, “biz inson o‘lchamiga mos mavjudlikni narsa-buyumlarning joylashuvi haqida shunchaki bilimga ega bo‘lib qolmasdan, balki inson haqidagi tasavurlarimiz qiymati (aslida u qanday bo‘lishi kerak) bilan birga loyihalashtiramiz”. Lekin ishlab chiqilgan ijtimoiy-gumanitar loyihalar ijtimoiy samaradorlik nuqtai nazaridan alohida nazoratga olinishi kerak. V.S.Stepinning ta’kidlashicha: “Inson idroki o‘lchamiga mos obyektlarni o‘rganishda haqiqatni izlash xuddi shu obyektning o‘zgartirish sari yo‘naltirilgan mavjud yo‘nalishlar va maqsadlarni aniqlash bilan bog‘liq. Bu esa bevosita insonparvarlik qadriyatini inobatga oladi. Shunday ekan, bunday tizimlar ustidan tadqiqot olib borib bolmaydi. Ularni o‘rganish jarayonida va amaliy qo‘llashda ba’zi bir o‘zaro ta’sir strategiyalarga bo‘lgan ta’qiqlarni bilish muhim. V.V.Krayevskiyning fikricha: “Pedagogik tadqiqot natijalari va tabiati asosan qimmatli amaliy bilim ko‘rsatmalarining ta’siri bilan aniqlanadi. Pedagogikada ish bizning aralashuvimizsiz pedagogik jarayon o‘z holicha davom etishini bashorat qilish bilan cheklanib qolmaydi. Obyektning o‘z holicha harakatini qamrab olib, bu asosda o‘rganayotgan pedagogik tizimimiz o‘zini qanday tutishi haqida bashorat qilishning o‘zi etmaydi. Ushbu tizimni yaxshilash yo‘llarini ham ko‘rsatib berish lozim. Masala yaxlit tarzda qo‘yiladi: nafaqat o‘rganish, balki loyihalash shart. Ilmiy-nazariy vazifani bajarayotgan tadqiqotchi pedagogik faoliyatni borligicha aks ettiradi.

Loyihalash-texnik vazifasini amalga oshirayotgan tadqiqotchi pedagogik faoliyatni qanday bo‘lsa shundayligicha aks ettiradi”. Shu tariqa, tadqiqotchi-

pedagogning vazifasi nafaqat pedagogik hodisalarni (“nima borligini”) tushuntirishdan, balki uni o‘zgartirish, shaxsiy fikrlari, tafakkuri yordamida takomillashtirishdan iborat.

Ijtimoiy-gumanitar fanlar (pedagogika, psixologiya, boshqaruv, sotsiologiya va boshqalar) “maqsadga muvofiqlik” (I.V.Blauberg, G.Yudin), “ehtimollik”, “erkinlik darajasi” kabi tabiatga ega turli darajadagi ijtimoiy tizimlar (ta’lim), madaniy hodisalarni o‘rganadi. Ushbu tizimlarning amal qilishi va rivojlanishi determinizmning qat’iy jadvaliga to‘g‘ri kelmaydi. Ijtimoiy-gumanitar fanlar

“yagona”, “noyob”, “o‘ziga xos”, “individual” kabilarga diqqatni qaratishi kerak.

Loyihalashtirish, modellashtirish, prognozlash uslublari ijtimoiy tadqiqotlarda o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Ijtimoiy tadqiqotlar obyektlariga texnik loyihalash va foydalanish nuqtai nazaridan qarab bo‘lmaydi, masalan, “insonni” ilmiy bilimlar asosida yoki “ijtimoiy guruh”ni keltirib o‘tilgan xususiyatlar bilan yaratib bo‘lmaydi. Ma’lum darajada bunday vazifani tashkil etish ishlab chiqarish munosabatlaridagi “mutaxassis”ga ko‘proq tegishli bo‘ladi. Ijtimoiy-gumanitar fanlar vakillarini ilmiy bilimlarning boshqa jihatlari qiziqtiradi, “ya’ni boshqa shaxsni (olim, rassom, siyosatchi shaxsiyati) tushunish imkoniyatini beradigan, belgilangan madaniy yoki ma’naviy hodisani tushuntirish (uni takomillashtirish yoki qayta tashkil etishga yo‘l qo‘lmasdan), madaniy jarayon yoki faoliyatning ma’lum bir sohasiga yangi mazmun olib kirish (yangi madaniy jarayonni tashkil etish yoki mavjud jarayonga ta’sir ko‘rsatish)”.

Psixologik-pedagogik tadqiqotlarda hali hanuz ssientistik ko‘rsatmalar namoyon bo‘ladi: aniq fanlar paradigmasi, tadqiqotlar uslubi va usullari mukammal darajada deb hisoblanadi. Psixologik-pedagogik tadqiqotlarda ssientizm insonga obyektiv yondashuvda o‘z ifodasini topadi. «Psixologiyada ko‘pgina zamonaviy yo‘nalishlar ssientizm nuqtai nazaridan kelib chiqadi. Jarayonda aniq fanlar tadqiqotchisi faoldir: u maqsad, tajriba jarayonlarini aniqlaydi, sharoitlarni belgilaydi, tadqiqot markazidagi obyekt tabiati me’yorini o‘rnatadi. Inson bunday tadqiqotda passiv bo‘lib, ko‘rsatmalarga aniq rioya qilishi, berilgan savollarga javob berishi, ruhiy holat va jarayonlar haqida ma’lumot taqdim qilishi kerak. U tadqiqotchidan mustaqil ravishda mavjuddir, tadqiqotchi esa tashqi tomonlama o‘rganib,

obyektiv bilimlarni shakllantiradi. Aynan shuning uchun obyektiv aniq fanlar pozitsiyasi nuqti nazaridan yondashuv inson shaxsiyatini to'liq o'rgana olmaydi, uning ma'naviyatini anglay olmaydi. Ijtimoiy bilish individuallikka asoslangan, inson ma'naviyati olami, uning hayot mazmuni haqidagi shaxsiy dunyoqarashiga qaratilgandir”.

Subyektiv yondashuv mazmunida ijtimoiy tadqiqot “ikki mustaqil subyekt dialogi” sifatida qaraladi. (V.I.Slobodchikov). Ijtimoiy-gumanitar bilish metodologiyasi xususiyatlarini ochar ekan, M.M.Baxtin shunday yozgan edi: “Aniq fanlar - bu bilimning monologik shakli: zakovat narsani ko'rib chiqadi va u haqda fikr yuritadi. Bu erda faqat bitta subyekt bor - tadqiq qiluvchi va uni bayon etib beruvchi. Unga faqat jonsiz narsa qarshi tura oladi. Bilishning har qanday obyekt (shu jumladan inson) narsa kabi aniqlanishi va qabul qilinishi mumkin. Ammo aslida subyekt bu yerda narsa kabi qabul qilinishi va o'rganilishi mumkin emas, zero, subyekt sifatida u aks ta'sir ko'rsatmasligi mumkin emas, bilish jarayoni ijtimoiy-gumanitar fanlarda faqat dialogik ko'rinishda bo'lishi kerak”. Ijtimoiy tadqiqot obyekt subyekt munosabatida “hayotiy”, “faol” hisoblanadi. V.I.Slobodchikov, V.L.Isaev- laming ta'kidlashicha: “Tadqiqotchi va tadqiq qiluvchi ikkisining muloqotida o'zgarish, muloqot subyektlarining rivojlanishi ro'y beradi. Ushbu o'ziga xoslik tufayli ijtimoiy-gumanitar bilimlar aniq bilimlardan ajraladi, bunda tadqiqot obyekt tadqiqotning barcha jarayonlarida o'z borlig'ini saqlab qoladi. Shu jihat bilan ijtimoiy sohani o'rganish usullarni qo'llashdagi cheklanganlik bilan bog'liqdir” Obyektlari madaniy hodisalar hisoblangan ijtimoiy ilmiy bilish sohalari uchun bevosita yoki bilvosita o'zaro ta'sir qilish, tadqiqot subyekt va obyekt munosabati xosdir: ijtimoiy tadqiqot obyekt sifatida madaniy hodisa tadqiqotchi dunyoqarashi, bilimiga ta'sir ko'rsatadi. Boshqa tomondan, tadqiqotchi nafaqat madaniy hodisani tushuntiradi, balki baholaydi, shaxsiy munosabatini bildiradi, fikrini aytadi, ideallari bilan solishtiradi.

L.A.Mikeshinaning fikricha, nazariyada ilmiy bilishga oid faoliyat tushunchasi real borliqning aniq obyektiv ko'zgudagi aksi tomon yo'nalgandek (metafora “tadqiqotchi - bu ko'zgu kabidir”). Lekin “bilish doimo farazlari ilgari surish “rejimida” yuradi, bu esa ijodiy, ichki sezgilarni ishga solishga, taxminlarni tekshirish va tushuntirib berishga, ideal modellarni yaratishga va boshqa mavhumroq tushunchalarni hosil qilishga imkoniyat yaratadi. Shuning uchun fanlar;

tadqiqot jarayonida subyektini inkor etmaydi, lekin unga ijtimoiy izlanish uchun maksimal imkoniyatlar yaratadi, hatto xayoliy tajriba, modelashtirish, abstraksiya va ideallashtirishda virtual olamga chiqishi “ruxsat” beradi”. Shu munosabat bilan ijtimoiy-gumanitar ilmiy bilisi? subyekti (germenevtika pozitsiyasiga ko‘ra) - bu ilmiy va madaniy “matnlarni” tushunib, anglab, tushuntirib beradigan, yangi madaniy ma’nolarni taqdim etuvchi, madaniy jarayonlarni tashkil etuvchi subyektdir.

N.Sayidahmedov pedagogikaning rivojlanish yo‘nalishlari mohiyati xususida so‘z yuritib, pedagogikaning metodologik muammolari falsafiy hamda ilmiy adabiyotlarda turlicha talqin qilinishi, chunonchi, ba’zi mualliflar metodologiyani metodlar to‘g‘risidagi ta’limot, ikkinchi guruh vakillari uni barcha falsafiy mezonlarning tatbiqi, uchinchi guruh mualliflar esa metodologiyani nafaqat umumiy, balki xususiy (maxsus, tadqiqot metodlarini ham keltirib chiqarish imkoniga ega deb hisoblashlariga urg‘u berib o‘tadi.

Quyida pedagogika fani taraqqiyotida shakllangan hamda “metodologiya” tushunchasining mohiyatini yoritishga xizmat qiluvchi qarashlarning ayrimlari xususida to‘xtalib o‘tiladi.

Metodologiyani umumilmiy asos sifatida tadqiq etuvchi olimlar (M.S.Burgin, B.S.Gershunskiy, M.L.Rojkov, S.S.Rozova, N.Sayidahmedov va boshqalar) bilish metodologiyasini ilmiy-bilish faoliyati va uning natijasi bo‘lgan bilimlar ularni aniqlovchi mezonlari, bilimlarni o‘zlashtirishga yo‘naltirilgan faoliyat shakli va usullari to‘g‘risidagi, shuningdek, amaliy faoliyat metodologiyasini muayyan faoliyat tuzilmasi, uni tashkillashtirish mantiqi, metod hamda vositalari to‘g‘risidagi ta’limot sifatida guruhlash lozimligini ta’kidlab o‘tadilar. M.I.Rojkov ushbu yondashuv mohiyatini mantiqan rivojlantirib fanlar tizimida nisbiy jihatdan farqlanuvchi hamda bilish va amaliy-tadbiqiy deb nomlanuvchi ikki xususan kichik tizimni shakllantirish lozimligini ta’kidlaydi. Muallifning fikricha, dastlab natija sifatida ilmiy nazariyalar ko‘rinishdagi bilimlar yuzaga keladi. Ularni o‘zlashtirish uchun ilmiy bilish metodlari qo‘llaniladi. Navbatdagi bosqichda amaliy-tadbiqiy bilimlarning qo‘llanilishi amaliyot metodlaridan foydalanishni ifodalaydi. Bunday bilimlarning hosil bo‘lish jarayonini amaliy tadqiqotlar deb atash mumkin. Amaliy metodlarning rivojlanishi va amaliyotda qo‘llanilishi metodologiyada o‘z aksini topadi. Bu kabi g‘oyalar metodologiyani «borliqni bilish va o‘zgartirish to‘g‘risidagi

ta'limot» sifatida qabul qiluvchi qarashlar bilan mos keladi va ularni umumilmiy darajada aniqlashtirish ifodasi hisoblanadi. Bunday aniqlashtirish amalda alohida olingan har qanday fan, jumladan, pedagogika fani misolida davom ettirilishi mumkin. Biroq, ayni vaqtda metodologiyaning bu tahlitdagi talqini pedagogika fani tomonidan ommaviy holda e'tirof etilmagan.

Chunonchi, B.S.Gershunskiy, N.D.Nikandroviar pedagogika meto- dologiyasining amaliy yo'naltirishga ega bo'lishi mumkinligini qayd etgan holda, istisno tariqasida quyidagi fikmi ilgari suradilar: "Albatta, ushbu vaziyatni buzib ko'rsatish mumkin emas. Jumladan, muayyan aniq amallarni bajarish usullarini ko'rsatuvchi har qanday amaliy tavsiyani metodologiyaning xususiy ko'rinishi sifatida qabul qilish noto'g'ri bo'lar edi. Metodologiyani haddan tashqari mavhumlashtirib ko'rsatish, har qanday umumlashma, amaliyotdan ajralgan har qanday nazariy xulosa, ayrim holatlarda esa muallif tomonidan ilgari surilayotgan g'oyalarning muhimligini asoslovchi fikrning metodik tushuncha sifatida e'tirof etilishi, uni buzib ko'rsatilishiga yaqqol misoldir". Pedagogik atamalarning noto'g'ri sharhlanishi holati tobora ko'proq ko'zga tashlanayotgan bir vaqtda ushbu mulohazaga qo'shilmaslik mumkin emas.

M.S.Burgingning fikriga ko'ra, pedagogika metodologiyasining amaliy ahamiyati ilmiy natijalarning amaliyotga tatbiq etilishida emas, balki pedagogika tomonidan uning muayyan fan sohasi - pedagogik amaliyot o'rtasidagi aloqalarini o'rganishda deya hisoblaydi: "Metodologiya ilmiy natijalarni amaliyotga tatbiq etish bilan shug'ullanishi shart emas, biroq uning vazifalari sirasiga ushbu jarayonni tashkil etish yo'llari, umumiy yondashuvlar hamda amalga oshirish mezonlarini aniqlash kabilar kiradi". Faylasuf olim bo'lganligi va metodologiya to'g'risidagi umumilmiy tasavvurlar asosida ish ko'rganligi sababli; M.S.Burging qonuniy ravishda metodologiyaning amaliyot bilan bog'liqligini quyidagicha ifoda etadi: "U amaliyot bilan bog'langanmi yoki pedagogik nazariya vositasidami? Mazkur sonlar o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri aloqalar mavjudmi?" Ayni o'rinda shunday xulosa ham ilgari suriladi: "Pedagogik amaliyot metodologiyasi uchun ataluvchi fan sohasini ajratib ko'rsatish maqsadga muvofiq bo'ladi. Uning fikriga ko'ra, ushbu fan sohasining tadqiqot obyekti bo'lib tarbiyachi, o'qituvchi hamda o'quvchilarning faoliyati, shuningdek, o'quv-tarbiyaviy jarayon va tizimlar xizmat qilmog'i lozim.

Metodologiyaning pedagogika fani rivojidadagi o‘rnini V.I.Juraviev tomonidan ham tadqiq qilingan bo‘lib, ushbu tadqiqotda asosiy e‘tibor uning amaliy vazifalariga qaratiladi. Muallif bu boradagi vazifalarni aniq faoliyat sohaslarining ilmiy asoslangan texnologiyasini ishlab chiqish boshqaruviga oid tavsiyalarda ko‘radi. Muallifning fikricha, tan va amaliyot metodologiyasining shakllanishi hamda rivojlangan ikki yo‘nalish ko‘zga tashlanadi. “Ulardan biri - metodologiyaning ilmiy va amaliy faoliyatning turli sohaslariga yanada chuqurroq kirib borish; bilish hamda faoliyatni o‘zgartiruvchi omil sifatida keng tan olinishi; ikkinchisi - yanada mukammal hamda samarador bilish va ishlab chiqarish faoliyatini ta‘minlovchi metodologik amallarning o‘zib borishi, rivojlanishi va kengayishi”.

Mazkur qarashning o‘ziga xos jihati shundaki unda metodologiya “bilimlar yoki bilish to‘g‘risidagi bilimlar” emas, balki “ma‘lum sohadagi faoliyatni amalga oshirish, uning metod hamda vositalari to‘g‘risidagi ilmiy bilimlar (nazariy tizim)” sifatida qaraladi. Aynan mana shu qarash ko‘plab umummetodologik hamda fansunoslikka oid tadqiqotlarda rivojlantirilgan M.S.Burgin, A.P.Zinchenko, S.S.Rozova va boshqalar).

Bizning fikrimizcha, ushbu qarash haqiqatga yaqinroq va metodologiyaning turli sohalari - fan hamda amaliyotni bir-biridan tabiiy yo‘l bilan ajratish imkonini beradi.

Shunday qilib, asosiy mezonlar tadqiqot predmetiga tadbiqan singdirilishi lozim bo‘lgan nazariy asoslar pedagogik amaliyot metodologiyasini rivojlantirishga xizmat qilishi mumkin.

Mezon - muayyan bir nazariya, ta‘limot fan, dunyoqarash yoki nazariy dasturning asosiy insonning e‘tiqodi, voqelikka bo‘lgan munosabati va xulq-atvor me‘yorlarini belgilab beradi. Falsafada mezon boshlang‘ich nuqta, boshqaruvchi g‘oya, xulq-atvor, o‘zini tutishning asosi sifatida qaraladi. Mantiqiy ma‘noda mezon markaziy tushuncha bo‘lib, abstraksiya sifatida olingan hodisaning barcha sohaslariga tatbiq qilinuvchi, umumlashtiruvchi va tarqatuvchi tizimning asosidir.

N.M.Boritko pedagogik kategoriya sifatida mezonning quyidagi xususiyatlarini ko‘rsatib o‘tadi: boshqaruvchi talablar; tarbiyaviy jarayonning qonuniyatlari hamda ziddiyatlari; e‘tiqodsifatida namoyon bo‘luvchi ichki boshqaruvchi g‘oya; ma‘lum doiradagi hodisa va jarayonlarga nisbatan tatbiq etilish; mezonlar guruhida o‘zaro

ta'sirlashish va bir-birini to'ldirish. Shunday qilib, pedagogik mezonlar - "pedagog borlig'ining dominanti, pedagogik ta'sir mavjudligini ta'minlovchi faoliyatning mazmuni va mohiyatini belgilab beruvchi qoidasidir".

Olib borilgan tadqiqotlar g'oyalariga tayanib, o'qituvchining kasbiy shakllanish yo'li va yo'nalishini belgilab beruvchi metodologik g'oya va qarashlarni ajratib olishga imkon beruvchi mezonlarini belgilab olish maqsadga muvofiq deb topildi. Bu o'rinda N.S.Pryajnikov o'zaro bog'liqlikda bo'lgan mezonlar tizimida metodologik, tashkiliy-boshqaruvchilik, aniq amaliy va etik xususiyatlarga ega g'oya va qarashlarni belgilab olish g'oyasini ilgari suradi.

Metodologik g'oya va qarashlarni aniqlovchi mezonlar quyidagilardan iboratdir:

Tarixiylik - predmetni uning rivojlanib borish jarayonida o'rganish. Mazkur mezon so'z yuritilayotgan tadqiqot asosida yotuvchi dialektik metodning muhim talabi hisoblanadi. V.I.Juravlyov ta'kidlaganidek "Har qanday ijtimoiy fan obyektini yaxlit va majmuaviy tarzda o'rganishni tarixiy mezoni asosida qaraydi. Shunga ko'ra, tadqiqotchi obyektning mavjud holati hamda istiqboldagi rolini baholaydi".

Mantiqiylik - o'rganilayotgan obyektini alohida, uni o'rab turgan muhitdan ajratib olingan holda emas, balki aynan (mazkur tadqiqot obyektini misolida bo'lgani kabi) yaxlit tizim sifatida qarashni ko'zda tutadi. Aks holda, ushbu obyektini o'rganish natijalari tadqiqot mahsuli emas, balki faqat ma'lum natijalami qayd etishdan iborat bo'lib qoladi.

Dialektik mezon - shaxsning ijtimoiy munosabatlarning faol subyekti ekanligi to'g'risidagi yetakchi falsafiy g'oyalar yangicha talqin qilish natijasida tadqiqotlar mazmuni ham vaqt o'tishi bilan o'zgarib boradi. Bu ma'noda dialektik mezon tarbiyaning etakchi mezoni sifatida o'z davrining ustuvor ijtimoiy-madaniy g'oyalariga yo'naltiriladi. Foyalar maqsad, mazmun, metod va tarbiya natijalariga aylana borib, pedagogik jarayonning metodologik asosini belgilab beradi.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar

1. Ilm-fan rivojining ustuvor vazifalarini izohlang.
2. Postnoklassik davrda ilm-fanning rivojlanishimng asosiy tendensiyalarini tushuntirib bering.

3. Metodologik nuqtai nazardan pedagogikaning obykti va predmetiga izoh bering.
4. Pedagogik nazariya deganda nima tushuniladi?
5. Pedagogik qonuniyatlar metodologiyada qanday o‘rin tutadi?
6. Pedagogikaning metodologik ta‘minotiga nimalar kiradi?

II. MODUL. PEDAGOGIK TADQIQOTLARNING ASOSIY KATEGORIYALARI VA TUSHUNCHALARI

Mavzuga oid tayanch tushunchalar: metodologik tadqiqot, maxsus tadqiqot, manba, empirik bilim, ijod, ijodkorlik, pedagogik ijodkorlik, innovatsion faoliyat, innovatsion salohiyat.

II.1. Metodologik tadqiqot va maxsus ilmiy tadqiqot

Metodologiya tushunchasi o‘zida ikki jihatni aks ettiradi: birinchisi bilish faoliyati natijalari bilan bog‘liq bo‘lsa, ikkinchisi mazkur faoliyatning o‘zi hisoblanadi. Har bir fanning o‘ziga xos kategoriyalari, tushunchalari, tadqiqot predmeti, obykti va fanshunoslikning umumiy qoidalari, ilmiylik mezoni ifodalanishidir. Globallashuv jarayonida fanning rivojlanishi, ilmiy tadqiqot tili, kategoriyalari uning umumiy jahonshumul va xususiy muayyanligi muhim o‘rin tutadi.

So‘nggi vaqtlarda shaxsga yo‘naltirilgan ta‘lim va yuksak ma‘naviyatli shaxsni shakllantirish bilan bog‘liqlikda metodologiyani tavsiflash bilan bog‘liq qator savollar tug‘ilmoqda: metodologik har bir kishining shaxsiy yutug‘i bo‘lishi kerak emasmi? Maxsus bilish sohasini metodologiya deb atash o‘rinli bo‘ladimi? Ko‘plab olimlarning sa‘yharakatlari bilan fan sohasida amalga oshirilgan ilmiy ishlarni korreksiyalash va takomillashtirishdan foyda bormi?

Shuningdek, ayrim adabiyotlarda bayon etilishicha, “obyektiv” metodologiya bo‘lishi kerak emas, aksincha, har bir kishi uchun ilmiy ijod individual xarakter kasb etishi, ya‘ni “subyektiv” metodologiya bo‘lishi lozim.

Biroq mazkur fikrlarni to‘liq tasdiqlab bo‘lmaydi. Avvalgi paragrafda ta‘kidlab o‘tilganidek, pedagogika fani metodologiyasi pedagogik fanlar va pedagogik tadqiqotlar haqida bilimlar tizimini ifoda etsa, ikkinchidan, mazkur bilimlarni qo‘lga kiritish, shuningdek, tadqiqot dasturi (metodologik ta‘minoti)ni asoslashga doir faoliyat sifatida metodologiya sohasi bilan bog‘liq qator tushunchalarga aniqlik kiritish imkonini beradi.

Shuningdek, metodologiyani tushunish nuqtai nazaridan quyidagi savollarga aniq javob topishga erishish mumkin: pedagogika metodologiyasi nima bilan shugʻullanadi va kim shugʻullanishi kerak? Pedagogika sohasida metodologik bilimlarni egallashning qanday usullari mavjud va qanday bilimlar qoʻlga kiritiladi? Tadqiqotlarning metodologik taʼminotining manbalari, obyektlari va tartib-qoidalari qanday boʻlishi lozim?

Dastlab metodologik tahlil obyektlarining maxsus ilmiy tahlil obyektlaridan farqiga aniqlik kiritish lozim. Qachonki, biz tahlil bilan shugʻullansak, eng avvalo, bizning eʼtiborimiz nimaga, yaʼni qanday obyektga qaratilganligini aniqlab olishimiz zarur.

Pedagogikada maxsus-ilmiy ish deganda nima tushuniladi? Maxsus- ilmiy ish aniq metodologik tadqiqotni anglatmaydi, u pedagogik faoliyatni tadqiq etishga yoʻnaltirilgan bilish faoliyatidir. Metodlar tasnifi, taʼlim mazmunini masalalari yoki zamonaviy darsni tashkil etish muammolarini oʻrganish - maxsus-ilmiy tahlil sohasidir. Biroq metodologik tahlil ham bor. Mazkur holatda biz bu masalani qanday tadqiq etamiz: masalan, ushbu masalalarni oʻrganishda fan metodlari toʻgʻri qoʻllaniladimi, bilish maqsadi bilan biz foydalanayotgan tushunchalar tizimi bir-biriga muvofiqmi?

Ikkinchidan, metodologik masalalar maxsus-ilmiy masalalardan farq qiladi. Metodologik masalalar: maktab amaliyotida didaktik bilimlardan foydalanish masalalari, pedagogik bilimlarning turlari, xususiy metodika bilan didaktikaning aloqadorligi, pedagogik dalillar, pedagogik tadqiqotlar mantigʻi, pedagogik tadqiqotlarda formallashtirishni qoʻllash doirasi va shart-sharoitlari, pedagogik tadqiqotlar bosqichi sifatida maktab tajribasini oʻrganish va h.k. Mazkur holatda eʼtibor amaliy yoʻnaltirilgan ilmiy faoliyatga qaratilgan.

Metodologik taʼminot manbalari. Pedagogika fani boʻyicha amalga oshiriladigan tadqiqot ishlarining metodologik taʼminoti qator oʻziga xosliklariga ega. Metodologik taʼminoti manbasi tushunchasi tadqiqotchi uchun moʻljali olishga imkon beruvchi alohida turdagi bilimlar yigʻindisini anglatadi.

Tadqiqotchi uchun moʻljali olishga yordam beruvchi birinchi metodologik manba falsafiy qoidalar va undagi metodologik funksiyalardir. Masalan, nazariya va amaliyot birligi haqidagi nazariya.

Ana shu tarzda falsafa metodologik ta'minot manbalaridan biri sifatida namoyon bo'ladi.

Metodologiyaning bir nechta darajalarining mavjudligi umumfalsafiy qoidalar, shuningdek, umumilmiy metodologiya darajasida ishlab chiqilgan bilimlar va yondashuvlarni metodologik ta'minot tarkibiga kiritishga teng huquq beradi.

Metodologiyaning yana bir manbasi pedagogika sohasida tadqiqi qilingan ilmiy ishdir. Mazkur tadqiqotlarning natijalari yaxlitlikoa pedagogikaning o'ziga xosliklari, uning boshqa fanlar bilan aloqa pedagogik faktlar, pedagogik nazariyalari shakllantirish shart-sharoitlari, pedagogikaning obykti va predmeti va mustaqil amalga oshirilgan pedagogik tadqiqotlar haqidagi bilimlami o'zida aks ettirish. Ushbu tadqiqotlarda ta'lim sohasida qo'llaniladigan fan metodlari haqidagi bilimlar konkretlashtiriladi. Mazkur tadqiqotlarning vazifasi - pedagogik fanlami amaliyot bilan aloqadorlikda rivojlanish qonuniyatlari va tendensiyalari, pedagogik tadqiqotlar samaradorligi va sifatli oshirish tamoyillari, pedagogika qo'llaniladigan tushunchalar va metodlarni tahlil etishni aniqlashtirishdan iborat.

Metodologik bilimlar amaliy pedagogik faoliyat qonuniyatlari va tashkiliy tizimlarini aniqlashda o'ziga xos vazifalariga ega bolgan maxsus-ilmiy tadqiqotlarni o'tkazish uchun asos sifatida xizmat qilad:

Yuqorida bayon etilgan pedagogika sohasidagi tadqiqotlarning ilk turi bir tomondan metodologik, ikkinchi tomonidan maxsus-ilmiy tahlilga tegishli ekanligi haqida gapirish imkonini beradi. Ular turli obyekt va yo'nalishlarga ega va muammo doirasi bilan bir-biridan farq qiladi.

Maxsus-ilmiy tadqiqotlar (masalan, ta'lim va tarbiya qonuniyatlari) bevosita pedagogik faoliyatga yo'naltirilgan, o'z navbatida mazkur voqelikni ilmiy aks ettiruvchi - metodologik tadqiqot sifatida ham qaraladi (ta'lim amaliyotini ilmiy asoslash usullari). Mazkur fan metodologik tadqiqot jarayonida uni nazariyada aks ettirishning samarali usullari va nihoyasida mazkur nazariyani amaliyotga ta'sirini kuchaytirish maqsadida pedagogik faoliyatga murojaat qilish zarurati yuzaga chiqadi. Masalan, o'qitishni ilmiy asoslash usullarini tadqiq etishda ta'lim metodlari haqidagi tasavvurlar turli metodlarni amaliyotda qo'llash bilan bog'liq masalalar yuzaga keladi. Aynan amaliyotdagi kamchiliklar olimlar fanga, ilmiy bilishdagi bo'shliqlarga murojaat qilishni, keyin ushbu kamchilik va

bo'shliqlarning yuzaga kelish sabablarini metodologik tahlil qilishga murojaat qilishga majbur qiladi. Amaliyot uchun pedagogikada qo'llaniladigan tushunchalarni tartibga solish, kompleks tadqiqotlarni samarali tashkil etish uchun pedagogikaning boshqa fanlar bilan aloqadorligi mexanizmini o'rganish katta ahamiyatga ega.

Metodologik tadqiqot aynan tadqiqiy tavsifga ega bo'lishi lozim, ya'ni istalgan ilmiy tadqiqotga qo'yiladigan talablar to'liq bajarilishi lozim, umumiy mulohaza va konspektiv xarakterga ega bo'lib qolmasligi zarur. Pedagogika sohasida konkret metodologik tadqiqot xususiy maxsus predmetiga ega va u yoki bu fan bo'limlari holati, amaliyot uchun yo'naltirilgan normativ materiallarni asoslash xarakteri va sifati, pedagogik konsepsiyalarni ishlab chiqish va ularni amaliyotga joriy etish dalillarida aks etuvchi empirik materiallarga tayanadi.

Empirik tavsifdagi (metodologik empiriya) metodologik bilimlar ilmiy bilish usullarini qo'llash haqidagi tadqiqotchining fikr-mulohazalari, ya'ni metodologik refleksiya natijasi sifatida aniq maxsus-ilmiy tadqiqotlar jarayonida ham shakllanadi. Qachonki, u shu tarzda tanlangan obyekt bo'yicha o'z harakatini kuzatib borsa, mazkur turdagi bilimlar metodologik ta'minot tarkibiga qo'shib boradi. Ularning o'ziga xosligi shundaki, maxsus rejalashtirilgan metodologik ishlar hosilasi emas, boshqa (maxsus-ilmiy) obyektga maqsadli tadqiqot mahsuli garovi sifatida namoyon bo'ladi. Empirik bilimlar obyektga bog'langan bo'lib, shuning uchun umumiy tavsifga ega bo'irnaydi. Ularni qo'llash mazkur tadqiqot vazifalari bilan cheklanadi.

Masalan, o'quvchilarda mustaqil fikrlashni shakllantirish yo'llarini ishlab chiqish jarayonida asoslovchi tajriba-sinov ishlarini o'tkazish natijasida olingan tadqiqotchining shaxsiy tajribasi boshqa, masalan o'quv materiallarini strukturalashtirish muammosi bilan shug'ullanayotgan kishi uchun qo'l kelishi ehtimoldan yiroq. Hech iloji bo'lmaganda, tizimli yondashuvda qo'llaniladigan modellashtirish, ideal obyektlari kosntruksiyalash kabi ilmiy metodlarga talluqli metodologik orentirlarga tayaniladi. Metodologiya sohasi va maxsus-ilmiy sohani bir-biridan farqlash zarur: metodologik tahlil obyekti va maxsus-ilmiy obyekt tahlil, metodologik muammolar va maxsus-ilmiy muammolar, metodologik va maxsus-ilmiy tadqiqotlar. Metodologik faoliyat sohasida maxsus-ilmiy tadqiqotlar ta'minotini metodologik tadqiqotnikidan farqlash zarur.

II.2. Pedagogik ijodkorlik va uning o‘ziga xos xususiyatlari

Ijod deganda keng ma’noda shaxs yoki jamiyatning tabiiy, ijtimoiy va ma’naviy olamni insonning maqsad va vazifalariga, uning ehtiyojlari, istaklari va imkoniyatlariga muvofiq ravishda o‘zgartirish borasidagi bunyodkor faolligi tushuniladi.

Uzoq vaqtlar davomida ijod - bu insonga tabiat ehson etgan noyob qobiliyat, u har kimga ham berilmaydi, deb hisoblanib kelingan. Aslida ijod - bu insonning moddiy va ma’naviy boyliklarni yaratish faoliyati bo‘lib, unda inson tafakkuri, xotirasi, tasavvuri, diqqati va irodasi faol ishtirok etadi hamda butun bilimi, tajribasi va iste’dodi namoyon bo‘ladi.

O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasida ijod - yaratish, kashf etish; vujudga keltirish ma’nolarini anglatib, badiiy, ilmiy, san’atga oid asar yoki moddiy boylik yaratish, vujudga keltirish; yaratuvchilik faoliyati hamda yaratuvchilik faoliyati mahsuli, samarasi ekanligi qayd etib o‘tilgan.

Ma’naviyat: asosiy tushunchalar izohli lug‘atida esa mazkur tushunchaga quyidagi tarzda ta’rif berilgan: “Ijod (arab. yaratish, kashf etish, vujudga keltirish) - badiiy, ilmiy, amaliy asar yoki moddiy boylikni yaratish, vujudga keltirish. Ijod mohiyatan yaratuvchanlik faoliyati bo‘lib, inson ma’naviyatining amaldagi ko‘rinishini ifoda etadi”.

Sh.Sharipov o‘quvchilarning kasbiy ijodkorligi uzviyligini tadqiq etish asosida ijod - insonning fan, texnika, ishlab chiqarish, madaniyat va boshqa sohalarda ijtimoiy ahamiyatga ega bo‘lgan yangilik yaratishi bilan bog‘liq murakkab psixologik jarayondir, degan xulosaga kelgan.

S.Golovin tomonidan ishlab chiqilgan amaliyotchi psixolog lug‘atida ijod - yangi qimmatli g‘oyalarni ishlab chiqishning psixik jarayoni, yangi moddiy va ma’naviy ahamiyatga ega ne’matlarni yaratish tarzida talqin etilgan.

Ijodkorlik - individning ijodkorlik qobiliyati - noodatiy fikrlarni o‘ylab topish, an’anaviy fikrlash doirasidan chetlashish, muammoli masalalarni tezda xal etish qobiliyatidir. U yangi g‘oyalarni yaratishga doimo tayyorlik bilan tavsiflanadi va qobiliyat tuzilmasi komponenti bo‘lib hisoblanadi.

O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasida ijodkorlik tushunchasiga ijodkor ishi, ijodkorga xos faoliyat; yaratuvchilik tarzida qisqa ta’rif berilgan.

Pedagogik ensiklopedik lugʻatda “Ijodiy faoliyat sifat jihatdan yangini yaratishga doir inson yoki jamoaviy faoliyat shakli. Ijodiy faoliyatning zaruriy sharti fikrning egiluvchanligi, tanqidiylik, idrok etishning yaxlitligida aks etadi”, deb izoh berilgan. Mazkur lugʻatda “ijod” va “ijodkorlik” tushunchalariga alohida taʼrif berilmagan.

Falsafiy, pedagogik-psixologik adabiyotlarda “ijodkorlik” original, takrorlanmaydigan, ijtimoiy-tarixiy noyoblik bilan ajralib turuvchi faoliyat turi sifatida eʼtirof etiladi.

Soʻnggi vaqtlarda “ijodkorlik” tushunchasi bilan birgalikda “kreativlik” atamasi ham keng qoʻllanilmoqda.

Kreativlik - individning qayta ishlov berish va yaratish bilan aloqador xilmaxil faoliyat turlari, tashabbuskorligi, faolligi, boshqa kishilar bilan muloqot jarayonida, mental xatti-harakatlarigda namoyon boʻladigan ijodiy salohiyati va qobiliyatlari majmuidir.

N.M.Gnatko “ijodkorlik” va “kreativlik” tushunchalari oʻrtasidagi farqni quyidagi tarzda izohlagan: mazkur tushunchalar bir doiraga mansub hodisaning ikki jihatini, yaʼni ijodkorlik jarayonli-natijaviy jihatni, kreativlik subyektivlik bilan bogʻliqlikni oʻzida aks ettiradi. Garchi olim mazkur tushunchalar oʻrtasidagi farqni ajratib koʻrsatishga harakat qilgan boʻlsa ham, biroq taʼrif ancha noaniqlik kasb etgan.

Adabiyotlar tahlili hozirgi vaqtda “ijodkorlik” va “kreativlik” tushunchalari oʻrtasida qator qarma-qarshililar mavjudligini koʻrsatadi:

“ijodkorlik” va “kreativlik” tushunchalari sinonim soʻzlar sifatida talqin qilinadi. Yaʼni kreativlik ijod psixologiyasi doirasida qoʻlanilib, mazkur tushuncha alohida ajratib koʻrsatilmaydi; ijodkorlik yaxlitlikda madaniy faoliyat bilan bogʻliq, kreativlik esa subyekt uchun yangi imkoniyatlarni yuzaga chiqarish tarzida tavsiflanadi; kreativlik ijodkorlik masalasini oʻrganishning alohida jihati sifatida inson salohiyati, ichki resurs bilan bogʻliqlik kasb etadi.

Aynan uchinchi yondashuv obyektiv jihatdan oʻrinli boʻlib, kreativlikni ijodkorlikning oʻziga xos jihatlaridan biri sifatida qabul qilish va uning doirasida mazkur masalani talqin etish maqsadga muvofiq.

Respublikamizda oʻquvchilarning kasbiy ijodkorligi sohasida fundamental tadqiqotlarni amalga oshirgan olim SH.Sharipovning fikricha, ijodkorlik shaxsda mustaqil fikrlash sifatlari namoyon boʻlishining eng asosiy va faol shakli hisoblanib, uni quyidagi

belgilariga ko‘ra tasniflash mumkin: ijod turi (texnik, texnologik, tashkilotchilik, iqtisodiy, iiti- moyi, ma’naviy, pedagogik, didaktik, kasbiy, aralash); ijod darajasi (mono ijod, multi ijod, mega ijod); ijod qamrovi (ixtisoslik, muta- xassislik, bilim sohasi, tarmoqlar aro, milliy, mintaqaviy, mintaqalararo, xalqaro); ijodning davomiyligi (qisqa muddatli, o‘rta muddatli, uzoq muddatli); ijodning shakli (innovatsion, ilmiy-tadqiqotchilik, ta’limiy, investitsion, aralash); umumiy jihatlariga ko‘ra (yangi g‘oyalarni hayotga tatbiq etish; prinsipial jihatdan yangi yechimlarni ilgari surish; yangilikni amaliy qo‘llash); yaratilgan ijod mahsulining ma’nosi va murakkabligiga ko‘ra (ratsionalizatorlik taklifi; ixtiro; kashfiyot).

Ijodkorlikni tasniflashga doir yuqoridagi yondashuvdan ma’lum bo‘ladiki, ijodkorlik hamma vaqt subyektning ijodiy faoliyatini talab etadi. Shu bilan birga mazkur tushunchaga berilgan ta’riflardan ijodkorlik hodisasini izohlash murakkab ekanligi anglanadi.

Ijodkorlikni rivojlantirish ijodiy jarayonni tashkil etish, shaxsning ijodiy salohiyati, ijodiy fikrlash, ijodiy faollik, ijodiy qobiliyat va ijodiy faoliyatni tarkib toptirish bilan o‘zaro aloqador ekanligini ko‘rsatdi.

Ijodiy jarayon	Ijodiy salohiyat	Ijodiy fikrlash
Ijodiy faollik	Ijodiy qobilivat	Ijodiy faoliyat

5-rasm. Ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirishning tarkibiy qismlari

(D.Yakubjanova tasuifi bo‘yicha)

Ijodiy jarayon o‘zida ikkita muhim belgini aks ettiradi. Ulardan bin intuitsiya (zehn, fahm-farosat), ikkinchisi - intuitiv fikrlash jarayonida qoiga kiritirilgan natijani rasmiylashtirishdir. Faqat uning samarasi anglangan va intuitiv va mantiqiy fikrlash birligi sifatida mantiqiy fikrlash vositasida ishlab chiqilganlik bilan tavsiflanadi. Ijodiy jarayon turli darajada insonning ijtimoiy tashabbuskorliginitig barcha ko‘rinishlari, asosan, uning kasbiy faoliyati bilan bog‘liq shakllarida mutlaq o‘z aksini topadi.

Ijodiy salohiyat - bu murakkab integral tushuncha bo‘lib, o‘zida ijtimoiy axloq me’yorlari va axloqiylik doirasida turi sohalarda

faoliyatni amalga oshirishga doir shaxsning bilim, ko'nikma, qobiliyat va shaxsiy intilishlari yig'indisini aks ettiruvchi tabiiy-genetik. ijtimoiy- shaxsiy va mantiqiy komponentlarni aks ettiradi. Bo'lajak defektologlarda ijodiy salohiyat shaxsiy qobiliyat, bilim, ko'nikmalar tizimi sifatida shaxsiy o'zlikning ahamiyatini anglash, o'quv faoliyatiga ijodiy yondashuv, o'z-o'zini namoyon etishga intilish, hayotiy maqsadlarning anglanganligi, ijodiy faoliyatga yo'nalganlikda namoyon bo'ladi.

Ijodiy fikrlash insonning muammoli vaziyat sharoitida obyektlar o'rtasidagi yangi aloqalarni izlab topish, mavjud tajribalarga asoslanib, yangi harakat usullaridan foydalanish, muvaffaqiyatli yechim topishi uchun zarur jarayon bo'lib, verbal-mantiqiy, ong osti va intuitiv-amaliy komponentlar birligini aks ettiradi. Ijodiy jarayon tuzilmasida ijodiy fikrlash motivatsiyasi asosiy o'rinni egallaydi. U bilish va subyektiv ahamiyatga ega motivlarda o'z ifodasini topadi. Ijodiy fikrlashning asosiy mexanizmi intellektual faollikdir. Intellektual faollik shaxs ijodiy salohiyatining muhim tayanch komponenti sifatida aqliy faoliyatning intellektual va motivatsion omillarini aks ettiradi. Ana shu jihat bilan bog'liqlikda intellektual faollik uch darajada namoyon bo'ladi; reproduktiv, evristik va kreativ.

Ijodiy qobiliyat - bu yangilik yaratish zarurligi va mumkinligini tushunish, muammoni ifodalay olish, g'oya farazini ilgari surish uchun kerak bo'ladigan bilimlardan foydalanish, farazni nazariy va amaliy tasdiqlash, muammoni hal qilishni izlash hamda yechimini topish, natijada yangi original mahsulotlar yaratish (ilmiy kashfiyot, ixtiro, san'at asari, tavsifnoma va boshqalar) sifatlari majmuidir,

P.Ergashev, G.Gozibekova, G.Baykunosovalar ta'kidlab o'tishganidek, shubhasiz yuksak ijodiy qobiliyatlar qandaydir yagona va xatto bir necha omilning emas balki pedagogik-psixologik shart-sharoitlarning kattagina kompleksi mahsulidir. Biroq ushbu inkor etish qiyin bo'lgan mulohazani e'tirof qilish, birinchidan, kreativlikni rivojlantiruvchi bir qator omillarni sun'iy xosil qilishning iloji yo'q, degani emas, ikkinchidan, psixik taraqqiyotning kompensatsiya qonuniga ko'ra, muayyan omilning yetishmayotgan ta'siri boshqa omillar bilan muayyan darajada qoplanishi mumkinligi ehtimoldan holi emas.

Xususan, bir qator tadqiqotlarda maxsus uyushtirilgan mashg'ulotlar yordamida shaxs ijodiy qobiliyati taraqqiyotida ijobiy dinamikaga erishish mumkinligi isbotlanmoqda. Jumladan, o'quvchilar bilan art-terapiya va improvizatsiya usullari vositasida amaliy mashg'ulotlar o'tkazilganda kreativlikning qator ko'rsatkichlari bo'yicha sezilarli o'sishga erishish mumkinligini ko'rsatdi.

Ijodiy faoliyat - bu subyekt faoliyatining o'z mehnatiga (ishdan qoniqish, uni bajarish jarayonida yangilikka intilish, muammo yechimini topishda ijodiy motivatsiya) munosabati va masalani ijodiy hal etish (avval o'zlashtirilgan bilim, ko'nikma va malakalarni hamda faoliyat usullarini yangi holatga mustaqil ko'chirish, muammoli, ma'lum obyektini yangi funksiyasini ko'ra bilish) jarayonidir.

Ijodiy faoliyat o'zida quyidagi muhim jihatlarni aks ettiradi: tizim ichida va tizim o'rtasidagi bilim va ko'nikmalarni yangi tizimga qisqa va uzoq muddat ichida o'tkazishni mustaqil amalga oshirish; kutilmagan vaziyatda (holatda) yangi muammoni ko'ra bilish; obyekt tuzilishini ko'ra bilish; muammoni hal etishda muqobillikni hisobga olish; yangi muammolarning yechimini izlab topishni ijodiy faoliyatning avvaldan ma'lum bo'lgan usullari bilan uyg'unlashtirish; muammolarni hal etishda butunlay yangicha yondashuvni qaror toptirish.

Pedagogik ijodkorlik o'qituvchi bilimlarining chuqur va keng bo'lishini, ushbu bilimlarning tanqidiy o'zlashtirilishi va yangicha qo'llanishini, bilim va intuitsiyaga asoslangan yangiliklar yaratishga qodirlikni, bir paytning o'zida ko'plab variantlarni ko'ra bilish va maqbullarini tanlab olish malakasini taqozo etadi.

Tahlil natijalari pedagogik ijodkorlikning quyidagi muhim jihatlarni ajratib ko'rsatish imkonini berdi: pedagog ijodkorligining harakatlantiruvchi va yo'naltiruvchi kuchi bo'lgan pedagogik ijod vaqt va fazoda bir oz cheklangan bo'ladi. Ijodiy jarayon bosqichlari (pedagogik g'oyaning paydo bo'lishi, ishlab chiqilishi, amalga oshirilishi va h.k.) bir-biri bilan ma'lum vaqt oralig'ida qat'iy bog'liq bo'lib, o'zaro tutashib ketadi. Bu o'rinda bir bosqichdan ikkinchisiga tezkor o'tish talab qilinadi. Pedagog faoliyati muayyan mavzu, bo'limni o'tishga dastur bo'yicha ajratilgan soatlar chegarasida ham vaqt jihatdan cheklangan;

-pedagog ijodiy izlanishlarining natijalari ancha uzoq vaqtni talab etadi. Moddiy va ma'naviy faoliyat sohasida uning natijalari tez yuzaga

chiqadi va qo'yilgan maqsad bilan tezda qiyoslash imkoniyati yuzaga keladi. O'qituvchi faoliyatining natijalari esa o'quvchi egallagan bilim, ko'nikma va malakalarda, ulaming faoliyat turlari va xulq-atvorida o'z ifodasini topadi hamda ko'pincha nihoyatda nisbiy va qisman baholanadi;

-o'qituvchining ijodi o'z o'quvchilari va hamkasblari bilan bir maqsadga asoslangan birgalikdagi hamkorlikdagi faoliyat muhitida kechadi. O'qituvchilar va o'quvchilar jamoalaridagi ijodiy izlanish muhiti ijod va ijodkorlikning qudratli rag'batlantiruvchi omilidir. Pedagog o'z sohasining mutaxassisi sifatida ta'lim jarayonida o'z o'quvchilariga o'quv-bilish faoliyatga ijodiy yondashuvini amalga oshiradi;

-o'qituvchining ijodiy pedagogik imkoniyatlarining namoyon bo'lishi ta'lim jarayonining metodik va texnik jihatdan ta'minlanganlik darajasiga bog'liq;

-o'qituvchi o'z hissiy-ruhiy hoiatini boshqara olishi va o'quvchilarida ham shu holatni yarata olish malakasiga ega bo'lishi talab qilinadi. O'qituvchi o'quvchilari bilan muloqotni ijodiy jarayon va o'zaro muloqot sifatida, o'quvchilarining tashabbusi va ijodkorligini qo'llab-quvvatlagan holda, ulaming o'z-o'zini to'liq namoyon etishiga yordam bergan holda tuzish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak.

II.3. Intuitsiya va pedagogik tafakkur

Intuitsiya (lot. intuitio - sinchiklab qarayman) - haqiqatni dalil bilan isbotlamasdan, bevosita fahm-farosat bilan anglab olish qobiliyati; fikran ilg'ab olish yo'li bilan tajriba doirasidan chiqish, shaxsiy qobiliyati yoki bilib olinmagan aloqalar, qonuniyatlarni jonli shakida umumiashtirish. Tadqiqotchilarning fikricha, intuitsiyaning hissiy, aqliy va mistik turlari bor. Hissiy intuitsiya deb, aqliy mushohada va boshqa sezgi obrazlariga bog'liq bo'lmagan holda tushunchadan oldin keladigan intuitiv sezishga aytiladi. Hodisalarning mohiyatini birdaniga aql bilan ilg'ab olish aqliy (intellektual) intuitsiya deyiladi (E. Gusseri). Ilohiy qudrat bilan muloqot jarayonida vujudga keladigan mutlaqo ongsiz ilohiy ilhom mistik intuitsiya hisoblanadi (J. Mariten). Intuitsiya - subyektning obyekt bilan bevosita qo'shilishib ketishi oqibatidir (A.Bergson). Psixoanalizda intuitsiya ijodning ongsizlikdagi ilk tamoyili deb talqin etiladi (S.Freyd). Sharq falsafasida intuitsiyani "ilohiy ilhom" yoki "ilohiy zehn" deb atashgan (Ibn Sino). Intuitsiyani o'rganib, boshqarib ham bo'lmaydi. U to'satdan miyaga

kelib qoluvchi fikrdir. Inson miyasida ro'y beruvchi refleksiv jarayonlar shu qadar murakkab zanjirli bog'anishlar hosil qiladiki, ba'zan turli sabab-oqibatli zanjirlar tizimidagi halqalar bir- biriga tutashib ketadi. Shunday tutashuv jarayonida inson miyasiga yarq etib yangi fikr kelib qoladi. Ana shu holat intuitsiyaning nerv-fiziologik asosi hisoblanadi. Bu kutilmaganda, behosdan ro'y berganligi uchun kishilar intuitsiyani ilohiy va g'ayritabiiy mohiyatga bog'lab tushuntirishga urinishadi, lekin uning zamirida o'ziga xos psixik jarayonlar yo'tadi. Intuitsiya inson miyasida ro'y beruvchi o'z-o'zini sozlash, o'z-o'zini muvofiqlash mexanizmi bilan bog'langan. Miyada muayyan paytda o'z-o'zidan ishlash jarayoni sodir bo'ladi va u o'z-o'zicha yangi bilimni ishlab chiqadi. Bu jarayonni ongli nazorat qilmaganligimiz tufayli miyamizga yangi fikr quyilib kelgandek bo'lib tuyuladi.

Aslida bu fikrni miyamiz o'zo'zidan hisoblab chiqqan bo'ladi.

Mushohada, insayt, intuitsiya mashaqqatli ilmiy izlanish, yangi faktlarni topish va ularni ilmiy farazlar, tizimlar, nazariyalar va qonunlarda ratsional, mantiqiy-diskursiv anglab etish bilan bir qatorda, ilmiy ijodning zarur jihatlari, olimning izlanuvchan, jonli, tirishqoq aqlining doimiy hamrohlaridir.

Buyuk fizik A. Eynshteyn ilmiy ijodda intuitsiya, faraz, mushohadaning ahamiyatini qayd etgan holda, «Mohiyat e'tibori bilan, faqat intuitsiyagina chinakam qimmatga egadir», deb ko'rsatib o'tgan edi.

Insonning dunyoni bilish, subyektning obyekt bilan o'zaro ta'sirga kirishish jarayoni o'ta murakkab va ziddiyatli jarayondir. U olimdan nafaqat ongli, balki ongsiz faoliyat ko'rsatishni ham talab etadi.

Insonning ong osti sohasining bilish faoliyati intuitiv bilish deb ataladi. Intuitsiya esa - bu bilish obyektining ayni shartlarda boshqa yo'l bilan asoslab bo'lmaydigan xossalari bevosita, nomantiqiy tarzda haqqoniy deb qarashdir. Ilmiy ijodda intuitsiya sezgi va aql-idrok faoliyatiga qarshilik ko'rsatmaydi, balki bilishning hissiy va ratsional jihatlari bilan uzviy bog'lanib, ularni to'ldiradi.

Subyektning obyekt borlig'i qonuniyatlarini, uning xossalari va aloqalarini hissiy va ratsional bilishi ongning ijodiy faolligiga yorqin misol bo'la oladi. Ammo ongli darajada sodir bo'luvchi insonning ijodiy jarayoni uning ruhiyatining yanada chuqur - ongsiz va ong osti qatlamlariga ham kirib boradi. Hozirgi zamon ilmiy tasavvurlariga

ko'ra, insonning ongsiz ong osti ruhiy faoliyati sohasi ba'zan ong anglab etmaydigan sezgilar, tasavvurlami o'z ichiga oladi. Ong osti sohasi ma'naviy hayotning tush ko'rish, gipnoz holati, anglanmagan istaklar, tashvishli sezgilar, masalan, inson hayotida ko'ngilsiz hodisa sodir bo'lishi arafasidagi tashvishli sezgilarni qamrab oladi.

Ruhiyatda ong, ong osti sohasi va ongli narsalarnirig o'zaro aloqasi masalalariga psixoanaliz asoschisi Zigmund Freyd katta e'tibor bergan.

Uning fikricha, inson ruhiyati uch sohadan: "U", "Men", "Mendan Ustun" sohalardan tashkil topgan. "U" - ongsiz mayllarning teran qatlami bo'lib, unda gedonizm, lazzatlanish prinsipi yetakchilik qiladi. "Men" - bu shaxsning ong sohasi, ongsiz soha bilan reallik prinsipi hukm suruvchi tashqi olam o'rtasida vositachidir. "Mendan Ustun" soha - bu shaxsning ichki ma'naviyati, vijdoni, ta'bir joiz bo'lsa, shaxsning ichki ijtiomiylashish darajasidir. Z.Freyd eksperimentlar va klinik tadqiqotlar negizida insonning ma'naviy olamida ongsiz narsalar, shu jumladan bilish va ijodiy faollikning rolini asoslab berdi.

Ong osti sohasi va intuitsiya ilmiy bilish jarayonida bir-biri bilan uzviy bog'liq. Strukturaviy lingvistika sohasidagi yirik mutaxassis, til psixomexanikasi nazariyasining asoschisi Gyustav Giyom bilish jarayonida hodisalarni aniq ko'rish, ularning mohiyatini teran tushunishda intuitsiya muhim rol o'ynaydi, deb e'tirof etgan. O'z ma'ruzalarida Giyom shunday deb qayd etgan: "Intuitiv mexanikada barcha operatsiyalar ongsiz ravishda sodir bo'ladi. Ongsizlik, intuitsiya - bir xil narsalardir, natijani ko'rish imkonini beruvchi til strukturalari bilan tasdiqlanuvchi intuitiv mexanika operatsiyalarning samaradorligi bizda o'zimiz boshqara olmaydigan, kuchi bilimlarimizni oshirishda emas, balki bashorat qilish (luicidite) qobiliyatimizni kuchaytirishda bo'lgan faoliyat darajasi mavjudligidan dalolat beradi".

Q.Abduraximovning fikricha, ongsizlik vaqt oqimi davomida informatsion fazoning o'zgarishi, axborotlar oqimidagi kamchiligiarni to'ldirish, mental strukturalar o'z-o'zining tarkib topishini oxiriga etkazishida sodir bo'ladi. Ilmiy tadqiqot ishida faoliyatning avtomatlashgan, ongli, yarim ongli va ongsiz holatda nazorat qilinadigan komponentlari - ko'nikma, malaka va odatlar inson bilish faoliyatining anglanmagan komponentlari sifatida kognitiv psixologiya yo'nalishi o'rganishi kerak bo'lgan muammolardan ekanligiga alohida urg'u berilgan. Bilish jarayonida anglanmagan (implitsit) bilimlarning anglangan (ekspitsit) likka o'tishi ko'pincha insayt sifatida talqin

qilinadi, boshqa bir tomondan esa, anglanganlikning nazorat qilinishi avtomatik harakatlarga o'tish bilan uyg'unlashadi va malakani shakllantiradi.

Ongsizlik tuzilishi bilan bog'liq nuqtai nazar asosiga intuitsiyani kiritish uning asosiy komponentlari va mexanizmlari harakatini yanada aniq va umumlashtirilgan holda aks ettirish imkonini yaratadi. Intuitsiyaning turli modallikdagi axborot oqimlari va ulaming o'tmish, hozirgi vaqt (dolzarb) va potensial holatlarda vujudga kelish darajalari tanlovni universal integrativ mexanizm sifatida ko'rish mumkinligidan dalolat beradi.

Intuitsiya - bu ijodiy faoliyatning ichki, subyektiv tomoni bo'lib, unda ongsiz komponent bilish faoliyati natijalarini umumlashtirish, birlashtirish, tushunib etishga yo'naltiriladi. Shu bilan birga, ilmiy ijodda onglilik va ongsizlikning, intuitivning o'zaro ta'sirini haddan tashqari soddalashtirib yubormaslik kerak, zotan, bu juda murakkab, chalkash va ancha mavhum jarayondir.

II.4. Pedagogik izlanish. Innovatsion faoliyat va innovatsion salohiyat

Pedagogik tafakkur. Eng avvalo, "tafakkur" tushunchasining mohiyatini aniqlashtirib olish zarur. "Falsafa: qomusiy lug'at"da "tafakkur" tushunchasiga quyidagicha ta'rif berilgan: "Tafakkur (arab. - fikrlash, aqliy bilish) - predmet va hodisalarning umumiy, muhim xususiyatlarini aniqlaydigan, ular o'rtasida ichki, zaruriy aloqalar, qonuniy bog'lanishlarni aks etadigan bilishning ratsional bosqichi».

Psixologiya fanlari doktori, professor E.G'oziev esa, mazkur tushunchaning mohiyatini quyidagicha izohlaydi: "Tafakkur inson aqliy faoliyatining, aqliy zakovatining, ongli harakatining yuksak shakli hisoblanadi. Tafakkur tevarakatofni, ijtimoiy muhitni hamda voqelikni bilish quroli, shuningdek, insonning keng ko'lamdagi faoliyatini oqilona amalga oshirishning asosiy sharti hisoblanadi".

E.Z.Usmonovanning fikricha, tafakkur ijtimoiy hayot sharoitida shakllanadigan jarayon bo'lib, dastavval keng predmetli (amaliy) faoliyat tarzida namoyon bo'ladi, keyinchalik u "aqliy" xatti-harakat karakterini oluvchi shaklga aylanadi.

Q.Shonazarov "tafakkur" tushunchasining quyidagi ta'riflar majmuini taklif etgan: tafakkur voqelikni inson tomonidan bevosita hissiy idrok qilib bo'lmaydigan obyektiv xususiyatlari, aloqalari, munosabatlari bilan ongli ravishda aks ettirilishini bildiradi; tafakkur

biror tayyor yechimi yo‘q muammo paydo bo‘lganda boshlanadi. Inson biror narsani bilish ehtiyoji paydo bo‘lganda fikrlay boshlaydi; tafakkur ongning voqelikni aniq, chuqur, to‘liq va bevosita umumlashtirib va bevosita aks ettirish (bilish)ga qaratilgan faoliyatidir; tafakkur bu inson miyasida predmet va hodisalarning o‘z qonuniy aloqalari va munosabatlari bilan umumlashtirib aks ettirish jarayonidir; tafakkur yangilikni qidirish va ochishga sotsial jihatdan bog‘liq, aloqador, analiz, sintez jarayonida voqelikni bevosita va umumlashtirib aks ettirish jarayonidir; tafakkur individni bilvosita va umumlashgan holda aks ettirishga qaratilgan bilish jarayoni; tafakkur obyektiv voqelikning faol in`ikosi;

-bilimlarning tushuricha, mulohaza, fikr, xulosa, nazariya va hakovolar tarzidagi shakllanishi, harakati va rivojlanishidir.

“Tafakkur” tushunchasini tahlil etish asosida uning quyidagi asosiy xususiyatlarga ega ekanligi haqidagi xulosaga kelingan:

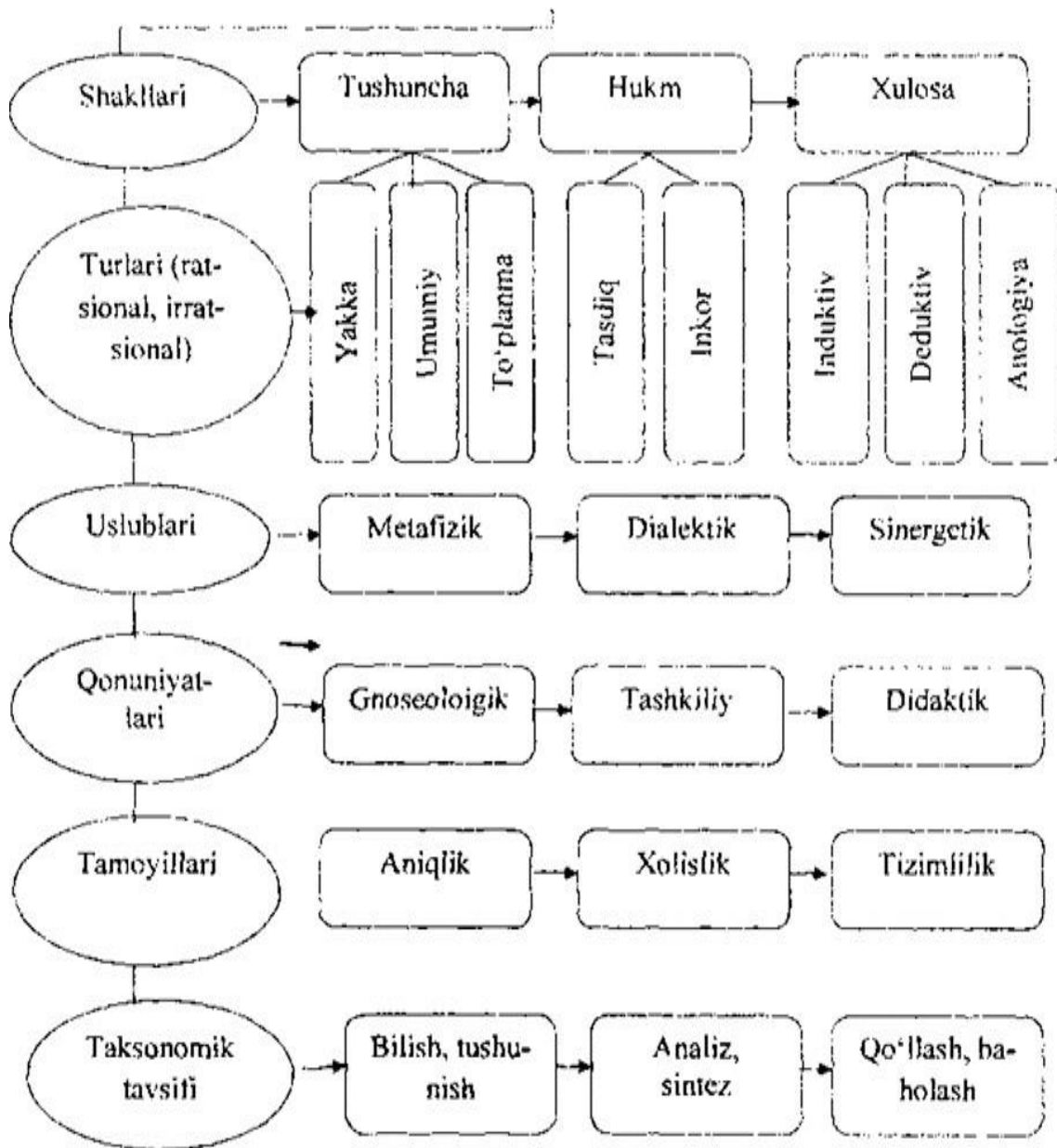
1) unda voqelik abstraklashgan va umumlashgan holda in`ikos qilinadi. Hissiy bilishdan farqli o‘laroq tafakkur bizga predmetning nomuhim, ikkinchi darajali belgilaridan chetlashgan, mavhumlashgan holda e`tiborimizni uning umumiy, muhim, takrorlanib turuvchi xususiyatlariga va munosabatlariga qaratishimizga imkon beradi;

2) tafakkur borliqni bilvosita aks ettiradi. Unda yangi bilimlar tajribaga har safar murojaat etmasdan, mavjud bilimlarga tayangan holda hosil qilinadi. Fikrlash bunda predmet va hodisalar o‘rtasidagi aloqadorlikka asoslanadi;

3) tafakkur insonning ijodiy faoliyatidan iborat. Unda bilish jarayoni borliqda real analogiga ega bo‘lmagan narsalar - yuqori darajada ideallashtirgan obyektlarni yaratish, ularning eng muhim xususiyatlarini o‘rganish, hodisalarni oldindan ko‘rish, bashorat qilish imkoniyati vujudga keladi;

4) tafakkur til bilan uzviy aloqada mavjud. Fikr - ideal hodisadir. U faqat tilda - moddiy hodisada reallashtiradi, boshqa kishilar bevosita qabul qila oladigan, his etadigan shaklga kiradi va odamlarning o‘zaro fikr almashish vositasiga aylanadi.

Boshqacha aytganda til fikrning bevosita voqe bo‘lish shaklidir.

1.3.1- rasm. Tafakkur va uning o'ziga xosliklari

Falsafiy, psixologik va pedagogik adabiyotlarda tafakkurning ikkita turi ajratib ko'rsatiladi: ratsional va irratsional. Mazkur tafakkur turlaridan ikkinchisini

M.Tojiev va B.Ziyomhammadovlar muroqaba (ichki tuyg'ular) yordamida fikr yuritish deb ataydi. Ularning fikricha, birinchisi obyektiv borliqning xususiy tomonini aks ettirsa, ikkinchisi to'liqin jabhasi bilan bog'liq.

Ratsional tafakkur miyaning chap tarafida amalga oshirilib, narsa va hodisalarning xususiyatlarini ifoda etadi. Bunda kishi narsa va hodisalarning xususiy tomonlarini qismma-qism his qilib, ularni bir-biriga ratsional bog'lab turib anglaydi. Muroqaba yordamida fikr

yuritish asosan miyaning o'ng yarim sharida amalga oshirilib, obyektiv borliq to'liqlinini his qiladi.

Bunday tafakkur orqali inson tasavvur qila oladi, hissiyotga beriladi, niyat va ijod qiladi, zavqlanadi, badiiy adabiyotlarni o'qiydi, ilm bilan shug'ullanadi. Bu turdagi tafakkur yordamida inson obyektiv borliqni bir butunlik - majmu sifatida his etib, shu butunlikni tashkil qiluvchi qismlar orasidagi zaruriy aloqadorlikni his qila oladi.

Tafakkur o'ziga xos shakllarda namoyon bo'lib, ma'lum tafakkur shakllari fikrning mazmunini tashkil etuvchi elementlarning bog'lanish usuli bo'lib, u tushuncha, hukm (mulohaza) va xulosa chiqarish shaklida mavjud bo'ladi.

Tushuncha - narsa va hodisalarning umumiy muhim belgilarini aks ettiruvchi tafakkur shakli bo'lib, u ma'lum bir mantiqiy usullardan taqqoslash, analiz, sintez, abstraksiyalash, umumlashtirishlar foydalanilgan holda hosil qilinadi.

Hukm - narsa-buyumga ma'lum bir xossaning, munosabatning xosligi yoki xos emasligini ifodalovchi tafakkur shakli bo'lib, fikr yuritish jarayonida narsabuyumlar va hodisalarning oddiy, tashqi xususiyatlari bilan birga ularning ichki, zaruriy bog'lanishlarini, munosabatlarini bilib boramiz.

Xulosa chiqarish - bir qancha hukmlarning mantiqiy bog'lanishi natijasida hosil bo'lgan yangi hukm. Xulosa chiqarish fikr o'rtasidagi shunday bog'lanishdirki, mazkur bog'lanish natijasida bir yoki undan ortiq hukmlardan uchinchi hukm keltirib chiqariladi. Xulosa chiqarish uch turga bo'linadi: induktiv, deduktiv va analogik.

Tafakkur qonunlari - muhokama yuritish jarayonida fikrlar o'rtasidagi mavjud zaruriy aloqalar, muhokamani to'g'ri qurish uchun zarur bo'lgan talablar. Tafakkur qonunlariga fikrning aniq bo'lishi, fikrning izchilligi va tizimliliigi, fikrlash jarayonining ziddiyatsizlik xususiyatiga ega bo'lishi, fikr yuritish jarayonida chin mulohazalardan foydalanish kabilar kiradi.

Pedagogik tafakkur esa, obyektiv-subyektiv tarbiyaviy o'zaro munosabatlarni, shaxsning shakllanishi va rivojlanishiga bevosita ta'sir etuvchi bolalar va kattalarning o'zaro birgalikdagi harakatini bilish va anglash natijasida yuzaga keladi. Pedagogik fikrlash tarbiyachining ta'lim-tarbiya amaliyotini anglash, tahlil etish, taqqoslash, umumlashtirish, baholashga imkon beruvchi kasbiy fikrlash qobiliyati sifatida shakllanadi.

Yangicha pedagogik tafakkur eski, odatdagi fikrlashning yangi shartsharoitlar va hayot talablariga mos kelmasligi sababli yuzaga keladigan qaramaqarshilik natijasida yuzaga keladi. U o‘zida ijodiy va novatorlikni aks ettiradi.

Pedagogik fanlar rivoji, nazariy konsepsiyalarning yuzaga kelishi, yangi metodik tizim va texnologik jarayonlarning yaratilishi muntazam ravishda pedagogik tafakkurni yangilashni talab etadi va maktab amaliyotini takomillashtirishning bosh sharti sifatida xizmat qiladi.

Ilmiy-pedagogik tafakkur dialektika qonunlari asosiga quriladi. Unda bolalar hayotiy faoliyatining tashqi shart-sharoitlari va tasodifiy stimullari taqozo etuvchi o‘z-o‘zini rivojlantirish, o‘z-o‘zini harakatga yo‘naltirish nuqtai nazaridan pedagogik dalil, vaziyat, hodisa, voqeliklar hisobga olinadi. Bola qanday harakat qi‘tishiga qaramasdan, uning xulq- atvori va shaxsini tahlil etishda nafaqat aniq yaxshi yoki yomon xatti- harakatiga oid dalillar, balki uning ichki olami bilan bog‘liq ideal, motiv, ehtiyoj, qiziqishlarini hisobga olish zarur. Masalaga bunday yondashuv shakllanayotgan shaxsning xulq-atvori tasodifiymi yoki xarakteridagi qonuniyat natijasi ekanligini ishonchli aniqlash imkonini beradi. Bu esa xulqatvorni pedagogik savodxonlik bilan tahlil etish, ungi asosli baho berish va to‘g‘ri ta’sir ko‘rsatishga yordam beradi.

Pedagogik, shuningdek, hayotiy nuqtai nazardan bolalarning o‘zaro birgalikdagi harakati nafaqat tarbiya obyekti sifatida, balki o‘z-o‘zidan shaxsiy hayot aks etadigan, anglaydigan, o‘z-o‘zini qayta tashkillashtiradigan ijodiy harakatlanuvchi subyektlar tarzida namoyon bo‘ladi. Shuning uchun pedagoglar bolalarning fikrlashi va xulq-atvoridagi turli kutilmagan, oddiy bo‘lmagan istalgan vaziyatlarga tayyor bo‘lishi va operativ ta’sir ko‘rsatishi lozim. Haqiqiy ma’nodagi pedagogik tafakkur pedagogga tayyor namunalardan voz kechish, yangilikni qabul qilish, narsa-hodisalar uyg‘oq nigoh bilan qarash, qarama-qarshiliklarni tahlil etish va uni hal etishga yo‘l topishga yordam beradi.

Pedagogik tafakkurning qator mezonlari va parametrlarini ajratib ko‘rsatish mumkin:

-tarbiyaviy hodisalar va dalillarni yaxlitlikda, o‘zaro aloqadorlik va o‘zaro bog‘liqlikda tahlil etish qobiliyati;

-pedagogik o‘zaro harakat va ta’sir ko‘rsatishning genezisini ko‘ra olish qobiliyati; pedagogik harakatning ta’lim-tarbiya maqsad va natijalari bilan o‘zaro

taqqoslay olish qobiliyati;

-pedagogik tafakkur yuritish jarayonida fikrlashning barcha turlari va usullaridan foydalanish qobiliyati;

-pedagogik voqelikni tahlil etish va umumlashtirish, pedagogik nuqtai nazardan haqiqat va yolg‘onni farqlay olishni yaxlitlikda amalga oshirish qobiliyati;

-pedagogik voqelikni tahlil etishda mavhumlikdan, aniqlikka qarab borish qobiliyati; murakkab shablon va stereotiplardan rad etish, yangi baho, umumlashma, yondashuv, harakatlarni izlab topish qobiliyati;

-amaliy, ijodiy izlanishda nazariya va yangi g‘oyalardan foydalanish qobiliyati;

-bolalar bilan dialog jarayonida dalilarni samarali qo‘llash va ishonchli asoslash qobiliyati;

-fikriy egiluvchanlik va tezkorlikning namoyon bo‘lishi qobiliyati; -taktik va strategik harakatlarni farqlay olish qobiliyati. .

Innovatsion faoliyat va innovatsion salohiyat. Ta’limdagi innovatsion jarayonlar qoidaga muvofiq uch asosiy - ijtimoiy-iqtisodiy, psixologik-pedagogik va tashkiliy-boshqaruvga doir jihat bilan bog‘liqlikda ko‘rib chiqiladi. Mazkur jihatlarning mazmunidan innovatsion jarayonlar yuzaga keladigan umumiy shartsharoitlar hosil bo‘ladi. Mavjud shart-sharoitlar innovatsion jarayonning amalga oshishiga to‘sqinlik qilishi ham mumkin. Innovatsion jarayonlar ham stixiyali, shuningdek, ongli boshqarilishi mumkin. Yangilik kiritish - bu eng avvalo. tabiiy va sun‘iy o‘zgarishlar jarayonini boshqarish funksiyasi. Shuning uchun ta’limdagi innovatsion jarayon - bu ta’limdagi o‘zgarishlarni boshqarish jarayoni demakdir.

Innovatsion jarayon innovatsion faoliyatdan tashqari o‘z ichiga ko‘plab uni amalga oshirish shart-sharoitlarini, shu jumladan, faoliyat subyektlarini qamrab oladi. Innovatsion jarayon subyekti deganda, ta’lim muassasalariga yangiliklar kiritish jarayoniga ishtirok etuvchi shaxslar (rahbar-xodimlar, o‘qituvchilar, o‘quvchilar, ota-onalar, homiylar, metodistlar, konsultantlar, ekspertlar) va ta’limni boshqarish organlari tushuniladi. Ular harakatining birligi ma’lum bir natijalarga erishishga olib keladi. Innovatsion jarayon subyekti sifatida o‘qituvchi

yangilikni o'zlashtiruvchi va amaliyotga tatbiq etishda katta rol o'ynaydi. Mazkur jihat innovatsion muhit sharoitida pedagog faoliyatini boshqarishda qator o'ziga xos jihatlarga e'tibor qaratishni talab etadi. Odatda, ta'lim muassasalarida rahbarxodimlar innovatsiyalami joriy etish jarayonida o'qituvchilarning xulq-atvori turli xil ko'rinishlarda (ayrimlari yangilikni tatbiq etishga qarshilik ko'rsatishi, ba'zilar butunlay inkor etishi)da namoyon bo'lishi haqida ko'p gapirishadi. Aslida mazkur holat tabiiy jarayon bo'lib, innovatsiyalami joriy etishda pedagog faoliyatini boshqarishda quyidagi bosqichlarni hisobga olishlari va ana shu asosda ularga ta'sir ko'rsatishlari lozim: yangilikni inkor etish, yangilikka qarshilik ko'rsatish, yangilikni tadqiq etishga kirishish, yangilikni tatbiq etish doirasini kengaytirish, yangilikni qo'llashni an'anaga aylantirish.

Birinchi - inkor etish bosqichi jamoa a'zolarining yangi g'oyani qabul qilishga tayyor emasliklari, avvalgi yo'nalish bo'yicha ish tutishga istak bildirishlari ko'rinishida namoyon bo'ladi. Mazkur bosqichda rahbar yangi g'oya haqida ko'proq axborot berishi, uning imkoniyatlari va natijaviyligini ko'rsatib bera olishi muhim sanaladi.

Ikkinchi - yangilikka qarshilik ko'rsatish bosqichida rahbar jamoa a'zolarining ochiq qarshiligiga uchraydi. Ana shu sababli mazkur bosqichda rahbar u tomonidan ilgari surilayotgan g'oyaning qo'llab-quvvatlovchi a'zolarini to'plashi va ularga suyanishi zarur.

Uchinchi - yangilikni tadqiq etish bosqichida pedagoglar ma'lum tanaffusdan so'ng yangi g'oyalarni idrok etadilar, yangi faoliyat usullarini qo'llay boshlaydilar. Mazkur bosqichda rahbar tomonidan "aqliy hujum" uyushtirilishi jamoaning innovatsion faoliyatini tashkil etishda yaxshi samara beradi. .

To'rtinchi, ya'ni yangilikni tatbiq etish doirasini kengaytirish - ijodiy guruhlarni keng tarzda rivojlantirish bosqichidir. Innovatsion faoliyatni muvofiqlashtirishni tezda yaxshilashning maqsadi aniqlanadi, yangi mazmuni izlanadi, yangi rituallaryaratiladi.

Beshinchi - yangilikni qo'llashni an'anaga aylantirish bosqichida yangilik ta'lim muassasasi ta'lim amaliyotiga mustahkam kirib boradi va joriy etiladi.

Pedagogik faoliyatda yuzaga keladigan yangiliklarni samarali o'zlashtirishning va amaliyotga joriy etishning muhim vositalaridan biri pedagogkadrning innovatsion salohiyatini rivojlantirishdir.

Pedagogika va pedagogik menejmentda innovatsion salohiyat tushunchasi ikki xil tarzda talqin etiladi: keng ma'noda - ta'lim muassasasining innovatsion salohiyati, tor ma'noda - o'qituvchining innovatsion salohiyati. Ta'lim muassasasining innovatsion salohiyati deganda, uning o'z-o'zini rivojlantirishga tayyorligi, shaxsning o'z-o'zini rivojlantirish uchun madaniy-ta'limiy muhitning va shart-sharoitlarning xilma-xilligi hamda kommunikativ munosabatlarning yuqori darajasi tushuniladi. Alohida pedagog uchun esa, bu - uning shaxsidagi ijtimoiy-madaniy va ijodiy o'ziga xosliklar yig'indisi, pedagogik faoliyatni takomillashtirishga tayyorligi hamda buning uchun zaruriy ichki vosita va metodlarning mavjudligidir.

Ta'lim muassasalarida innovatsion salohiyat - innovatsion jarayonning muhim sharti sifatida qaralib, uch tarkibiy qismni o'z ichiga qamrab oladi: oliy harbiy bilim yurti pedagogik jamoasining innovatsion salohiyati, ijodiy guruhlarning innovatsion salohiyati hamda alohida (konkret) harbiy pedagogning innovatsion salohiyati.

Ta'lim muassasalarida innovatsion salohiyatni rivojlantirish dinamik tavsifga ega bo'lib, ichki(subyektiv) va tashqi (obyektiv) omillar ta'sirida yuzaga chiqadi. Ana shu sababli pedagog-kadrlarning malakasini oshirish vositasi sifatida innovatsion salohiyatni rivojlantirishga ta'sir etuvchi ichki va tashqi omillarning ahamiyatini hisobga olish muhim ahamiyatga ega. Pedagogik innovatika va innovatsion menejmentga doir tadqiqotlar va adabiyotlar tahliliga asoslanib aytish mumkinki, bugungi kunda pedagog-kadrlarining innovatsion salohiyatni rivojlantirishga to'sqinlik qiluvchi quyidagi omillar mavjud:

-inovatsiya (yangiliklar)ning foydalanuvchilarga tushunai'li bo'lmasligi;

-agar taklif qilingan yangilikni joriy qilinishi ko'p kuchni talab qilsayu, o'qituvchilarning esa imkoniyatlari cheklangan bo'lsa, bu holat yangilikni o'zlashtirishni to'xtatish omili bo'lishi mumkin; subyekt tomonidan yangilikni o'zlashtirish uchun yetarli darajada motivatsiyaning mavjud emasligi;

-yangiliklarni qabul qilishga nisbatan qarshilik va uning ochiq namoyon bo'lmasligi kabilar. Innovatsion salohiyatni tashkillashtirish jarayonining tuzilishi murakkab tavsifga ega bo'lib, salohiyatning rivojlanish darajasi esa innovatsion imkoniyatlarni, pedagog kadrlarining o'z mehnati samaradorligidan qoniqish hosil qilishlarini

taqozo etadi. Mazkur ta'rifni asos qilib olgan holda, innovatsion salohiyatning quyidagi tarkibiy qismlarini ajratib ko'rsatish mumkin:

Texnologik tarkibiy qism pedagoglarning kasbiy ko'nikma va malakalarga egaligi darajasi, ishlab chiqarish texnologiyalari, tashkilotdagi yangilanishlari boshqarish va amalga oshirish bilan tavsiflanadi.

Pedagog-kadrlarning innovatsion faoliyatga texnologik tayyorligi quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- o'z faoliyat natijalarini tanqidiy baholay olish qobiliyati;

-o'z kasbiy kompetentlik darajasini oshirish;

-yangi axborotni ijobiy idrok etish qobiliyatiga egalik;

-tashkiliy madaniyat va psixologik muhitning innovatsion faoliyatga yo'nalganligi.

Kognitiv tarkibiy qism o'zida jamoa a'zolarining kelgusi yangilanishlardan xabardorligi, shu bilan birga innovatsiya subyektlarining professional bilim darajasini aks ettiradi.

Kreativ tarkibiy qism professional faoliyatni amalga oshirishda pedagoglarda ijodiy yondashuvning mavjudligi, ularning muammoli vaziyatlarda nostandart fikrlay olish ko'nikmalariga egaliklarini aniqlab beradi.

Psixologik muhitda namoyon bo'luvchi muassasaning tashkiliy madaniyati, qadriyatga yo'nalganligi, ijtimoiy ustanovkalar, jamoa a'zolarining xatti-harakatlari innovatsion salohiyatning regulyativ tarkibiy qismi mazmun-mohiyatini ochib beradi.

Jamoa a'zolarining innovatsiyani o'zlashtirish jarayoni, ularning faoliyatiga ta'sir etishi, uni kuchaytirishi yo susaytirishi hissiy-emotsional tarkibiy qism bilan belgilanadi.

Motivatsion tarkibiy qism jamoa a'zolarining yangilikka munosabatini aniqlash: innovatsion faoliyatga da'vat etish, uning chegara va shakllarini belgilab berish, ta'lim muassasasi maqsadlariga erishishga yo'naltirilgan, mo'ljallangan motivlardan tarkib topadi.

Motivatsion-ijodiy yo'nalganlik pedagog-kadrlarda quyidagi ehtiyoj va qobiliyatlarning mavjud bo'lishini taqozo etadi:

-pedagogik vazifalarni hal etishga doir standart bo'lmagan yondashuvlarni izlab topish;

-izlanishli-tadqiqotchilik faoliyatini amalga oshirish;

-yangiliklarni amaliyotda qo'llay olish uchun mavjud bilimlardan foydalana olish va ularni rivojlantirish;

-pedagogik refleksiyaning amalga oshirish;

-ijtimoiy-iqtisodiy va pedagogik shart-sharoitlarga doir o'zgarishlarga tez moslasha olish.

Pedagogika fanida jamoaning innovatsion salohiyatini baholashga doir yondashuvlar ishlab chiqilgan bo'lib, ular orasida diagnostik yondashuv keng tarqalgan. Diagnostik yondashuvni amalga oshirish aniq belgilangan mezonlar asosida jamoaning rivojlanganlik darajasini tashxis etish va tahlil etish hamda innovatsion faoliyatga ta'sir etuvchi omillarni baholashni talab etadi.

Pedagog-kadrlarning innovatsion salohiyatini rivojlantirishga ta'sir ko'rsatuvchi omillar sifatida quyidagilarni alohida ajratib ko'rsatib o'tish mumkin:

-pedagog-kadrlarning ijod qilishi uchun erkinlikning taqdim etilganligi;

-inovator pedagoglarni resurslar bilan ta'minlanishining rahbariyat tomonidan qo'llab-quvvatlanishi;

-jamoada munozara va fikrlar almashinuvining faol yo'lga qo'yilganligi;

-kasbiy kompetentlikni rivojlantirishga ishtiyoqning rag'batlantirilganligi;

-pedagogning o'z-o'zini rivojlantirishi uchun imkoniyatlarning taqdim etilishi;

-yuqori darajadagi axboriy ta'minotning yo'lga qo'yilganligi;

-o'zgarishlar argumentatsiyasining asoslanganligi;

-jamoada ishonch va o'zaro bir-biriga yordam berish jarayonining qo'llabquvvatlanishi.

II.5. Tadqiqot loyihasi va dasturi

Har qanday faoliyatda, kundalik, istiqbolli loyiha va uni amalga oshirish dasturi bo'lmasa maqsadga erishib bo'lmaydi. Quruvchi ulkan inshootni har tomonlama hisob kitobli loyihaga asosan yaratadi, u yuz yillar xalqa xizmat qiladi. Ilmiy tadqiqot ham shunga o'xshash xalqqa, mamlakatga, insoniyatga xizmat qiladigan ulug'4 ish, unga kirishish, ilmiy izlanish loyihasini belgilashdan boshlanadi. Pedagogik tadqiqotda izlanuvchi ezgu maqsadi, millat, Vatan taraqqiyoti uchun ma'suliyatli orzu-intilishni loyihasida o'z ifodasini topadi. Kitob yozishi, innovatsion texnologiya modelini yaratishi, bitiruv malakaviy yoki magistrlik dissertatsiya tanlangan mavzuni o'rganishdan boshlanadi. Mavzuning qaysi jihatlari dolzarblikni aniqlanadi, tadqiqotning loyihasi tuziladi. Loyihada tadqiqotning maqsad, vazifa,

amalga oshirish yo‘llari aniq ifodalanadi, tadqiqotning dastlabki tuzilish modeli yaratiladi. Loyihada optimal shart-sharoit hisobga olinadi. Dastlabki loyiha ekspertizadan o‘tkaziladi, loyihada tadqiqotning rejasi o‘z ifodasini topadi. Rejada mavzuning dolzarbligi, nazariy asosi, muammoni o‘rganilganlik holati, tahlil qilinadi. Shuningdek, sinov tajriba o‘tkazish obyekti belgilanadi. O‘rganayotgan adabiyotlar, internet manbalari ko‘rsatiladi. Tadqiqot loyahasiga asosan ilmiy-tadqiqot, ilmiy pedagogik ish dasturi tuziladi. Dasturda kundalik, joriy, oylik, istiqbolli faoliyat vazifalari aniqlanadi. Har bir faoliyatdagi singari ijodiy ishda ham izchillik samaradorlik omilidir. Ijodkorlik, yaratuvchanlik ilhomi bilan uzluksiz faoliyatda, ko‘nikma va malakada namoyon bo‘ladi. Ilhom, ilmiy ijod, rejasi, dasturi o‘z vaqtida bajarilsa, uning zavqi, huzur-halovati badiiy ijoddan kam bo‘lmaydi. Mukammal ilmiy ish loyihasi va faoliyat dasturi muvaffaqiyat garovidir.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar

1. Metodologik tadqiqot deganda nima tushuniladi?
2. Maxsus-ilmiy tadqiqot tushunchasiga izoh bering.
3. Metodologik va maxsus-ilmiy tadqiqotning bir-biriga o‘xshash va farqli jihatlarini Venn diagrammasi asosida tahlil eting.
4. Ongsizlik va intuitsiya tushunchalariga izoh bering.
5. Pedagogik tadqiqotlarda intuitsiyaning rolini qanday baholaysiz?
6. Pedagogik ijodkorlik qanday o‘ziga xosliklarga ega?
7. Pedagogik tafakkurning o‘ziga xos jihatlarini aniqlashtiring.

III.MODUL. PEDAGOGIK TADQIQOTLARDA ILMIY DALILLAR VA ULARNING ROLI

Mavzuga oid tayanch tushunchalar: dalil, ilmiy dalil, ilmiy bilim, mantiqiylik, gnoseologiya, empirik ma'lumotlar, misollar, illyustratsiyalar. **III.1. Ilmiy dalilning mantiqiy-gnoseologik mohiyati**

Dalil deb haqiqatni tasdiqlovchi, inkor etib bo'lmaydigan narsa va hodisalar haqidagi bilimlar majmuasiga aytiladi. Dalilning asosan ikkita xususiyati bor: hayotiy bo'lgan real voqealar, xususiyatlar, munosabatlar, bog'lanishlar, o'zgarishlar, jarayonlarni o'zida ifoda etadi; haqiqatni isbotlovchi fikrlarni to'laqlonligini, inkor etib bo'lmasligini, reallikka mosligini qaror toptiradi.

Tevarak atrofdagi barcha narsa va hodisalarning mavjudligi, barqarorligi hodisalarga munosabat kabi jarayonlar dalillarga suyanagan holda tahlil va mushohada qilinadi, Aslida esa dalil bolishi yoki bo'lmasligi mumkin. Sababi, shunday narsa va hodisalar borki, ular dalil va isbotni talab qilmaydi, ularni tasvirlash uchun dalilga murojat qiliish shart emas. Ammo, ilmiy ijodda dalil zaruriy talab hisoblanadi, u fanning ajralmas qismidir, zero fan yangi, haqiqiy bilimlarni berish uchun dalillarga suyanadi. Har bir ijod namunasi falsafaning kategoriyalari bo'lmish - sabab va oqibat, imkoniyat va voqeilik, mazmun va shakl, zaruriyat va tasodif, mohiyat va hodisa bir butun xolda hamda qismlar orqali ulaming metodologik xususiyatlaridan foydalanib, o'z xulosalarini chiqaradi. Bu xulosalar dalil tushunchasi orqali amalga oshiriganda ijodda mustahkam o'rinni egallaydi, ijod natijasi haqiqatga aylanadi.

Dalil falsafiy kategoriyadir. Demak, u universal xarakterga ega bo'lib, barcha narsa va hodisalarga taalluqlidir. U haqiqatni to'ldiruvchidir. Ba'zi olimlar dalilni haqiqat sinonimidir, deb tushuntiradilar. Bu kategoriyalar o'zaro yaqin bo'lsalarda, ular turlicha vazifalarni bajaradilar. Avvalo, haqiqat tushunchasi dalil tushunchasiga nisbatan keng ma'nodagi tushuncha bo'lib, uning nisbiyligini qo'shimcha dalillar bilan to'ldirish mumkin va hokazo. Haqiqatlar dalillarning yig'indisidir.

Dalilning quyidagi turlari mavjud:

- Haqiqiy dalil;
- Yolg'on dalil;

- Toliq dalil;
- To'liq bo'lmagan dalil;
- Taxminiy dalil;
- Isbotlanmaydigan dalil;
- Isbotlangan dalil;
- Ilmiy dalil va boshqalar.

Dalil turlari voqeilikdagi narsa va hodisalarning xarakteridan kelib chiqadi. Dalil alohida-alohida olingan narsa va hodisalami o'zida aks ettiradi. Umumiy dalilning bo'lishi mumkin emas, dalil - konkret va aniqdir. Masalan, haqiqiy dalilda obyekt to'g'risida to'la tavsif mujassamlangandir va tavsif haqiqatga zid kelmaydi, balki qonun va qonuniyatlar asosida vujudga kelgan bo'ladi. Yolg'on dalil esa buning aksi bo'lib, qonunlar va qonuniyatga mos emasdir. U faqat insonning tafakkurida aks etadi, xolos. Yolg'on dalillar shubhali bo'lib, ulami bir necha bor tekshirish, aniqlash talab etiladi. Yolg'on dalillar inson tomonidan nojo'ya ish va faoliyatlar jarayonida qo'Mlaniladi. Ammo, yolg'on dalillardan voz kechib bo'lmaydi, ulaming foydali tomonlarini olib, hayotga tatbiq etish lozim. Masalan, shunday voqea va narsalar bo'Madiki, ular to'g'risida (vaziyatga qarab) yolg'on dalil aytishga to'g'ri keladi, ya'ni ikkala qarama-qarshi tomonlami moslashtirish, uyg'unlashtirish uchun vaqtincha yolg'on dalildan foydalanish mumkin.

Bu bilan, albatta, yolg'on dalillar ilmiy ijodning asosi ekan, degan xulosa kelib chiqmasligi kerak. To'liq bo'lmagan dalillar tug'risida so'z yuritganda, izlanuvchi o'z fikrining ilmiyligini isbotlash uchun qo'shimcha dalillar topishga xarakat qiladi. Qo'shimcha dalillar esa to'liq bo'lmagan dalilni to'liq dalilga aylanguncha unga ko'maklashadi. Qo'shimcha dalillar ilmiy ijodda katta ahamiyatga egadir.

Ilmiy ijodda shunday dalillar ham borki, ulami qayta isbotlashga to'g'ri keladi. Chunki davr o'tishi bilan har qanday dalil qayta isbotlanishni talab etadi. Bu holat, ayniqsa, ilmiy kashfiyotlami ochishda ko'proq ko'zda tashlanadi. Isbotlangan dalillardan amaliyotda to'g'ridan to'g'ri foydalaniladi.

Ilmiy ijod ilmiy dalillar negizida ish yuritadi, faoliyat ko'rsatadi. Ilmiy ijodda dalillarga erishish og'ir va mashaqqatli mehnatni talab etadi, vaqt va sabrlilikni istaydi.

Dalillarni qo'lga kiritish bevosita va bilvosita bo'lishi mumkin. Ikkaia jarayon ham zaruriy holatdir. Bevosita dallilami qo'lga kiritishda

narsa va hodisalarning o'z holati, taraqqiyoti, rivojlanishi kifoya qiladi. Bilvosita dallilami qo'lga kiritishda ma'lum shart-sharoitlar, qo'shimcha ashyolar, texnik vositalar, ko'rgazmali qurollar talab etiladi. Demak, dallilami qo'lga kiritish subyektiv va obyektiv shart-sharoitlarga bog'liqdir.

Dalil insonning bilim doirasini kengaytiradi, bilim esa insonning ajralmas qismidir.

Moddiy olam oddiy bilim asosi bo'lgan cheksiz, rang-barang narsa va hodisalarning yig'indisidan iboratdek bo'lib ko'rinadi. Ammo oddiy kuzatish asosida hodisalarning mohiyatini bilish mumkin emas. Agar bilish oddiy kuzatishdangina iborat bo'lsa, u vaqtda biz hodisalarning qonun va qonuniyatlarini aslo bila olmas edik. Shu sababli ham, dalilning asosiy vazifasi moddiy olamni bilishda ishtirok etib, u to'g'risida inkor etib bo'lmaydigan fikrlar tasdig'ini berishdir. Olam va uning qonuniyatlarini bilish osonlikcha kechmaydi. Olamni bilish g'oyat murakkab jarayondir. U haqiqiy ilmiy dalilni, ijodni talab etadi.

Dalillar farazlarni tahlil qilish uchun ham asosdir. Chunki farazlar hali haqiqiy ilm emas. Farazlar ham bilishning ma'lum ehegarasi bo'lsada, inson farazlarga asoslanib faoliyat ko'rsatmaydi. Farazlarning haqiqiylikini tekshirish, aniqlash dalillar yordamida amalga oshadi. Farazlarni hayotiylikini tasdiqlash yoki inkor qiliish voqeilikning xarakteriga qarab tajriba yoki kuzatish, moddellashtirish, mantiqiy yondoshishlar orqali amalga oshiriladi. Har bir tadqiqot, ma'lumki, farazlarni o'rtaga tashlash bilan boshlanadi. Bu farazlar tadqiqot negizini tashkil etsa-da, dalilga muhtoj. Ana shu dalil orqali tadqiqot natijasi ko'rinadi. Ta'kidlash lozimki, nazariyalar ham dalillar yordamida o'rtaga tashlanadi va o'z navbatida isbotlanadi. Nazariyalar dalilsiz, dalillar nazariyasiz bo'lishi mumkin emas. Aks holda nazariyalar inson miyasidagi mulohazalardan iborat bo'lib qolaveradi.

Zamonaviy ilmiy tadqiqot amalga oshirilishidan avval metodologik jihatdan asoslangan bo'lishi kerak (E.G.Yudin). Aslida tadqiqotni loyihalashtirish bosqichidayoq izlanuvchi mavzu va muammoning dolzarbligi, obyekt, predmet, maqsad, vazifalar, tadqiqot usullari, tadqiqot mantig'i, ilmiy yangilig, amaliy natijalari, tadqiqotning ilmiy-amaliy ahamiyati kabi metodologik me'yorlar bilan ish ko'radi, metodologik vositalar jamlanmasini tuzadi va aynan ushbu vositalar (yondashuvlar, usular, mezonlar) ilmiy natija olish uchun qulay va samarali hisoblanadi. Umumiy va me'yoriy metodologiyada,

aniq-ilmiy fan metodologiyasida turli darajali metodologik vositalar - me'yor, aniq o'lcham, standart, mezonlari ishlab chiqilgan. Bu esa paradigma deb ataladi.

Paradigma (grekcha, paradeigma) so'zining o'zi keng ma'noda turmush va fikrlashining biror sohasining fundamental asoslarini aniqlab beruvchi o'ziga xos tuzilishga ega nazariya deb izohlanadi.

Pedagogikada paradigma atamasining ikki xil ma'nosini ajratib ko'rsatish mumkin. Birinchidan, bu faylasuf T.Kunning klassik ta'limotiga yaqin bo'lib, umummilliy tushuncha hisoblangan paradigmalar ilmiy faoliyat modeli, tadqiqot me'yorlari, mezonlari, standartlari yig'indisi, paradigma - ilmiy jamiyatdagi aniq fanlar yoki qator fanlarda umumiy tarzda qabul qilingan dunyoni tushuntirishga etakchi yondashuv, bir butun g'oyalar, qadriyatlar yig'indisi. E.V.Berejkova, V.V.Krayevskiy, N.A.Korshunova kabi olimlar ham xuddi shunday nuqtai nazarga asoslanadilar.

Xususan, E.V.Berejkova va V.V.Krayevskiylar tomonidan paradigma tushunchasiga shunday ta'rif berilgan: "Paradigma - fanning obykti emas, uning o'zi nazariy standartlar, metodologik me'yorlar, qadriyatli mezonlar sifatidagi ilmiy faoliyat. Paradigma - aniq vaqt doirasida ilmiy jamoatchilikka muammolarni qo'yish va ularni hal etish modeli sifatida taqdim etiladigan barcha ilmiy yutuqlarga tegishli tadqiqot vazifalarini hal etish namunasi sifatida qabul qilingan nazariya (yoki muammolarni qo'yish modeli).

Paradigmani ikkinchi tarzda tushunish uni ta'lim tizimini loyihalashning asosi, g'oya, yondashuv, tayanch modeli yoki ta'lim strategiyasi sifatida izohlanadi. Bunday talqin etishda qoidaga muvofiq ta'limiy paradigmalar tushunchasidan foydalaniladi va u ta'limning asosiy yo'nalganligini aks ettiruvchi atamalar, qo'yilgan pedagogik g'oyalarning manbai va usulini o'ziga qo'shib oladi. Demak, shakllantiruvchi, insonparvar va ezoterik (I.A.Kolesnikov) avtoritar, manipulyativ va qo'llab-quvvatlovchi (G.B.Kometov), an'anaviy shakllantiruvchi, an'anaviy rivojlantiruvchi, shaxsga yo'naltirilgan (S.V.Kulnevich) an'anaviy, ratsional va insonparvar (V.Ya.Pilipovskiy) ma'naviy va dunyoviy (I.A.Solovsova), pedagogik, androgogik, akmeologik, kognitiv va kommunikativ (Yu.G.Fokin) va boshqa paradigmalar ajratib ko'rsatiladi. A.Kostinning tasnifiga muvofiq fundamental zamonaviy paradigmalarga quyidagiiar kiradi.

-asosida faoliyatli yondashuv turadigan, markazida bilim turadigan, obyektivaxboriy yondashuvli ta'lim mazmunini tashkil etishning fanga doir modeli;

-asosida faoliyatli yondashuv turadigan texnologik o'qitish yoki o'quvchilarning faoliyatiga bog'liq holdagi tuzilishga muvofiq ta'lim mazmunini tashkil etishning texnologik yo'naltirilgan modeli;

-asosida o'z mavqeini belgilab olish usullari, ta'limning individual yo'nalganligi turadigan, asosiysi semantik individual rivojlanish bilan ta'lim mazmunining qo'shilish usullari bo'lgan ta'lim mazmunini tashkil etishning shaxsga yo'naltirilgan, ya'ni antroponimik (P.G Izedrovich bo'yicha) modeli;

-asosida so'nggi ijtimoiy madaniy mexanizmlarni translyasiya qiliish va ta'limiy qadriyatlarini qaytadan tiklash turadigan uyushma, xalq, etnik guruhlarning turli-tuman ijtimoiy-madaniy o'ziga xosliklari asosida tashkil etiladigan ta'lim mazmunini tanlab olishning ijtimoiy modeli;

-ta'limning maqsadli yo'nalganligi yaxlit tarzda shaxsning rivojlanishini va o'z-o'zini rivojlanishiga yordam berish hamda zaruriy shart-sharoitlarni yaratishga asoslangan axborotlashtirishga almashtiriladi. Shu nuqtai nazardan dunyoning ehtimoliy modeli, uni o'zlashtirish darajasini nafaqat uning bilishi, qanchalik darajada tushunishini, ya'ni mazmunini egallaganligini aniqlab beradi;

-ta'lim jarayonining ta'lim oluvchilarning ehtiyoj, qiziqish va imkoniyatlari bilan bog'liqlikda tashkil etilishi, shaxsiy fikriy faoliyatni ta'minlash, mazkur ehtiyoj, qiziqish, imkoniyatlarni namoyon etish uchun zarur sharoitni yaratish asosida ta'lim oluvchiga nisbatan nuqtai nazar o'zgaradi.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim konsepsiyasini ishlab chiqishni talab etadigan yangi paradigmalarning paydo bo'lishi amaliyotchi pedagoglarda ular asosida o'z faoliyatini qayta qurish ehtiyojini keltirib chiqaradi. Biroq "shaxsga yo'naltirilgan ta'lim", "shaxsga yo'naltirilgan o'qitish" tushunchalari mazmuni kundalik, shuningdek ilmiy darajada ham bir xil ma'noni ifoda etmaydi. Shaxsga yo'naltirilgan o'qitishning mavjud konsepsiyasi uning an'anaviy, fanga yo'naltirilgan o'qitishdan o'ziga xosligi va farqi, eng avvalo shundaki, o'zlashtirilgan bilim va faoliyat usullari faqat birgina maqsadni aks ettirmay, balki insonning "shaxs bo'lish" ehtiyojini amalga oshirish (A.V.Petrovskiy), "uning subyektivligini shakllantirish", shaxsning

subyektiv tajribasini boyitish (I.S.Yakimanskaya), “shaxsiy vazifalar”ni amalga oshirish (V.V.Serikov), madaniyat kishisi sifatidagi indiv`idning shakllanishi (E.V.Bondarevskaya) sharti, vositasidir. Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim va o‘qitish jarayonlarini aynanlashtirishga intilish shaxsga o‘qitishning madaniy uyg‘unligi, insoniy muvofiqligi va hayotiy moslashuvchanlik tavsifi, eng avvalo, didaktik emas, tarbiyaviy maqsadlarni amalga oshirishga yo‘nalganligi bilan bog‘liqdir.

Shunday qilib, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim jarayonining asosiy tavsifi uning boshqa maqsadga yo‘nalganligi va ishtirokchilarga boshkacha yondashuvni ifoda etishidir: talabalarni o‘z hayotiy faoliyat usullari, o‘z individualligini talabga javob beradigan tarzda amalga oshiruvchi o‘quv jarayonining haqiqiy subyektiga, o‘qituvchini esa, talaba faoliyati tashkilotchisi, boshqaruvchisi, talabalar va madaniyat orasidagi bog‘lovchi bo‘g‘in, talabani madaniyatga olib kirish va undagi o‘z o‘rnini belgilab olishni ta’minlovchisiga aylantirishdir.

Ta’limning yangi paradigmasining paydo bo‘lishi faqat ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlar bilan bog‘liq bolmasdan, u butun madaniy rivojlanish jarayonida yuzaga kelgan. Uning shakllanishida insonparvarlik falsafasi va psixologiyasi (E. Fro mm, J.P.Sartr, V.Frankl, N.Berdyayev, A.Maslou, K.Rodjers va boshqalar) asosiy o‘rin egallaydi. Mazkur kontsepsiyaning asosiy nuqtai nazari - har bir alohida inson hayotining o‘ziga xosligi, har bir shaxs noyob, individual, qadriyat ekanligini e’tirof etish. Insonparvar falsafa va psixologiya o‘z-o‘zini realizatsiyalash, o‘z-o‘zini rivojlantirish ehtiyojini insonning yuksak ehtiyoji deya e’tirof etib, insonning o‘z noyobligini asrash va rivojlantirish, insonning erkinlikka erishish mexanizmi sifatida individual shaxsiy tanlovni amalga oshirishni o‘zida namoyon etish, qilingan tanlov uchun javobgarlikni bo‘yniga olishda ularni amaiga oshirishning muhim shartini ko‘radi. Shuning uchun shaxsning rivojlanishi va insonning shakllanishi boshqalar bilan hamjihatlikda, ishonch, oshkoralik, sevgiga asoslangan insonparvar munosabatlarni o‘rnatish jarayonida sodir bo‘ladi.

Asosida ta’limga yangicha yondashuv yotadigan g‘oyalarning rivojlanishida psixologlar ham muhim hissa qo‘shishgan: yaqin zonadan rivojlanish va inson rivojlanishida birgalikdagi faoliyatni roli haqidagi ta’limot (L.S.Vigotskiy), shaxsning hayotiy faoliyatdagi

vazifalari, fikriy soha, insonning reflektiv imkoniyatlarining rivojlanishi, o'quv faoliyati jarayonida uning psixik rivojlanish qonuniyatlari haqidagi tadqiqotlar (A.N.Leontyev, L.I.Ansiferova, A.V.Petrovskiy, P.Ya.Galperin, V.V.Davidov va boshqalar). O'z-o'zini tashkillash, o'z-o'zini rivojlantirish, o'z o'rnini belgilab olish, o'z-o'zini realizatsiyalash, o'z-o'zini aktuallashtirish g'oyalarini sinergetika, insonparvar falsafa va psixologiya tomonidan tantanali suratda e'lon qilinishi mohiyatida quyidagilar aks etadigan ta'limga shaxsga yo'naltirilgan paradigmasining namoyon bo'lishini belgilab berish zamonaviy ijtimoiy-madaniy vaziyatlarda ayniqsa talab etilishini ko'rsatdi: inson murakkab, o'z-o'zini rivojlantiruvchi tizim sifatida qaraladi, har bir shaxsning noyobligi va takrorlanmasligi hamda uning rivojlanish traektoriyasi, o'z qadr-qimmatini e'tirof etiladi.

Zamonaviy pedagogik fanlardagi maqsadiga (ta'limiy, tarbiyaviy), ta'limning bosh maqsadi - madaniyatga yondashuvga, o'quv-tarbiya jarayoni doirasida hal etiladigan vazifalariga, pedagog va talabalar orasidagi o'zaro ta'sir etish tavsifiga ko'ra paradigmalari farqlanadi.

Har bir paradigma ma'lum bir gnoseologik, evristik potensial, metodologik "manba"ga ega. Vaqt o'tishi bilan anomaliyalar yig'ilib bora-di, ya'ni "ziddiyatlar", "qarama-qarshiliklar", "kelishmovchiliklar", masalan, ma'lumotlar va nazariya, muammo darajasi va metodologik tashkilotuvchilar imkoniyatlari o'rtasida. "Har qanday urinish paradigmadagi shubhalar hamda normal tadqiqot qoidalarining keyingi harakatlaridan boshlanadi". Paradigma almashinuvi ya'ni "ilmiy inqilob" ro'y beradi. T.Kunning ta'kidlashicha: "Inqiroz ro'y bergan davrda mavjud paradigmadan yangi paradigmaga o'tish chog'ida, undan farq sifatida yangi an'anasi yuzaga kelishi mumkin. Bu jarayon ko'proq qayta tashkillashni eslatadi, u esa sohada nazariy umumlashmani, shuningdek, ko'pgina usullar va paradigma ilovalarini o'zgartiradi".

Zamonaviy falsafa fanida, deydi E.V.Xomich, "paradigma" tushunchasi ilmiy izlanishning nazariy-metodologik namunaviy tasvirida keng qo'llaniladi. Falsafa fanida paradigma - bu nazariy, metodologik, aksiologik ko'rsatmalar tizimi bo'lib, modellar, namunalar, sxemalar, ilmiy masalalar sifatida qabul qilingan.

Mantiqda paradigma - nazariy va metodologik holatlar yig'indisi bo'lib, ular fan rivojlanishi mazkur bosqichida ilmiy jamiyat tomonidan qabul qilingan va namuna, model, ilmiy tadqiqotlar standarti,

interpretatsiya, baholash va ilmiy ma'lumotlar tizimi sifatida foydalaniladi, ular taxminlar ko'rinishida masalani idrok qiliish uchun ilmiy bilim jarayonida paydo bo'ladi.

V.V.Krayevskiyning fikricha, fan umumiy metodologiyada paradigma tushunchasining barcha tavsiflari fan obyektiga emas, balki ilmiy faoliyatning o'ziga taalluqli jihatlarni birlashtiradi: paradigma - nazariy standartlar, metodologik me'yorlar, mezonlar qiymati birligi sifatidagi ilmiy faoliyat modeli. Ta'limning shaxsga yo'naltirilgan modellariga doir ilmiy loyihalar (insonning ta'lim qadriyati sifatida rivojlanishi; qadriyat sifatida tarbiyalanuvchi, tafakkur, ijod, hayotiy va kasbiy o'z-o'zini anglash, refleksiya, rivojlanish subyekti sifatida; intellektuai, kreativ va boshqa maxsus qobiliyatlarga yo'naltirilgan ta'limiy muhitni modellashtirish) pedagogikaning mavjud paradigmasi kontekstida - pedagogik tadqiqot mantig'i va tuzilishida samarali amalga oshirilyapti.

Fan metodologiyasi va falsafa bo'yicha ilmiy manbalar tahlili shunday xulosani beradiki, "paradigma" - bu metodologik model, standard namuna, loyihalash etaloni, amalga oshirish, ekspertiza, jarayon va ilmiy tadqiqot natijalari refleksiyasi va bahosi. Paradigma ilmiy ratsionallik o'xshashligi emas, paradigma uning modellarining biri, paradigma - ilmiy reallikning metodologik modeli bo'lib, tizimli-integrativ va me'yoriy vazifani bajaradi: aynan paradigmada turli darajali metodologik me'yorlar va deskriptiv nazariy loyihalar mujassainlashgan, shakllangan, ular me'yoriy-metodologik vazifalar, ya'ni "metodologik etalon" vazifasini bajaradi, bu esa ilmiy faoliyatga "chegarasi"ni belgilab beradi.

Dalillashtirish nazariyasi pozitsiyasidan (A.A.Ivin) me'yorlar, standartlar, namunalar, ideallar, etalonlar, mezonlar, qoidalar, tavsiyalar bilimning baholovchinormativ turiga kiradi va mavjudlikka nisbatan qadriyatga yo'naltirilgan munosabatni ifodalaydi. "Bahoviy xarakter ifodalariga har qanday turdagi standartlar, namunalar, ideallar kiradi. Metodologik tavsiflarda bahoviy element ko'rim turibdi. Baho tarzidagi tasdiqlashlar maqsadga muvofiqlik, asoslanganlik kabilar bilan tavsiflanadi; ular "haqiqiy" yoki "yolg'on" tarzida tavsiflanmaydi. Insonning har qanday faoliyati uchun belgilangan me'yorlar, shu jumladan ilmiytadqiqotga tegishli me'yorlar ham bir-biriga o'xshashdir. Me'yorlar natijalarga sifatli va samarali erishish uchun amalga oshirilishi kerak bo'lgan normalami qayd etadi.

Xususan, metodologik me'yorlar (prinsiplar, metodlar, qoidalar, algoritmlar, mezonlar va boshqalar) ilmiy tadqiqotni qanday qilib loyihalashtirish va amalga oshirishni belgilaydi. Agar ilmiy ratsionallikni me'yorlar, mezonlar, ilmiy tadqiqot qoidalari tizimi sifatida ko'rib chiqsak, (V.N.Porus) paradigma ilmiy ratsionallikning me'yoriy-metodologik "yadrosi" sanaladi: paradigma ma'lum bir ijtimoiy-madaniy va ilmiy kontekstlarda ilmiy tadqiqot o'lchami, metodologik standartidir. Dalil-isbotlar nazariyasi pozitsiyasi jihatidan "paradigma" tabiatiga ko'ra yaqqol "normativ"dir. Paradigma preskriptiv komponentning yaqqol ustunligi bilan ilmiy tadqiqotning metodologik modeli. Lekin paradigma tuzilishiga deskriptiv komponentlar ham birlashtirilgan, ular esa metodologik vazifasini bajaradi.

Bizning nuqtai nazarimizcha, pedagogik tadqiqot paradigmasining

"yadrosi"ni metodologik (ilmiylik prinsiplari, metodologik ta'minot darajasi, mantiqiy-gnoseologik algoritmlar, tadqiqotning metodologik xarakteristikasi, tadqiqot metodlari va b.), mantiqiy-mazmunli (me'vor mantiq'i qoidalari, baho mantiq'i, empirik, kvaziempirik va argumentatsiyaning nazariy usullari va boshqalar) va gumanitar mezonlar tashkil qiladi, statistik va formal mantiqli mezonlarni esa quyi tizim mazmuni hosil qiladi.

Paradigma ilmiy faoliyatning metodologik modeli sifatida doimo "ijtimoiy madaniy o'lchamga" ega (V.S. Stepin). Tadqiqotchi uchun paradigma loyihalash, amalga oshirish va ilmiy tadqiqot natijalari va jarayon sifatidagi bahosi bosqichlarida metodologik refleksiya uchun asos sanaladi. Aslida paradigma ushbu ma'noda tadqiqotchining "ichki" metodologik refleksiyasi uchun vosita hisoblanadi. Tadqiqotchi refleksiyasi faqat metodologik refleksiyaga borib taqalmaydi: izlanuvchi refleksiyasi obyekt sifatida ijtimoiy-madaniy mazmun (ijtimoiy-madaniy sharoitlar va omillar) yuzaga chiqishi kerak, ana shundagina tadqiqotning borishida tub burilish yasaladi. Ilmiy tadqiqotning ideali va me'yori, metodologik chizmalar va mezonlar paradigmada bir butun qilib birlashtirilgan bo'lib, davr madaniyati, yetakchi dunyoqarash ko'rinishlari va qadriyatlariga bog'liq. Ijtimoiy-madaniy mazmun falsafiy-antropologik, madaniy, ijtimoiy va boshqa yondashuvlar hamda konsepsiyalarda o'z aksini topadi, qayta anglanadi, tushuntiriladi, "moddiylashadi", ular tabiatan metodologik

hisoblanmay, metodologik vazifani bajaradi va ilmiy tadqiqot metodologiyasining falsafiy darajasini tashkil etadi.

Paradigma bir nechta asosiy vazifalarni bajaradi:

-gnoseologik: paradigma tarkibiga umumiy va aniq-ilmiy nazariyalar birlashtirilgan, ular konseptual fanlar orasidagi borliqni hosil qiladi, borliq ichida esa aniq ilmiy tadqiqot “ochiladi”; konseptual borliq mavjudlikning “ko‘ra olish usuli”ni yaratadi (L.A.Mikeshina), konseptual apparatni tashkillashtirish usullari sifatida aniq “izohlash chizmalari”ni o‘z ichiga oladi, bu esa tadqiqot strategiyasini ta‘minlaydi (E.G.Yudin);

-evristik: har bir paradigma ma‘lum bir gnoseologik, evristik potensial, metodologik “resurs”ga ega; ijtimoiy-madaniy va ilmiy mazmun o‘zgaradi; vaqt o‘tishi bilan “ziddiyatlar”, “qarama-qarshiliklar”, “kelishmovchiliklar” kabi anomaliyalar yig‘ilib qoladi, masalan, dalil va nazariya, muammo darajasi va metodologik tashkil etuvchilar o‘rtasida va h.k.; fan bilan uning metodologiyasi doimo rivojlanib boradi va aniq- ilmiy paradigmalar oshkoralik kuchiga, deydi V.S.Stepin, tanqidiy ek- strapolyatsiya va ideallar, yondashuvlar, prinsiplar, tadqiqot metodlari “moslashuvi” bir ilmiy tartibdan boshqasiga o‘tadi, bu esa yangi vektorni hosil qilib, tadqiqotlar uchun yangi imkoniyatlar, yangi sifat yaratadi (masalan, ijtimoiy-gumanitar fanlarda tizimli yondashuvning foydalanilishi); paradigma asosida “qayta dasturlashtirish” sodir bo‘ladi, uning “yadro”si qayta shakllantiriladi, ya‘ni, paradigma yoki “ilmiy inqilob” rivojlanishi, “ilgarilashi” ro‘y beradi);

-tizimli-integrativ-normativ. Fan metodologiyasida shakllantirish va metodologik vositalarni tizimlashtirish muammosi mavjud. Aynan paradigmada metodologik me‘yorlar va deskriptiv qurilmalar integratsiyalangan, tuzilgan, yo‘naltirilgan, ular esa normativ-metodologik vazifaga ega. Xususan, ilmiy nazariya - bu deskriptiv ilmiy bilim yoki “borliq haqidagi bilim”. Lekin nazariya izohlash va tahmin qiliish tabiatiga ega jihatlar bilan metodologik vazifani ham bajaradi (tabiatan metodologik bo‘lmasada): maxsus-ilmiy nazariya - maxsus-ilmiy tadqiqotning alohida xususiyatga ega metodologik ta‘minoti manbasidan biridir. Ko‘proq yuqori darajadagi nazariya konseptual asosga ega bo‘lib, vektor, izlanishning metodologik standarti va alohida ilmiy muammo yechimini taqdim etadi. E.G.Yudinning ta‘kidlashicha: “Ilmiy bilimning ierarxik tashkillashtirishida ish quyidagicha amalga

oshiriladi, ya'ni abstraktlikning yuqori darajadagi bilimi ancha konkret bilimga nisbatan metodologik vazifani bajaradi. Aslida har qanday ilmiy nazariya metodologik vazifalarni bajaradi”;

-aniq-normativ (“Tadqiqot jarayonida qanday aniq metodologik me'yorlar (prinsiplar, uslublar, metodologik algoritmlar, mezonlar) ustunlik qiladi?”, “Qanday qilib sifat va samarani loyihalash, amalga oshirish, baholash, jarayon refleksiya hamda ilmiy tadqiqot natijalarini amalga oshirish mumkin?”).

Bizning nuqtai nazarimizcha, paradigmaning me'yoriy vazifasi yetakchilik qiladi.

Ana shu tariqa “paradigma” fanning preskriptiv (me'yoriy) metodologiyasi kategoriyasi; “pedagogik tadqiqot paradigmasi”, “pedagogikaning me'yoriy metodologiyasi” kategoriyasi; paradigma ilmiy ratsionallikning metodologik modeli, ijtimoiy-madaniy va ilmiy qadriyat (baho, ideallar)larni integrallashtiruvchi ochiq, dinamik normativ tizim, metodologik me'yorlar (prinsiplar, uslublar, mezonlar), ma'lum ijtimoiy-madaniy va ilmiy kontekstlarda ilmiy-pedagogik masalalarni yechish uchun metodologik etalon, shuningdek, ta'lim sohasida ilmiy tadqiqotlarning sifatini boshqarish bo'yicha metodologik asos sifatida preskriptiv vazifani bajaruvchi nazariy tuzilmalar bo'lib hizmat qiluvchi.

Pedagogik amaliy tadqiqotlar paradigmasining shakllanish manbalari quyidagilar kiradi: fanning psixologik kontsepsiyasi, ilmiy faoliyatning subyektini uning “subyektlik va subyektivlik”ni aniq ifoda etuvchi ilmiy tadqiqotda subyektiv-irratsional natijaga e'tiborni qaratish (A.V.Yurevich, V.I.Slobodchikov, M.G.Yaroshevskiy); metodologik ta'minot darajasi kontsepsiyasi va ilmiy tadqiqot refleksiya (V.S.Shvirev, V.A.Lektorskiy, E.G.Yudin); dalillashtirish nazariyasi

(I.I.Ivin); “ijtimoiy-madaniy”, insonparvarlashtirish kontsepsiyasi va fanning aksiologizatsiyasi (L.A.Mikeshina, V.S.Stepin, L.A.Mikeshina, V.S.Shvirev va b.); ilmiy reallik turlari kontsepsiyasi (V.S. Stepin); “ochiq” ratsionallik kontsepsiyasi (V.S.Shvirev); “umumiy” va “o'ziga xos”likni texnik, tabiiy va ijtimoiy-gumanitar paradigmalarda ochuvchi falsafa va fan metodologiyasi kontsepsiyasi (V.M.Rozin, V.S.Shvirev, E.G.Yudin, L.A.Mikeshina, V.S.Stepin); ilmiy ratsionallik modellarini

loyihalashtirishga normativ-mezonli, tanqidiy-refleksiv, tizimlimodelli yondashuv (V.N.Porus, V.S. Shvirev).

Tadqiqot paradigmasi va uni tuzish mohiyatini anglash uchun eng asosiy yondashuv tizimli-modelli yondashuvdir. V.N.Porusning ta'kidlashicha: "Uning mohiyati shundaki, ilmiy ratsionallikni ma'lum mezonlarning jamlanmasi yoki "to'plami" sifatida emas, balki tizimosti manbalar va elementlardan tarkib topgan, ilmiy ratsionallik modellari sifatida nisbatli alohidalikka ega dinamik tizim kabi ko'rib chiqish lozim. Ushbu tizimning asosiy tavsifi - uning ochiqligi, qayta tashkillashtirishga yo'naltirilganligidadir. Mazkur ilmiy ratsionallik modeli fanning tarixiy tavsifi va uning metodologik jihatini aniqlash imkoniga egadir".

Bir tomondan paradigma qat'iy metodologik mezonlar, me'yorlar, etalonlar bo'lib, u tafakkurning me'yoriy-mezonli "chegarasini" ("paradigmada birlashtirish"), loyihalash, refleksiya, ilmiy tadqiqot natijalari va jarayon ekspertizasini berib, "yopiq ratsionallik" sanaladi.

Paradigma bir vaqtning o'zida ham "ochiq", ham "yopiq" ratsionallik hisoblanadi. V.N.Porus shunday yozadi: "Agar ratsionallik - bu "butun obyekt" bo'lsa, ratsionallik nazariyasi esa quyidagi tavsiflarning qo'shimcha prinsipidan kelib chiqishi lozim, ular tomonidan ratsionallik model lashtirishning ikki usuli aniqlangan: me'yoriy-mantiqli ("yopiq ratsionallik") va tanqidiy-refleksiv ("ochiq ratsionallik"). Alohida olib qaralganda, ular ratsionallikning qarama-qarshilikni aniqlashni beradi; shunda ularning uyg'unligi "ratsionallik paradoksini" beradi. Ular birgalikda olinganda, yordamchi tavsifga ega bo'ladi. Lekin "yopiq" va "ochiq" ratsionalliklar ratsionallikning qandaydir "holati" yoki "fazasi" - statistik va dinamik va hakoza sifatida ifodalanmasligi kerak. Bu "faza"larni ajratmaslik emas, balki ularning mohiyatan birligi - qanday yordamchi prinsip qo'llanilishi asosida yotibdi". Ilmiy ratsionallik nazariyasida (shakllanish va harakat qiliish jarayonlarini anglatuvchi nazariyalar, mezonli tizimlarning o'zgarishi va raqobatlashuvi) yordamchi prinsip, V.N.Porusning fikricha, asosiy hisoblanadi. Shu tariqa, paradigma bir vaqtning o'zida "yopiq" va "ochiq" me'yoriy tizim bolib, ijtimoiy-madaniy kontekst, olamning ilmiy manzarasi va uning metodologiyasi tendensiyalari o'zgarishi munosabati bilan rivojlanishga qodirdir.

III.2. Pedagogik tadqiqotlarning mantiqiy-gnoseologik modeli

Tadqiqotning mantiqiy-gnoseologik modeli - bu me'yor, tadqiqot uchun mo'ljal. Aslida ilmiy tadqiqot bir vektorli bosqichli harakat emas. Ilmiy tadqiqot dinamikasida turli vektorli (mantiqiy, metodologik, empirik, nazariy va h.k) muntazam harakat bo'lib, u davriy "refleksiv tasvirlar" bilan ham "gorizontal", ham "vertikal" ko'rinishga egadir: an'anaga ko'ra, tadqiqotning boshlang'ich bosqichi empirik modellarini tuzish sanaladi: tadqiqotchi empirik ma'lumotlarni aniqlashtiradi, umumlashtiradi, tizimlashtiradi; lekin ma'lumotlarda nazariya ustunlik qiladi (A.A.Ivin); ma'lumotlarni qayta ishlash aniq nazariya yoki konsepsiyaga binoan amalga oshiriladi (ma'lumotlarda "nazariya ustun"); shunga ko'ra, tadqiqotchi hech bo'lmaganda, tanqidiy fikrlab, mavjud nazariyalarni refleksiya qilishi, nazariya maydonini hosil qilishi, gipotezaning mualliflik konsepsiyasini ishlab chiqishi kerak; mualliflik konsepsiyasini ishlab chiqish tadqiqotning kategorial shakllanishini inobatga oladi; parallel ravishda izlanuvchi tadqiqotning metodologik apparatini ham loyihalashtiradi, xususan, tadqiqot mavzusi va muammoning dolzarbligini asoslab beradi; ma'lumotlarni nazariy bayon etmasdan va umumlashtirmasdan muammoning amaliy dolzarbligi va zaruratini isbotlab bo'lmaydi, mavjud konsepsiyalar va nazariyalar tahlilisiz "ilmiy bilish va bilmaslik chegaralarini" aniqlab bo'lmaydi, tadqiqotning ilmiy dolzarb muammosini isbotlash qiyin; parallel ravishda tadqiqotchi muammo, mavzu, obyekt, predmet va tadqiqot maqsadi (metodologik vektor) orasida korrelyasiya darajasini o'rnatmaydi, tajribani loyihalashtiradi va amalga oshiradi, mualliflik konsepsiya, faraz va tadqiqiy ma'lumotlar, boshqa tadqiqotchilarning tajribaviy ma'lumotlari korrelyasiyasini o'rnatadi, goh konsepsiyaga, goh metodik tizimga tuzatish kiritadi, ba'zida tadqiqot predmeti (rakurs), maqsadiga asosli ravishda o'zgartirish kiritadi; bir vaqtning o'zida tadqiqotchining "ong tarzida" deskriptiv empirik (ma'lumotlar) va nazariy (umumiy va maxsus ilmiy konsepsiyalar, nazariyalar) hamda toyihalar va metodologik me'yoriy-mezonli modellar (paradigma, tadqiqot mantiq'i, sifat hossalari, mantiqiy mezonlari) joylashadi; tadqiqotchining anglash obyektlari quyidagi turli jihatlar va vektorlar sanaladi:

"metodologik apparat", "empirik model", "ma'lumotlar - nazariya", "mualliflik konsepsiyasi - metodik tizim - ta'lim metodika

(texnologiya)si” aloqalari, nazariy va me’yoriy model, tajriba va boshqa isbotlash usullari.

Tadqiqotning mantiqiy-gnoseologik modeli - bu aniq ilmiy tadqiqot paradigmasiga kiritilgan me’yoriy modeldir. O‘zining tadqiqotining mantiqiy tuzilmasini hosil qilishda tadqiqotchi oraliq natijalarni hisobga olishni ko‘zda tutuvchi xususiy tadqiqot masalalari qatorini ham shakllantiradi. Tadqiqot masalasi tizimida maqsadga erishish mantig‘ini aks ettiradi (1-jadval)

E.V.Berejnova nuqtai nazaridan, pedagogik tadqiqot mantig‘i qo‘yilgan muammoni yechish maqsadida uning komponentlari qurilishi ketma-ketligidir. Umumiy holatda amaliy pedagogik tadqiqot mantig‘ini quyidagi algoritm (2jadval) asosida ko‘rsatib berish mumkin: “Empirik model (nazariya va amaliyotda tadqiq qilinayotgan muammo holatini aks ettiruvchi pedagogik ma’lumotlar) - nazariy model (tadqiqot obyekti hisoblanadigan “borliq” modeli - falsafiy va psixologik-pedagogik bilimlar integratsiyasiga asoslangan tadqiqot obyekti haqida nazariy (ideal) tasavvur) - aksiologik model (insonparvar qadriyatlar nuqtai nazaridan amaliyotga murojaat yordamida o‘rganilayotgan obyekt haqida nazariy tasavvur bahosi) - me’yoriy model (qanday qilib tadqiqot obyektini o‘zgartirish haqidagi umumiy tasavvur, u maksimal darajada uning ideal nazariy modeli bilan mos kelishi kerak; me’yoriy bilim yoki “mos jihat haqidagi bilim”ni aks ettiruvchi prinsiplar, shart-sharoitlar, uslublar, shakllar) - pedagogik faoliyati loyihasi (faoliyatning ma’lum me’yorlari - metodikalar, texnologiyalar)”.

Tabiiyki, ilmiy-pedagogik tadqiqot kontekstida deskriptiv nazariy va me’yoriy modellar turlicha asoslanadi.

Pedagogik tadqiqotning mantiqiy-gnoseologik modeli komponentlarini isbotlash metodlarining o‘ziga xosliklarini ko‘rib chiqamiz.

Deskriptiv empirik model. Ushbu modelda ta’lim amaliyoti va pedagogik nazariya ifodalanadi. Ushbu modelni loyihalashda monitoring, tadqiqotning empirik ma’lumotlari, illyustratsiyalardan foydalaniladi. A.A.Ivinning ta’kidlashicha: “Tajriba - eng sodda kuzatuvdan murakkab ilmiy tajribagacha - doimo nazariy tavsifga ega va bu holda u sof tajriba bo‘ia olmaydi”. Shu tariqa, tajriba, dalillar doimo nazariy jihat bilan uyg‘un tarzda bo‘ladi. Tadqiqotchipedagog har doim aniq nazariya nuqtai nazaridan empirik ma’umotlarni tavsiflaydi. Tadqiqot jarayonida tadqiqotchi tomonidan olingan empirik

ma'lumotlar, hali dalillar degani emas! Psixologlarning ta'kidlashicha, dalillar kuzatuv natijalari bilan bir xil emas, balki ularni ma'lum bir talqinga kiritadi. Ilmiy dalil aniq ma'lumotlar sifatida mavjud bo'lmaydi, u doimo ma'lum bir interpretativ tuzilmaga kiritilgan bo'ladi. Har bir olim o'zining interpretativ tuzilmasi, o'zining "shaxsiy fikri"ga ega; u u yoki bu ilmiy paradigma, ideal, an'ananing tarafdori, u yoki bu ilmiy tadqiqot faoliyati metodiga ega hisoblanadi. Bir xil dalillar tadqiqotchining konseptual platformasiga qarab turlicha talqin qilinishi mumkin. A.A.Ivin ta'kidlaydi: "Ayniqsa, ilmdagi inson va jamiyat haqidagi dalillar murakkabdir. Birinchidan, muammo shundaki, ba'zi dalillar shubhali va hatto juda ishonarsiz ham bo'lib chiqishi mumkin; ikkinchidan, dalilning to'liq ma'nosi va uning aniq mazmuni faqat ma'lum nazariy kontekstda tushunilishi mumkin. Tajriba mutlaq, inkor qilib bo'lmaydigan maqomga ega emas, u turlicha talqin qilinishi va hatto qayta ko'rib chiqilishi mumkin". Shu tariqa dalillar doimo aniq nazariy konstruksiya doirasida mavjud bo'ladi, "nazariy ma'lumotlar bilan to'ldirilgan" hisoblanadi. Empirik model loyihalashtirilgunga qadar tadqiqotchida nazariy asoslar shakllangan bo'lmog'i lozim, ular orqali empirik ma'lumotlar, dalillar o'zgaradi va taanadi, bu esa ilmiy tadqiqot jarayonining qat'iy sxemasi (bosqichlari) shartlilikini isbotlaydi: empirik ma'lumotlar - empirik model (dalillar) - nazariy model va boshqalar.

Odatda empirik tasdiqlash induktiv tasdiq sanaladi, empirik argumentlash esa induktiv shaklga ega. Lekin A.A.Ivinning fikricha: "Induktiv umumlashtirish ma'lum ehtiyotkorlik va hushyorlikni talab qiladi. Ularning ishonchli kuchi katta emas, ayniqsa, induksiya bazasi ahamiyatsiz bo'lsa". Ba'zida pedagogik tadqiqotlarda, tadqiqot muammosining amaliy ahamiyatini asoslab turib, talabgorlar to'liqsiz induksiya asosida xulosa chiqaradilar: "A" metodikasi "A" pedagogik masala uchun natijasiz". Uning boshqa pedagogik masalalarni hal etishdagi samaradorligi qandav? Ma'lumki, induksiya bazasi bunday qat'iy ravishdagi "tashxis" uchun ahamiyatsiz.

III. 3. Empirik ma'lumotlar, misollar va illyustratsiyalar

Empirik ma'lumotlar isbotlash jarayonida namuna yoki tasvir sifatida ishlatilishi mumkin. A.A.Ivinning fikricha: "Namunalar va tasvirlar ancha asosli, yoki boshqa dalillarga qaraganda ancha salmoqli. Namuna sifatida tanlanadigan dalil yoki shaxsiy hodisa,

umumiashma tendensiyasini aniq va yyyetarli darajada ifoda etishi kerak. Dalil-namunaning mavjudligi jiddiy ravishda uni boshqa dalillardan farqlaydi. Qat'iy aytganda, dalil-namuna hech qachon ishning qandaydir real holatining toza tavsifi bo'la olmaydi. U nafaqat bor narsa, balki qisman va bilvosita boTishi mumkin bo'lgan narsa haqida gapiradi. U tavsif funksiyasi bilan baho (buyruq) funksiyasini birlashtiradi, lekin unda ularning birinchisi yetakchilik qiladi. Misol bu keyingi umumiashma va tayyor umumlashmani mustahkamlash uchun yo'naltiriluvchi qism sifatida foydalaniladigan dalil yoki shaxsiy nuqtai nazardir.

Misol doimo turlarga bo'linadi. Dalil-misol faqat tavsifli tasdiqlash va tavsifli umumlashmalar uchun ishlatiladi. Misollar namunadan farqli ravishda baho va me'yomi qo'llashga qodir emas, sababi namuna bahoviy tasdiq bo'lib, shaxsiy standart, idealni o'matadi. Pedagogik tadqiqotning mantiqiy xatolaridan biri, bu tadqiqotchilar dalil-namunalardan "zaruriyat" yuzaga chiqishiga, namuna, buyruqlarga o'tishadi. "Namuna misoldan prinsipal ravishda farq qiladi. Misol borliqda o'z o'rniga ega ekanligini so'zlasa, namuna esa kelgusida bo'lishi kerak boigan jihat haqida gapiradi. Misol tasviriy tasdiqlami qo'llash uchun ishlatilsa, namunaga yo'llanma bahoni qo'llashga chaqirilgan. Namuna yoki ideal - bu shaxs yoki shaxslar guruhining fe'l-atvori bo'lib, unga ergashish talab etiladi...". Namunalarning turfa xilligi standartlar sanalib, ular ko'rsatilgan obyektlar qanday bo'lishi kerakligini aks ettiruvchi jarayonlar, vaziyatlar, hodisalar sifatida namoyon bo'ladi. Lekin me'yorlar, namunalar, ideallar, standartlardan mantiqiy ravishda dalillar ajratib olinmaydi ("Yuma prinsipi") Misol-dalillar ijtimoiy-gumanitar tadqiqotlarda keng qo'llaniadi.

"Illyustratsiya - bu dalil yoki shaxsiy voqelik bo'lib, tinglovchining ma'lum bo'lgan va qabul qilingan umumiy vaziyatga ishonganlik darajasini mustahkamlashga qaratilgandir. Misol fikmi umumlashtirishga yordam beradi va ushbu umumlashmani mustahkamlaydi. Illyustratsiya mazkur umumiy holatni aniqlashtiradi, bir qator qo'llanmalar yordamida uning ma'nosini namoyish etadi, tinglovchi ongida uning ishtiroki samarasini kuchaytiradi". Agar misol-dalil umumlashtirsa, turlarga ajratsa, u holda tasvir diqqatni aniq detallarga jamlaydi.

Pedagogika fan (pedagogik tadqiqot) sifatida ikki asosiy vazifani bajaradi: ilmiy-nazariy va normativ. Deyarli barcha pedagogik

tadqiqotlar deskriptiv tartiblararo nazariy modellar ishlanmasiga yo'naltirilgan. Shu munosabat bilan akademik V.V.Krayevskiy shunday derdi: "Pedagogik tadqiqotlar sifatini ularning ilmiy-nazariy vazifasini kuchaytirmay turib oshirish mumkin emas. Demak, tan olish kerakki, fanda modelli munosabatlarni inobatga oluvchi nazariy modellar- namoyishlar ishlab chiqilishi zarurdir. U obyekt va konseptual sxema orasidagi maxsus munosabat, ya'ni, ba'zi ilmiy namoyishlar tizimi sifatida yuzaga chiqadi. Mavjudlik modeli - nazariy modelning asosiy belgisi - bu elementlarning aniq mustahkam aloqasini taqdim etadi, borliqning ichki, muhim munosabatini aks ettiruvchi aniq strukturani nazarda tutadi.

Pedagogik tadqiqotning mantiqiy deskriptiv empirik va tadqiqot obyekti mavzulararo nazariy modellarini konstruksiyalash, nazariy model bahosi, umumlashgan me'yoriy model, aniq pedagogik me'yor, qoidalar, buyruqlarni konstruksiyalashni nazarda tutadi. Tadqiqotning deskriptiv, aksiologik va me'yoriy (preskriptiv) modellarini asoslashda quyidagilar zarur hisoblanadi:

"Tavsiflardan bahoni mantiqan ajratib bo'lmaydi, baholardan esa tavsiflarni. Tavsifli tasdiqlash odatda "mavjud" so'zi bilan bog'liq tarzda ifodalanadi, baholi tasdiqlashlarda ko'p holatlarda "talab etiladi" so'zi qo'llanadi. "Mavjud"dan mantiq yordamida "talab etilgan"ga o'tib bo'lmaydi, xuddi shunday "talab etiladi"dan "mavjud"ga". Aynan

Yum birinchi bo'lib "mavjud"dan "talab etilgan"ga mantiqli o'tish mumkin emasligini ta'kidlab o'tgan,

"Yum prinsipi"ga ko'ra, baholar va me'yorlar mantiqan dalillardan kelib chiqmaydi. Baholarni tajriba, empirik tasvirlash yordamida tasdiqlash va inkor etish mumkin emas. Baholar kvaziempirik asoslanadi. A.A.Ivinning aytishicha: "Baholashni asoslashning kvaziempirik usullariga turli induktiv mulohazalar kiradi, baholar va xulosalari mavjud bo'lganlari orasida, ular ham baho sanaladi: to'liq bo'lmagan induksiya, analogiya va h.k."

Ijtimoiy-gumanitar fanlarning xususiyati shundaki, deyarli barcha amaliy tasdiqlar ikkilamchi, tasviriy-baholi tasdiqlar sanaladi. "Ijtimoiy va gumanitar nazariyalarda ikkilamchi so'zlar - bu ham shakllantirilgan va mavjud nazariyalar sifatida muhim tarkibiy elementlardir". Ijtimoiy-gumanitar fanlarda haqiqat - bu nafaqat mavjud narsa, balki bo'lishi kerak bo'lgan hodisadir. Tadqiqotchi-pedagog pedagogik voqelikni nafaqat empirik va nazariy tasvirlaydi,

balki mumkin bo'lgan transformatsiyalar taktikasi va strategiyasini inobatga olib, uni voqelikni baholash vositasida qayta tuzadi.

Pedagogik tadqiqotlarda nazariy modellarni konstruksiya qilish bosqichida tadqiqotchi ta'lim tizimlari holatini determinatsiya qiluvchi dalillar doirasini aniqlaydi, shuningdek, ularning rivojlanishi qonuniyat va tendensiyalarini yuzaga chiqaradi, bashorat modellarini konstruksiya qiladi, turli darajali ta'lim tizimlari (ta'limning texnologiyalashtirish va gumanitarizatsiyalash; ta'limning internatsionalizatsiya va globallasuvi va h.k.) rivojlanishining mavjud "ssenariysi"ni aniqlashtiradi. Shu ma'noda A.A.Ivin shunday ta'kidlaydi: "Yana bir tasviriy-bahoviy tasdiqlar turlari, ilmiy qonunlardan ko'ra, toza tavsiflar polyusidan uzoq turuvchi, ijtimoiy va gumanitar fanlarda ijtimoiy tuzilma, institutlarning rivojlanish tendensiyalari haqidagi tasdiqlar odatiy hisoblanadi. Tavsifli mazmun qatorida tendensiyalar haqidagi fikr doimo yyetarli yaqqol ifodalangan bahoviy mazmunga ham ega. Ijtimoiy rivojlanish tendensiyalari haqidagi tasdiqlar har doim aniq ahamiyat kasb etadi va hamma vaqt nafaqat tavsifiy, balki bahoviy mazmunga ham ega".

A.Ivinning ta'kidlashicha, ijtimoiy-gumanitar fanlarning aksariyat tushunchalari yaqqol tavsiflariga ega: "fan" (xayolotga qarama-qarshi sifatida), "bilim", "haqiqat" va h.k. "Fanda ishlatiladigan deyarli barcha aniqliklar deskriptiv-preskriptiv sanaladi. Aynan shuning uchun ba'zi obyektlarni tavsiflovchi real aniqliklar bilan obyektidan qandaydir xususiyatlarga egalikni talab qiluvchi nominal aniqliklar o'rtasida chegara o'tkazish qiyin".

Pedagogik jarayon — pedagoglar va talabalarning ta'lim va tarbiya vositalaridan (pedagogik vositalar - metodlar, shakl, texnologiyalar) foydalangan holda ta'lim mundarijasi bo'yicha maxsus tashkillashtirilgan o'zaro ta'siri (pedagogik o'zaro ta'sir) bo'lib, ta'lim masalalari yechimi, jamiyat va shaxslarning, ularning rivojlanish, o'z ustidan ishlash bosqichlarida ehtiyojlarini qondirishdir (V.A.Slastiyonin,

F.Isaev, E.N.Shiyanov). Ushbu aniqlikda deskriptiv va preskriptiv komponentlarning ikkisi ham yaqqol ifodalangan: deskriptiv komponent (muhim xususiyat): «pedagog va tarbiyalanuvchilarning pedagogik vositalardan foydalangan holda mazmunli asosida maqsadli o'zaro hamkorligi»; muhim, obyektiv, invariant ya'ni, qonuniy aloqalar: «pedagogik jarayonning ijtimoiymadaniy asoslanganligi», "maqsad - ta'lim mundarijasi- pedagogik vositalar" tizimida qonuniy

aloqalar”; preskriptiv komponent: ushbu aniqlikda pedagogik o‘zaro ta’sir me’yorlari - subyektivlik prinsiplari, rivojlanish boshchiligi (o‘z ustida ishlash va b.) aks etgan.

Yuqorida aytilgan “pedagogik tadqiqotning deskriptiv-nazariy modeli” kontekstida (E.V.Berejnova, V.V.Krayevskiy) “noaniq qiymatli-me’yoriy komponentli deskriptiv-nazariy model” sifatida ta’riflash to’g’riroq bo’ladi. Bunday nazariy modellar, empirik modellar kabi “toza” tavsif hisoblanmaydi, vaholanki, shubhasiz bunday modellarda deskriptiv komponent bosh o‘rinda turadi.

E.V. Berejnova nazariy modelni baholashning to’rt usulini ko’rsatdi: maxsus empirik tadqiqotda nazariy modelning bahosi; voqelik dalillari asosida nazariy modelni uning elementlari va korreksiyasi kelishuvi maqsadida baholash; nazariy modelni an`analar (o‘tmish pedagogik tajribasiga murojaat)dan foydalangan holda baholash; xorijiy ta’lim tizimiga yaqinlashishda uning tajribasidan foydalanish orqali nazariy modelni baholash.

Nazariy model bahosi me’yoriy model qurilishida umumiy mo’ljal beradi. Amaliy pedagogik tadqiqot tuzilishida me’yoriy modellar argumentatsiyasi usullari professor E.V. Berejnova ishlarida o‘z ifodasini topgan.

Aksiologik komponentni tadqiqotning mantiqiy tuzilishiga kiritish, V.V. Krayevskiyning fikricha, gumanitar tadqiqotning ratsional-mantiqiy sxemasi (paradigmasi) rivojlanishini ta’minladi, u esa subyektiv-shaxsiy jihatga ega bo’ldi. “Paradigma ilgariashi” ro’y berdi, ya’ni, pedagogik tadqiqot modeli rivojlanishi amalga oshadi.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar

- 1.Paradigma nima? Pedagogik tadqiqot paradigmasi yadrosini nima tashkil etadi?
- 2.Pedagogik tadqiqotlarning mantiqiy-gnoseologik modeli qanday tuzilishga ega?
- 3.Deskriptiv empirik model komponentlariga nimalar kiradi?
- 4.Emirik ma’lumotlar deganda nima tushuniladi?
- 5.Illstratsiya va misollar va dalillar o‘rtasida qanday aloqadorlik mavjud?

IV. MODUL. PEDAGOGIK MUAMMONI TANLASH VA PEDAGOGIK TADQIQOT MAVZULARINI SHAKLLANTIRISH

Mavzuga oid tayanch tushunchalar: muammo, pedagogik muammo, tadqiqot muammosi, mavzu, tadqiqot mavzusi, tadqiqot natijasi.

IV.1. Pedagogik tadqiqotlar muammosi

Ilmiy tadqiqot muammoni qo'yishdan boshlanadi. Falsafada muammo anglanish paytida obyektiv paydo bo'luvchi savol yoki savollar jamlanmasi majmui sifatida aniqlanadi, ularning yechimi muhim amaliy yoki nazariy ahamiyatni o'zida aks ettiradi. Muammoning tuzilishida quyidagi savol ko'ndalang turadi: "Avval fanda ma'lum bo'lmagan qaysi jihatni o'rganmoq kerak?" (V.V.Krayevskiy). Tadqiqot muammosi fan va amaliyot uchun birdek dolzarb bo'lishi kerak.

Muammo - bu "bilmaslik haqidagi bilim"dir. Muammo tuzilishi ta'lim amaliyoti (ta'lim va tarbiya) pedagogika fani (didaktika, tarbiya nazariyasi, metodika) holatining obyektiv ilmiy tahlili natijasi hisoblanadi, uning maqsadi ilmiy "bilim" va "bilmaslik" chegaralarini aniqlashdir. Masalan, tadqiqotchi muammoni quyidagicha ifodalab beradi: "Didaktik tadqiqotlarning qanday sifat mezonlari mavjud?". Aslida pedagogik tadqiqotlarning sifat mezonlari metodolog olimlar E.V.Berejnova, V.M.Polonskiy, V.V.Krayevskiy, V.I.Zagvyazinskiy, V.A.Slastiyonin kabilar tomonidan tizimlashtirilgan, asoslangan, ishlab chiqilgan. Yuqorida ifodalangan muammo aslida "tadqiqotchining o'zining muammosi", ya'ni u mazkur masala haqida yetarlicha bilimga ega emas.

Ilmiy muammo ta'lim yoki tarbiya amaliyoti, pedagogik nazariyada topilgan ziddiyatlar asosida ifoda etiladi. Ziddiyat - bu "qarama-qarshilik", "mos emaslik", masalan, pedagogik jarayon komponentlari orasida - maqsadi va mazmuni, mazmuni va metodik vositalari bilan.

Qarama-qarshilik va «ziddiyatlar» amaliyotda - ilmiy tadqiqotlar olib borish uchun hali sabab emas! Amaliyotdagi har qaysi ziddiyat ham fan vositasitalari yordamida hal bo'lavermaydi. Qolaversa, fan ziddiyatlami echmaydi, balki asboblarni ularning yechimi uchun sharoit sifatida ishlab chiqadi. A.M.Novikovning ta'kidlashicha, pedagogik

tadqiqot muammosi mantiqan oʻrnatilgan qarama-qarshilikdan sizib chiqadi: faqat fanga oid, ilmiy bilimning yassiligiga olib oʻtilgan, fan tilida ifodalangan jihatlardangina ajratib olinadi. Qarama-qarshilik yechimining dastlabki sharti-vositasi ishlab chiqilganda, variant mavjud boʻladi. Ilmiy ish bilan amaliy masalani ajratib olish muhim. Amaliy masaladan ilmiy muammoga oʻtish uchun, ikki tartibni amalga oshirish kerak: berilgan amaliy masalani echish uchun qaysi ilmiy bilimlar kerakligini aniqlash; ushbu bilimlar fanda borligini aniqlash; agar bilimlar bor boʻlib, ularni tanlab olish, tizimlashtirish, foydalanish zarur boʻlsa, u holda ilmiy muammoning oʻzi mavjud emas; agar kerakli bilimlar yoʻq boʻlsa yoki toʻliq boʻlmasa, muammo yoki muammolar majmui yuzaga keladi.

Tadqiqot muammosi dolzarblik, yangilik, nazariy ahamiyat (oʻsishga koʻmaklashish, nazariy bilimlarni takrorlash emas) va amaliy ahamiyat (taʼlimiy amaliyotning real masalalari yechimini topishga yordam berish) talablariga javob berishi lozim.

Ilmiy muammoni tuzish uchun quyidagi jihatlarga eʼtibor qaratish kerak:

-taʼlim amaliyotining tanqidiy tahlilini amalga oshirish (anketalashtirish, testdan oʻtkazish, ekspertli baholash uslubi va b.), uning sifati va effektivligini aniqlash, amaliyot holatini determinatsiyalovchi faktorlar, “qarama-qarshiliklar”, «ziddiyatlar», kelishmovchiliklarni shakllantirish;

-fanda amaliyot qarama-qarshiliklarni echish vositalari ishlab chiqilganmi, shuni aniqlash (ilmiy tadqiqotlar natijalari tanqidiy tahlili asosida: yondoshuvlar, konsepsiyalar, taʼlim jarayoni modellari, taʼlim metodikasi), ilmiy “bilim” va “bilimsizlik” chegaralarini oʻrnatish (nima ishlab chiqilganu, nima ishlab chiqilmagan va “fan xaritasida oq dogʻ” sifatida nima namoyot boʻlgan);

-tadqiqot obyektiga nisbatan, maʼnaviy-kategorial apparatni qoʻshgan holda shaxsiy konseptua) pozitsiyani asoslash (tadqiqotchi mavjud konsepsiya yoki nazariyaning adeпти boʻlishi mumkin);

-tadqiqotning muammoli maydonini aniqlash, konkretlashtirish va birinchi navbatda shaxsiy tadqiqotning muammosini shakllantirish;

-shaxsiy ilmiy muammoni dolzarblik mezonlari pozitsiyasi, potensial nazariy va amaliy mazmuni jihatidan tanqidiy refleksiyasini amalga oshirish (Muammo bormi? U dolzarbmi? Yechimga egami?)

Uning yechimiga nazariy va amaliy ehtiyoj bormi? Pedagogik fan zamonaviy rivojlanish bosqichida uning yechimi mavjudmi?).

Muammo ko‘pincha so‘roq gap shaklida shakllanadi. Muammo tuzilishi mono va polikomponentli bo‘lishi mumkin. Muammoning monokomponentli tuzilishida muammo bitta masaladan iborat bo‘ladi («Magistrantlarda pedagogikmetodologik refleksiyaning qanday shakllantirish mumkin?»), polikomponent shaklida - bir necha masala («Bo‘lajak o‘qituvchilarda metodologik madaniyatni shakllantirish mazmuni va metodlari») muhokama uchun qamrab olinishi mumkin.

Tadqiqot muammosining dolzarbligi. Tadqiqot muammosi dolzarbligi asoslanadi. Tadqiqotchi quyidagi savolga javob berishi talab etiladi: «Nima uchun berilgan muammoni aynan hozirgi vaqtda o‘rganish zarur?» (V.V.Krayevskiy), ya’ni, hali loyihalash bosqichida potensial tadqiqot natijalarini zamonaviy kontekstda (kontekst dinamikasini hisobga olgan holda) ahamiyatli ekanligini, pedagogik nazariyani rivojlantirish va ta’lim amaliyoti samaradorligi va sifatini ta’minlashdagi o‘rnini asoslab berish.

IV.2. Tadqiqot mavzusining muhim belgilari

Tadqiqotning konkret muammosi dolzarbligini asoslash fanda muammoning ishlab chiqish darajasini baholashni nazarda tutadi. Masalan, asl manba (monografiyalar, maqolalar, dissertatsiyalar) tahlili shuni ko‘rsatdiki, fanda ta’lim sohasidagi xalqaro ilmiy tadqiqotlar sifatini boshqarish modellari, shuningdek, invariant terminologik ma’noli maydonni ishlab chiqarishga yondoshuvlar ishlab chiqilgan (ishlab chiqilyapti va ma’qullanayapti). Lekin fanda ta’lim sohasida xalqaro ilmiy tadqiqotlarni baholashning invariant mezonlar tizimi ishlab chiqilmagan. Shu munosabat bilan potensial tadqiqot muammosi quyidagi tarzda shakllanishi mumkin: ta’lim va fanning intematsionallashish kontekstida ilmiypedagogik tadqiqotlari sifatining invariant bahosi qanday?

Pedagogika bo‘yicha dissertatsiyalar tahlili tadqiqot mavzusi va muammosi dolzarbligida bir qator yaqqol kamchiliklarni yuzaga chiqarishga imkoniyat beradi:

-faqat yo‘nalishning dolzarbligi asoslanadi, lekin tadqiqot mavzusi dolzarbligi asoslanmagan;

-yo‘nalish dolzarbligi va tadqiqot mavzusi ham rasmiy bayon qilinadi, shuning bilan birga yana bir holat borki, unda yo‘nalish

dolzarbligi bahsmunozarali, lekin tadqiqot mavzusi fanda allaqachon ishlab chiqilgan;

-tadqiqot mavzusining faqat ilmiy dolzarbligi asoslanadi: dalil isbotlar fanda ularning yetarli darajada ishlab chiqilmaganligiga borib taqaladi («aniqlanmagan,», «yuzaga chiqmagan,», «ochilmagan...»), amaliy dolzarblik esa ochilmay qolyapti («Qay tarzda tadqiqot natijalari ta'lim amaliyotidagi kamchiliklarni bartaraf uchun yordam beradi?»);

-misollar-tasvirlar asosida faqat tadqiqot mavzusi dolzarbligi asoslanadi (masalan, pedagogik jarayon natijadorligi to'g'risidagi statistik ma'lumotlar).

Tadqiqot mavzusi. Tadqiqot mavzusini shakllantirish uchun quyidagi savolga javob topish kerak: «Ilmiy ishni qanday nomlash kerak?». V.V.Krayevskiyning ta'kidlashicha, mavzuni ifoda qilishda muammo aks ettiriladi, bunda mavzu fanda ma'limlikdan yangi bilimga harakatni aks ettirishi lozim.

Mavzuni aniqlash uchun ilmiy muammoni yuzaga chiqarish va shakllantirish kerak, uning dolzarbligini isbotlash lozim. Tadqiqot mavzusi - bu qisqa ifodalangan muammodir.

Mantiqiy-metodologik aspektda «mavzu» («sarlavha») ilmiy ishning asosiy savolidir (Yu.A.Petrov). Misol: «Ta'lim sohasida xalqaro ilmiy tadqiqotlar sifatining qanday invariant mezonlari mavjud?».

Pedagogik tadqiqotning mavzusini aniqlash metodologik me'yorlari (metodologik kamchiliklar):

Amorflik, «protsessuallik», «butun olamga xos» tadqiqot mavzusi masshtabi». Ba'zida mavzular «protsessuallik» tarzida shakllanadi: «jarayonni o'rganish», «takomillashishtirish», «tadqiqot», «tayyorlash», «muammolari», «butun olamga xos» tadqiqot mavzusi masshtabi: mavzuning tadqiqot obyekt maydoni (obyekt bilan emas!) bilan o'xshashligi: «O'quvchilarni chet tiliga o'rgatishning samarali metodlari»); tadqiqot mavzusini to'g'ri ifodalash.

Tadqiqot usullarining tadqiqot mavzulari bilan o'xshashligi: «tahlil», «jarayonni modelashtirish».

Ilmiy tadqiqot mavzusi jiddiy ravishda uning asosiy natijasi bilan aniqlanadi! «Tafakkur madaniyati: ilmiy-pedagogik tadqiqotning metodologik muammosi» nomli fundamental monografiyasida professor Yu.A.Petrov ta'kidlaydi: «Savol tug'iladi: ilmiy ishning mundarijasiga mos sarlavhasini, yakuniy holatda esa - uning asosiy

natijasini qanday tanlash mumkin? Buning uchun ish nimadan tashkil topganini aniq tasavur qilib, uning asosiy natijasi nima ekanligini anglash kerak». Misol uchun tadqiqotning mavzusi «Ta'lim va fan internatsionallashuvi sharoitida amaliy-pedagogik tadqiqotlar sifatining invariant mezonlari» tarzida bo'lsa, asosiy natija - «Ta'lim sohasidagi xalqaro ilmiy tadqiqotlar sifatining invariant mezonlari» ko'rinishida aks etadi.

Tadqiqot mavzusi tasdiqlanguncha tadqiqotning muammoli maydonini aniqlashtirib olish, muammoni identifikatsiyalash va aniqlashtirish, uning fan va amaliyot uchun dolzarbligini asoslash - tadqiqot mavzusini shakllantirish kerak. Ushbu barcha pedagogik jarayonlarni tadqiqotchi mustaqil amalga oshirishi lozim!

Balki olimlar, ilmiy maslahatchilar "mavzuni" emas, dissertatsiyalarning "ishchi nomini" tasdiqlashar, sababi ushbu nomlar "ilmiy tadqiqot mavzusiga" aylangunga qadar ko'p bora aniqlashtiriladi? (Hech kimga sir emas: bugun hatto himoyaga tavsiya etilgan dissertatsiyalarning mavzulari ham himoyadan bir necha kun oldin keskin o'zgarishga uchraydi - ta'kid X.ga tegishli). Bu jihatni R.Dey obrazli tasvirlab bergari: «Ish yozilgunga qadar sarlavhani o'ylab topish, hali bola tug'ilmasidan avval unga ism berish bilan barobar: sababi siz o'g'il bolaga adashib qizning ismini berib qo'yishingiz mumkin»

Nazorat uchun savol va topshiriqlar

1. Pedagogik tadqiqotlar haqida gapirib bering
2. Pedagogik tadqiqotlar muammosining turlari va darajalari sanab bering ?
3. Pedagogik tadqiqotlar mavzularini aniqlashtirishning metodologik me'yorlari deganda nimani tushunasiz.
4. Magistrantlarda pedagogik-metodologik refleksiyaning qanday shakllantirish mumkin?

V.MODUL. PEDAGOGIK TADQIQOTLARNING DOLZARBLIGINI ANIQLASH

Mavzuga oid tayanch tushunchalar: Umumta'lim maktabi o'quvchilarida tarixiy tafakkuri modernizatsiyalashgan ta'minot vositasida rivojlantirish.

V.1.Tadqiqot muammosining dolzarbligi

Dissertatsiya mavzusining dolzarbligi va zarurati. Ta'lim- tarbiya jarayonida pedagogik innovatsiyalami keng miqyosda qo'llash jahon taraqqiyotining global tendensiyasi hisoblanadi. Ayni paytda interfaol ta'lim muhitini yaratish, o'quvchilarning tafakkuri va dunyo- qarashini rivojlantirishning innovatsion metod va texnologiyalarini takomillashtirish yanada muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Mamlakatimiz mustaqilikka erishgach, yangi demokratik ta'lim konsepsiyasini yaratish vazifasiga alohida e'tibor qaratildi. "Ta'lim O'zbekiston xalqi ma'naviyatiga yaratuvchilik faolligim baxsh etadi. O'sib kelayotgan avlodning barcha eng yaxshi imkoniyatlari, unda namoyon bo'ladi, kasb-kori mahorati uzluksiz takomillashadi, katta avlodlarning dono tajribasi anglab olinadi va yosh avlodga o'tadi. Yoshlar, ularning iqtidorliligi va bilim olishga chanqoqligidan ta'lim va ma'naviyatni tushunib yetish boshlanadi" degan qat'iy xulosaga kelindi. Mana shu g'oyalar tadrijiy ravishda rivojlantirilib mustaqil mamlakatimizning buyuk kelajagini ta'minlaydigan muhim omil sifatida ta'lim-tarbiya, kadrlar tayyorlash sohasini mutiaqo yangi asosda tashkil etishga kirishildi. Mazkur masalalami hal etish uchun umumiy o'rta ta'lim tizimi va mazmuni yangilandi, ya'ni I-XI sinflarda o'qitiladigan fanlar bo'yicha uzviylashtirilgan Davlat ta'lim standarti (DTS), o'quv dasturlari ishlab chiqildi va amaliyotga joriy etildi. Ta'limtarbiya jarayonida ilg'or pedagogik va axborot texnologiyalardan foydalanish samaradorligini oshirish maqsadida zamonaviy o'quv-uslubiv majmualar yaratildi.

Umumta'lim maktabi o'quvchilarida tarixiy tafakkurni modernizatsiyalashgan didaktik ta'minot vositasida rivojlantirishda uzviylik va uzluksizlik hamda fanlararo aloqadorlikni ta'minlash, mazkur jarayonga kompetent yondashuvni tatbiq etish, globallashuv sharoitida o'quvchilarning tarixiy ongi va dunyoqarashiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi axborot xurujlaridan muhofaza qilishning muhim omili sifatida ularda axborot iste'moli madaniyatini tarkib toptirish, samarali

ta'lim texnologiyalari hamda o'quvchilarni milliy tarixiy merosimizni chuqur va to'liq o'zlashtirishga doir elektron dasturiy vositalarni ishlab chiqish muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2014 yil 6 fevraldagi PQ-2124-son "O'zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosatini amalga oshirishga qaratilgan qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Qarori, Vazirlar Mahkamasining 2004 yil 9 iyuldagi 321-son "2004-2009 yillarda maktab ta'limini rivojlantirish Davlat umummilliy dasturini amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori hamda mazkur faoliyatga tegishli boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishga ushbu dissertatsiya tadqiqoti muayyan darajada xizmat qiladi.

Tadqiqot muammosi dolzarbligi asoslanadi. Tadqiqotchi quyidagi savolga javob berishi talab etiladi: «Nima uchun berilgan muammoni aynan hozirgi vaqtda o'rganish zarur?» (V.V.Krayevskiy), ya'ni, hali loyihalash bosqichida potensial tadqiqot natijalarini zamonaviy kontekstda (kontekst dinamikasini hisobga oigan holda) ahamiyatli ekanligini, pedagogic nazariyani rivojlantirish va ta'lim amaliyoti samaradorligi va sifatni ta'minlashdagi o'rnini asoslab berish. Tadqiqotning konkret muammosi dolzarbligini asoslash fandan muammoning ishlab chiqish darajasini baholashni nazarda tutadi. Masalan, asl manba (monografiyalar, maqolalar, dissertatsiyalar) tahlili shuni ko'rsatdiki, fanda ta'lim sohasidagi xalqaro ilmiy tadqiqotlar sifatini boshqarish modellari, shuningdek, invariant terminologik ma'noli maydonni ishlab chiqarishga yondoshuvlar ishlab chiqilgan (ishlab chiqilyapti va ma'qullanayapti). Lekin fanda ta'lim sohasida xalqaro ilmiy tadqiqotlarni baholashning invariant mezonlar tizimi ishlab chiqilmagan. Shu munosabat bilan potensial tadqiqot muammosi quyidagi tarzda shakllanishi mumkin: ta'lim va fanning intematsionallashish kontekstida ilmiy-pedagogik tadqiqotlari sifatining invariant bahosi qanday?

Pedagogika bo'yicha dissertatsiyalar tahlili tadqiqot mavzusi va muammosi dolzarbligida bir qator yaqqol kamchiliklarni yuzaga chiqarishga imkoniyat beradi:

- faqat yo'nalishning dolzarbligi asoslanadi, lekin tadqiqot mavzusi dolzarbligi asoslanmagan;
- yo'nalish dolzarbligi va tadqiqot mavzusi ham rasmiy bayon qilinadi, shuning bilan birga yana bir holat borki, unda yo'nalish

dolzarbligi bahs-munozarali, lekin tadqiqot mavzusi fanda allaqachon ishlab chiqilgan;

- tadqiqot mavzusining faqat ilmiy dolzarbligi asoslanadi: dalilisbotlar fanda ulam ing yetarli darajada ishlab chiqilmaganligiga borib taqaladi («aniqlanmagan,», «yuzaga chiqmagan,», «ochilmagan...»), amaliy dolzarblik esa ochilmay qolyapti («Qay tarzda tadqiqot natijalari ta 'lim amaliyotidagi kamchiliklarni bartaraf uchun yordam beradi?»);
- misollar-tasvirlar asosida faqat tadqiqot mavzusi dolzarbligi asoslanadi (masalan, pedagogik jarayon natijadorligi to 'g'risidagi statistik ma'lumotlar).

Tadqiqot mavzusi. Tadqiqot mavzusini shakllantirish uchun quyidagi savolga javob topish kerak: «Ilmiy ishni qanday nomlash kerak?».

V.V.Krayevskiyning ta'kidlashicha, mavzuni ifoda qilishda muammo aks ettiriladi, bunda mavzu fanda ma'naviylikdan yangi bilimga harakatni aks ettirishi lozim. Mavzuni aniqlash uchun ilmiy muammoni yuzaga chiqarish va shakllantirish kerak, uning dolzarbligini isbotlash lozim. Tadqiqot mavzusi - bu qisqa ifodalangan muammodir.

Dissertatsiya mavzusining dolzarbligi va zarurati. Tadqiqot mavzusi

Ma'limtarbiya jarayonida pedagogik innovatsiyalarni keng miqyosda qo'llash jahon taraqqiyotining global tendensiyasi hisoblanadi. Ayni paytda interfaol ta'lim muhitini yaratish, o'quvchilarning tafakkuri va dunyoqarashini rivojlantirishning innovatsion metod va texnologiyalarini takomillashtirish yanada muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Mamlakatimiz mustaqillikka erishgach, yangi demokratik ta'lim konsepsiyasini yaratish vazifasiga alohida e'tibor qaratildi. "Ta'lim O'zbekiston xalqi ma'naviyatiga yaratuvchilik faolligini baxsh etadi. O'zimiz kelayotgan avlodning barcha eng yaxshi imkoniyatlari, unda namoyon bo'ladigan, kasb-kori mahorati uzluksiz takomillashadi, katta avlodlarning dono tajribasi anglab olinadi va yosh avlodga o'tadi. Yoshlar, ulamning iqtidorliligi va bilim olishga chanqoqligidan ta'lim va ma'naviyatni tushunib yetish boshlanadi" degan qat'iy xulosaga kelindi. Mana shu g'oyalar tadrijiy ravishda rivojlantirilib mustaqil mamlakatimizning uyuk kelajagini ta'minlaydigan muhim omil sifatida ta'lim-tarbiya, kadrlar tayyorlash sohasini mutiaqo yangi asosda tashkil etishga kirishildi. Mazkur masalalarni hal etish uchun

umumiy o'qitish tizimi va mazmuni yangilandi, ya'ni I-XI sinflarda o'qitiladigan fanlar bo'yicha uzviylashtirilgan Davlat ta'lim standarti (DTS), o'quv dasturlari ishlab chiqildi va amaliyotga joriy etildi. Ta'lim jarayonida ilg'or pedagogik va axborot texnologiyalardan foydalanish samaradorligini oshirish maqsadida zamonaviy o'quv-uslubiy majmualar yaratildi. Umum ta'lim maktabi o'quvchilarida tarixiy tafakkurni modernizatsiyalashgan didaktik ta'minot vositasida rivojlantirishda uzviylik va uzluksizlik hamda fanlararo aloqadorlikni ta'mirlash, mazkur jarayonga kompetent yondashuvni tatbiq etish, globallashtirish sharoitida o'quvchilarning tarixiy ongi va unyoqarashiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi axborot xurujlaridan muhofaza qilishning muhim omili sifatida ularda axborot iste'moli madaniyatini tarkib toptirish, samali ta'lim texnologiyalari hamda o'quvchilarni milliy tarixiy merosimizni chuqur va to'liq o'zlashtirishga doir elektron dasturiy vositalarni ishlab chiqish muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

V.2. Tadqiqot obyekti va predmetining muhim belgilari. Tadqiqot obyekti va predmetining muhim belgilari. Tadqiqot obyektini aniqlash jarayonida, biz nima tadqiq qilinayotganligi haqidagi savolga javob beramiz; tadqiqotning yangi bilimlar qo'lga kiritiladigan mazkur jihati tadqiqot predmetida aks etadi (V.V.Kraevskiy). Tadqiqot predmeti bu obyektning aniq jihatini o'zida ifoda etadi. F.A.Kuzinning fikricha, tadqiqot predmeti - bu muhoakama qilinayotgan tadqiqot obyekti doirasiga qamrab olingan barcha narsahodisalardir.

Predmetning aniq belgilanishi tadqiqotchini nom a'lum jihatlam i aniqlashtirish jarayonida behuda urinishlardan xalos etadi, chekchegarasiz elementlar, hossalr va munosabatlarga ega em pirik obyektlar haqida yangi fikrlarni bayon etishga imkon beradi. Tadqiqot predmetining aniqlashtirilishi ilmiy izlanishning chegarasi va vektorlarini o'rnatishni nazarda tutadi. Tadqiqot predmeti tadqiqotchidan yangi bilimlarni qo'lga kiritish uchun nimalarga e'tibor qaratish lozimligini belgilab beradi.

Tadqiqot obyekti va predmetini aniqlashda yo'l qo'yiladigan tipik xatolardir. Pedagogik tadqiqotlar obyekti va predmetini aniqlashda yo'l qo'yiladigan maxsus va tipik kamchiliklari:

- pedagogik tadqiqotda obyekt yaxlitlik, lekin ma'lum qamrovni ko'zda tutilgan holda belgilanadi. Tadqiqot predmeti - bu obyektning o

‘rganishning o‘ziga xos ihati, ma’lum bir qamrov diorasi. “lovihasi” bo‘lib. ilmiy izlanishning aniq doirasi va yo‘nalishini taqozo etadi:

- tadqiqot predmetining metodologik jihatdan to‘g‘ri belgilanganligi faqat muammoning nazariy tahlili va mos kelishi, tadqiqotning konseptual asoslarini ishlab chiqilganligi bilan bevosita bog‘liqdir;

- bitta obyekt turli jihatlar bilan bog‘liqlikda o‘rganilishi mumkin;

- “Tadqiqot obyekti” va “tadqiqotning obyekt sohasi” tushunchalarini farqlash lozim. Bir muammo maydoni doirasida tadqiqotning ko‘plab obyektlarini shakllantirish mumkin;

- tadqiqot predmeti va obyekti o‘rtasidagi vakuumning mavjudligi. Ko‘pincha obyekt yoki predmet psixologiya, pedagogik psixologiya sohasi bilan bog‘liqlikda aniqlashtiriladi (“... ko‘nikmlarini rivojlantirish” yoki “Kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarning intellektual qobiliyatini rivojlantirish”). Rivojlanish individ psixikasi bilan bog‘liq bo‘lib, uni tashxis etish - psixologiya va pedagogik psixologiyaning tadqiqot predmetini tashkil etadi. Pedagogika shaxsni rivojlantirish mazmuni, shakl, metod va vositalarini tadqiq etadi.

Y.3 Pedagogik tajriba-sinov ishlari dasturini ishlab chiqish metodikasi

Ilmiy tadqiqot dasturi tajriba-sinov ishlarini maqsadli, izchil amalga oshirish mazmuni belgilaydi. Pedagogik tajriba-sinov dasturi avzuning dolzarbligi, ijtimoiy iqtisodiy ahamiyatini aniqlash, ilmiy farazning haqqoniyligini asoslash qo‘l kelmasidir. Tadqiqot nazariyasining amalda sinab ko‘rish; tadqiqot ilmiy amaliy imkoniyatini joriy etish, umumlashtirish; bir necha variantda har xil haroidda tadqiqot natijasini tekshirib ko‘rish; matematik statistik tahlil qilish va baholash kabi yo‘nalishlardan iborat bo‘ladi. Ma’lumki, amaliyot ilmiy bilishning rnezonidir. Ilmiy tadqiqot fanning istiqbolini belgilovchi, mumtoz qonuniyatlarni yorituvchi yoki vaqtinchalik bo‘lishi, ba’zan takror bo‘lishi ham mumkin. Shuning uchun tajriba-sinov ishlari ana shu imkoniyatlarni hayotda o‘z ifodasini aniqlashdan iborat bo‘ladi. ilmiy farazlarni asoslashda tajriba-sinovlari muhim tarkibiy qismidir. Ilmiy farazlarga asosan tajriba-sinov ishlari tashkil etiladi, ilmiy farazlar amaliyotda sinalsagina nazariy g‘oyaga aylanadi. Ilmiy farazlar tajribalarda asoslanmasa ilmiy tadqiqot yo‘nalishi o‘zgartiriladi, qayta tajriba o‘tkaziladi.

Ilmiy tadqiqotning konsepsiyasi muammoning o'rganilish tarixiy taraqqiyoti, hayotda tipik ko'rinishlari tajribada sinab ko'riladi. Amaliy tajriba tadqiqot nazariyasini asoslaydi todiradi. Shuning uchun tajribasnov ishlari dasturi ilmiy tadqiqotni izchil amalga oshirish tizimi, mexanizmdir. Tadqiqot nazariyasi tajriba-sinov ishlari bir-biri bilan uzviy bog'liq. Nazariyaning amaliyot bilan bog'liqligi falsafiy kategoriya tajriba-sinov ishlarining metodologik asosidir.

Tadqiqotning ilmiy-amaliy ahamiyatini aniqlashda tajriba-sinov ishlari ekspertiza vazifasini bajaradi. Tadqiqot argumenti tajriba-sinov ishlarining natijasiga asosan ifodalanadi. Ilmiy tadqiqotni argumentlash, g'oyaviy aksioma tajriba-sinov ishlarining har xil variantda, har xil sharoitda o'tkazilganiga bog'liq. Pedagogik tadqiqotda subyektiv tavsiyalar o'tgan asrda ta'lim-tarbiya tizimini inqirozga olib bordi. Pedagogik tadqiqotlarni argumentlash tajriba-sinov ishlari dasturining tarkibiy qismidir. Bir necha variantda, shart-sharoitda ta'lim-tarbiya samaradorligini oshirish bo'yicha tajriba-sinov ishlari tajriba va nazorat guruhlarida sinab ko'riladi. Uzoq muddatli tajribada har bir bosqichda bajariladigan kuzatish tajriba-sinov ishlar tartibi belgilanadi. Tajriba guruhlarini xususiyatiga ko'ra bir yoki bir necha bosqichli tajriba-sinov ishlari rejalashtiriladi Tajriba-sinov ishlari natijalarini umumlashtirishda mantiqiy xulosalar bilan birga matematik statistik tahlil argumentli konsepsiyalar, amaliy qo'llanmalar yaratish imkoniyatini oshiradi. Tadqiqot y o'nalishi pedagogikaning tarkibiy qismlari, mavzuga doir tajriba-sinov ishlari dasturi yaratilishi, tajriba-sinov ishlarini tashkil etishda ham ijodkorlik bo'lishi mumkin.

Savol va topshiriqlar

1. Tadqiqot muammosining dolzarbligini asoslashda nimalarga a'loqda e'tibor qaratish zarur?

2. Tadqiqotchining o'zining kognitiv sohasidagi muammo tadqiqot muammosi bo'lib xizmat qilishi mumkinmi?

3. Tadqiqot muammosining dolzarbligini asoslashda hozirgi vaqtda qaysi jihatlarga e'tibor qaratish talab etilmoqda? Mazkur holatga Siz qanday baho berasiz?

4. Tadqiqot mavzusining dolzarbligini o'zida uning zaruriyat ekanligini aks ettiradimi?

5. Tadqiqot mavzularining qayta-qayta e'lon qilinishining sababi nimada deb hisoblaysiz

VI.MODUL. PEDAGOGIK TADQIQOTLAR OBYEKTI VA PREDMETI

Mavzuga oid tayanch tushunchalar: obyekt, tadqiqot obyekt, obyekt maydoni, predmet, tadqiqot predmeti

VI.1. Tadqiqot obyekt va obyekt maydonini aniqlashtirish

Tadqiqot obyektini aniqlash jarayonida, biz nima tadqiq qilinayotganligi haqidagi savolga javob beramiz; tadqiqotning yangi bilimlar qo‘lga kiritiladigan mazkur jihati tadqiqot predmetida aks etadi (V.V.Kraevskiy). Tadqiqot predmeti bu obyektning o‘rganishining aniq jihatini o‘zida ifoda etadi. F.A.Kuzinning fikricha, tadqiqot predmeti - bu muhokama qilinayotgan tadqiqot obyekt doirasiga qamrab olingan barcha narsa- hodisalardir.

Obyekt maydoni va tadqiqot obyektini aniqlashtirish	
Mavzu: MTTda bolalarni mustaqil fikrlashni shakllantirishning didaktik asoslari (5-7 yosh bolalar nutq o‘stirish misolida)	
Tadqiqot obyekt maydoni	Tadqiqot obyekt
<i>"Nima tadqiq qilinyapti?" Tadqiqotining "diqqat markazida" voqea-likning qaysi jihati aks etgan?</i>	<i>Obyektiv nima mavjud va bevosita tadqiqotchining e'tibori nimaga qaratilgan?</i>
bolalarda mustaqil fikrlashni shakllantirish yollari	bolalarda mustaqil fikrlashni shakllantirishning interfaol metodlari
Ona tili mashg‘ulotlarida o‘quvchilarda mustaqil fikrlashni shakllantirish yo‘llari	Ona tili mashg‘ulotlarida o‘quvchilarda mustaqil fikrlashni shakllantirishning interfaol metodlari
5-7 yosh bolalarda nutq o‘stirishni shakllantirish yo‘llari	5-7 yosh bolalarda mustaqil fikrlashni shakllantirishning interfaol metodlari

Masalan, ta'limning o'zi turli jihatlar bilan bog'iiqlikda tadqiq etilishi mumkin:

- ... qadriyat sifatida;
- ... madaniyat komponenti sifatida;
- ... maqsadli yo'naltirilgan ijtimoiylashuv mexanizmi sifatida;
- ... idrok etish bilan uyg'unlik mexanizmi sifat;
- ... dinamik va statistik tizim;
- ... o'qituvchi va o'quvchilarning o'zaro hamkorligi;
- ...jarayon;
- ... natija;
- ... mustaqil ta'lim;
- ... boshqaruv va loyihalashtirish obyekti; ... ta'lim xizmatlari sohasi va b.

VI.2. Tadqiqot obyekti va predmetining muhim belgilari

Tadqiqot predmetini nima uchun aniq belgilab olish lozim? Predmening aniq belgilanishi tadqiqotchini noma'lum jihatlami aniqlashtirish jarayonida behuda urinishlardan xalos etadi, chek-chegarasiz elementlar, hossalari va munosabatlarga ega empirik obyektlar haqida yangi fikrlarni bayon etishga imkon beradi. Tadqiqot predmetining aniqlashtirilishi ilmiy izlanishning chegarasi va vektorlarini o'rnatishni nazarda tutadi. Tadqiqot predmeti tadqiqotchidan yangi bilimlarni qo'lga kiritish uchun nimalarga e'tibor qaratish lozimligini belgilab beradi

Tadqiqot obyekti	Tadqiqot predmeti
Nima tadqiq qilinadi?	Obyektning qaysi jihatlari tadqiq etiladi Obyektning tadqiqot doirasiga nimalar kiradi?
Obyekt subyektga b'og'liq bo'lmagan hodisa	Predmet tadqiqotchi nimani tadqiq etishni nazarda tutganligini aniqlab beradi.
Obyekt ko'p o'lchamga ega. Haqiqatning ko'p o'lchamligi	Predmet obyektning aniq tadqiq doirasi va yo'nalishini belgilab beradi. Tadqiqotchining maqsadi aynan nimaga qaratilganligini aniqlao'tirib beradi.

0`nlab tadqiqotlar, obyekt esa bitta	0`nlab tadqiqotlar, obyekt bitta, biroq 0`nlab predmet, o`nlab konsepsiyalar, o`nlab haqiqatlar...
“Bolalarda mustaqil fikrlashni shakllantirishning interfaol metodlari... sifatida	“Bolalarning bilish faolligini oshirish vositasi sifatida”. “Bolalarning hamkorlikdagi faoliyatining samarali vositasi sifatida”.
	“Bolalarda muqobil fikrlash vositasi sifatida” “Bolalarda tanqidiy fikrlash vositasi vsifatida”.

4-jadval. Tadqiqot obyekti va predmetining qiyosiy tahlili

Tadqiqot obyekti va predmetini aniqlashda yo‘l qo‘yiladigan tipik xatoliklar. Pedagogik tadqiqotlar obyekti va predmetini aniqlashda yo‘l qo‘yiladigan maxsus va tipik kamchiliklari:

pedagogik tadqiqotda obyekt yaxlitlik, lekin ma’lum qamrovni ko‘zda tutilgan holda belgilanadi. Tadqiqot predmeti - bu obyektning o‘rganishning o‘ziga xos jihati, ma’lum bir qamrov doirasi. “loyihasi” bo‘lib ilmiy izlanishning aniq doirasi va vo‘nalishini taqozo etadi:

-tadqiqot predmetining metodologik jihatdan to‘g‘ri belgilanganligi faqat muammoning nazariy tahlili va mos kelishi, tadqiqotning konseptual asoslarini ishlab chiqilganligi bilan bevosita bog‘liqdir;

-bitta obyekt turli jihatlar bilan bog‘liqlikda o‘rganilishi mumkin;

“Tadqiqot obyekti” va “tadqiqotning obyekt sohasi” tushunchalarini farqlash lozim. Bir muammo maydoni doirasida tadqiqotning ko‘plab obyektlarini shakllantirish mumkin;

-tadqiqot predmeti va obyekti o‘rtasidagi vakuumning mavjudligi. Ko‘pincha obyekt yoki predmet psixologiya, pedagogik psixologiya sohasi bilan bog‘liqlikda aniqlashtiriladi (“... ko‘nikmalarini rivojlantirish” yoki “Kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarning intellektual qobiliyatini rivojlantirish”). Rivojlanish individ psixikasi bilan bog‘liq bo‘lib, uni tashxis etish - psixologiya va pedagogik psixologiyaning tadqiqot predmetini tashkil etadi. Pedagogika shaxsni

rivojlantirish mazmuni, shakl, metod va vositalarini tadqiq etadi. Masalan, falsafal doktori dissertatsiya mavzusi “O‘quvchilarida mustaqil fikrlashni shakllantirishning didaktik asoslarini takomillashtirish” tarzida tanlansa, pedagogika fanlari bo‘yicha ilmiy darjaga talabgor albatta, masalaning didaktik shart-sharoitlari - omillari, mazmuni, shakl, metod va vositalari, amaliy-texnologik tizimini tadqiq etishi talab etiladi;

-tadqiqot predmetini “jarayon” sifatida belgilanishi (masalan, tadqiqot predmeti - o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini shakllantirish jarayoni). Mazkur holatda jarayon obyektiv tavsifga ega. Muallif tadqiqot obyektini emas, balki predmetini aniqlashtirgan. Qachonki tadqiqot predmeti tadqiqotchining subyektiv nuqtai nazari obyektga nisbatan aniq belgilab olingan bo‘lsa, “jarayon” sifatida aniqlashtirilishi mumkin. E.V.Berejnovaning tadqiqot ishi obyektini “pedagogika oliy ta’lim muassasasi talabalarini kasbiy tayyorlash jarayoni”, tadqiqot predmeti esa, “kasbiy tayyorgarlik jarayonida talabalarda metodologik madaniyatni shakllantirish” tarzida belgilangan. Ana shu tarzda tadqiqot obyektini ham, predmetini ham jarayon sifatida aniqlashtirilgan. Shuning bilan birga, tadqiqot predmetida muallifning tadqiqotga doir subyektiv yondashuvini aks ettiruvchi aniq jihat o‘z ifodasini topgan;

-tadqiqot obyektini yoki predmetini ning nazariy asoslari” tarzida belgilash. Muallif nazariy asoslarni mustaqil ravishda tadqiqot jarayonida aniqlashtiradi. Mazkur holat pedagogik ta’limotlar tarixida tadqiqot natijasi bo‘lib xizmat qilishi mumkin;

-“Predmetning obyektning tarkibiy qismi sifatida” belgilanishi. V.V.Kraevskiyning fikricha, tadqiqot obyektini va predmetini aniqlashtirishda eng keng tarqalgan kamchilik bu predmetni obyektning bir qismi sifatida qabul qilinishidir (masalan, tadqiqot obyektini - “MTT tarbiya tizimi”; predmet - “maktabgacha tarbiya tizimining didaktik yo‘nalishi”).

Tipik metodologik xatoliklar	Pedagogik tadqiqot obykti va predmeti
Predmet obyektning bir qismi sifatida	Obyekt - “ta’lim mazmuni”, predmet - ta’lim mazmunining majburiy komponenti. Mazkur holatda “katta” va “kichik” obyektlar mavjud. Ta’lim mazmunining majburiy komponenti qaysi jihatdan tadqiq etiladi? Tadqiqotning predmeti esa noma’lum bo‘lib qolmoqda.
Predmet obyekt sifatida	Predmet - “boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida olam haqidagi tasawurlarning shakllanishi”. Aslida mazkur holat obyektiv jarayon. Tadqiqot doirasining predmeti
Obyekt va predmet boshqa-boshqa fanlar tadqiq doirasi	Pedagogik tadqiqot obykti - “ijtimoiy-maishiy ertak” (bolalar folklori), predmet - ... axloqiy tasav- vurlaming rivojlanishi (psixologiya).
Obyekt va predmet tadqiqot maqsadi va vazifasi sifatida	Obyekt - rivojlantirish konsepsiyasi”, predmet - “rivojlantirishning tashkiliy-metodik asoslari”. Ko‘rinib turibdiki, “konsepsiya”, “nazariya” va “metodika” aslida tadqiqot natijasidir.

5-jadval. Tadqiqot obykti va predmeti: metodologik xatoliklar

Savol va topshiriqlar

1. Tadqiqot obykti va obyekt maydoni tishunchlariga izoh bering.
2. Tadqiqot obyekt maydoni va obyektini aniqlashtirish metodikasini tushuntirib bering.
3. Tadqiqot obyektining o‘ziga xos belgilarini aniqlashtiring.
4. Tadqiqot predmetining o‘ziga xos belgilariga izoh bering.
5. Tadqiqot obykti va predmetini aniqlashtirishda qanday xatoliklarga yo‘l qo‘yiladi?

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Azizxo‘jaeva N.N. PT va pedagogik mahorat. – T.: Fan, 2006.
2. Mahkamov U.I., Xo‘jayev B.Q., Tilabova N., Didaktika vositalar majmui. Toshkent 2009
3. Slastenin V.A., Isaev I.F. Pedagogika. – M.: Akademiya, 2005.
4. Pedagogika fanidan izohli lug‘at. T.: “Fan va texnologiya”, 2009, 464bet
5. Ibragimov X.I., Abdullayeva SH.A. Pedagogika nazariyasi. - T.: “Fan va texnologiyalar” nashriyoti, 2008.
6. Hasanboev J., To‘raqulov X., Haydarov M., Hasanboeva O., Usmanov N.. Pedagogika fanidan izohli lug‘at. T.: “Fan va texnologiya”, 2009, 464-bet

VII- modul. PEDAGOGIK TADQIQOTNING MAQSAD VA VAZIFALARI

VII.1. Tadqiqotning maqsadi - ilmiy izlanishning ideal (bashorat qilinayotgan) natijasi. Ilmiy tadqiqotda maqsad muhim o‘rin tutadi. Amerikalik olim Jon Kxo “Har qanday faoliyatda aniq maqsad etmish foiz ijobatdir” deb yozadi. Ilmiy tadqiqot maqsadi izlanuvchining yaratuvchanlik tuyg‘usi, fanning dolzarb muammosi, mavzuga doir axborotlarni aniqlanganligi, ijodiy ilhom, ilmiy til, muammoni yechimini bashorat qila olish kabi imkoniyatlar asosida umumlashtiriladi.

Tadqiqot maqsadi - bu ilmiy izlanishning prognozlashtirilgan (ideal) natijasi, metodologik triadaning tarkibiy qismlaridan biri: maqsad, vosita, natija.

Pedagogik tadqiqot maqsadi umumiy ko‘rinishda yangi ilmiy-metodik mahsulni o‘zida aks ettirib, tadqiqot so‘nggida yuzaga chiqishi mumkin.

Birinchi bo‘limda ta’kidlab o‘tilganidek, pedagogika ijtimoiy fan sifatida ikki asosiy vazifani bajaradi: ilmiy-nazariy va konstruktiv-texnik (me‘yoriy). Pedagogtadqiqotchi ilmiy-nazariy funksiyani amalga oshirar ekan, u pedagogik voqelikni bor holaticha aks ettiradi: tashhis etadi, baholaydi, u yoki bu pedagogik vositalar, ta’lim modellarning samaradorligi yoki samarasining pastligini izohlaydi (empirik daraja); ta’lim-tarbiya, pedagogik voqelikning mohiyatini anglaydi (“nima mavjud?”); pedagogik qonuniyatlarni o‘rnatadi;

ijtimoiy-madaniy o‘shish darajasini hisobga olgan holda ta’limning komponentlari, darajalari, sohalari ilmiy nuqtai nazardan asoslaydi; fanlararo aloqadorlik asosida falsafa, yosh va pedagogik psixologiya, pedagogika va boshqa sohalarga oid bilimlarni integrallash vositasida yangi didaktik va tarbiyaviy tizimlarni asoslaydi (nazariy daraja). Lekin pedagogika, tabiiy fanlardan farqli o‘laroq nafaqat pedagogik voqelikni aks ettiradi, balki unga qaytadan o‘zgartirish kiritish vositalari (me’yorlar)ni ishlab chiqadi.

Konstruktiv-texnik funksiyani bajarish jarayonida tadqiqotchi “zarur bilimlar”ni, ya’ni pedagogik jarayonning natijaviyligini ta’minlovchi me’yoriy, ko‘rsatmali-tavsifiy (tamoyillar, usullar, shakllar, metodik qoidalar, tavsiyalar) bilimlarni qo‘lga kiritadi.

U yoki bu darajada ilmiy-nazariy va me’yoriy funksiyani ko‘plab pedagogik tadqiqotlar bajaradi. Masalan, tadqiqot maqsadi quyidagicha shakllantirilgan: “ta’limning mazmunli komponenti sifatida shaxsiy tajribaning tabiatini aniqlash va uni ta’lim mazmuniga singdirish me’yorlarini ishlab chiqish” (A.V.Zelensova);

“aniqlash” mazkur tadqiqotning ilmiy-nazariy, “ishlab chiqish” esa - me’yoriy funksiyasiga taalluqli.

Tadqiqot vazifalari dissertatsiyaning istiqbolli rejasida, mazmun-mundarijasida o‘z ifodasini topadi.

Tadqiqotchining mutaxassisligi, qiziqishi, yaratuvchilik qobiliyati, ijodga intilishi aniq maqsadi va vazifasini belgilashda namoyon bo‘ladi. Tadqiqot boshlanishida qo‘yilgan maqsad, vazifa qo‘lami kam bo‘lsada, izlanish jarayonida ko‘proq yutuqlarga erishi, yangi konsepsiyalar yaratilishi, qonuniyatlar ochilishi tajribalarga ega bo‘lish mumkin.

Tadqiqot maqsadi, vazifaiarda o‘rganayotgan voqelik, predmet, uning tarkibi, mohiyati, boshqa voqea-hodisalar bilan bog‘liqligi, umumiy qonuniyalar, nazariy asoslari, ijtimoiy-iqtisodiy imkoniyatlarni; mavjud shart-sharoit asosida tadqiqot obyekti va predmetini aniqlash; ilmiy izlanish metodlarini tanlash, kuzatish olib borish, tajribalar o‘tkazish; amaliyotga joriy etish, tavsiyalar ishlab chiqish ifodalanadi, belgilanadi.

Tadqiqotning maqsadi va vazifalarini aniqlashtirishga doir misollar.

1. Didaktik tavsifdagi mavzuga doir.

Tadqiqot mavzusi: Umumta’lim maktabi o‘quvchilarida tarixiy tafakkurni modernizatsiyalashgan ta’minot vositasida rivojlantirish.

Tadqiqotning maqsadi modernizatsiyalashgan didaktik ta'minot vositasida umumta'lim maktabi o'quvchilarida tarixiy tafakkurni rivojlantirishning konseptual asoslari va amaliy-texnologik tizimini takomillashtirishdan iborat.

Tadqiqotning vazifalari:

-umumta'lim maktabi o'quvchilarida tarixiy tafakkurni rivojlantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari va omillarini yoritish;

-kompetent yondashuv asosida umumta'lim maktabi o'quvchilarida tarixiy tafakkurni rivojlantirishning tashkiliy-texnologik jihatlarini asoslash;

-tarixiy tafakkurni rivojlantirishning modernizatsion yo'nalishi sifatida o'quvchilarda axborot iste'moli madaniyatini tarkib toptirishning pedagogik mexanizmlarini takomillashtirish;

-umumta'lim maktabi o'quvchilarida tarixiy tafakkurni rivojlantirishning neyropedagogik xususiyatlari va diagnostik ko'rsatkichlarini aniqlash;

-falsafiy-antropologik yondashuv asosida umumta'lim maktabi o'quvchilarida tarixiy tafakkurni rivojlantirish texnologiyasini ishlab chiqish va samaradorligini baholash.

2. Tarbiya nazariyasiga doir.

Tadqiqot mavzusi: Pedagogika oliy ta'lim muassasasi talabalarining ma'naviy madaniyatini rivojlantirish mexanizmlarini takomillashtirish.

Tadqiqotning maqsadi pedagogika oliy ta'lim muassasalari talabalarida ma'naviy madaniyatni rivojlantirishning amaliy-texnologik tizimi va ijtimoiy pedagogik mexanizmlarini takomillashtirishdan iborat.

Tadqiqotning vazifalari:

-milliy tafakkur *va* ma'naviy madaniyatni rivojlantirishning o'zaro aloqadorligini tahlil etish asosida talabalarda ma'naviy madaniyatni rivojlantirishning falsafiy, pedagogik-psixologik omillarini aniqlashtirish;

-talabalarining *ma'naviy madaniyatini rivojlanganiik* darajasini tashxis etish va monitoringini amalga oshirish mexanizmlarini takomillashtirish;

-talabalarda ma'naviy madaniyatni rivojlantirishning lokal-modulli texnologiyasini ishlab chiqish va samaradorligini baholash;

-talabalarda ma'naviy madaniyatni rivojlantirishning neyrolingvistik dasturlashtirish texnologiyalarini takomillashtirish;

-texnogen sivilizatsiya sharoitida talabalarda kitobxonlik va mutolaa madaniyatini rivojlantirishning lokal-modulli texnologiyasini ishlab chiqish.

Savol va topshiriqlar

1. Tadqiqot maqsadining aniq belgilanishining ahamiyati nimada?
2. Tadqiqot maqsadini aniqlashga qo'yiladigan metodologik talablarni bayon eting.
3. Tadqiqotning ilmiy-nazariy funktsiyalariga nimalar kiradi? Tadqiqotning konstruktiv-normativ funktsiyalarini izohlang

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ibragimov X.I., Abdullayeva SH.A. Pedagogika nazariyasi. - T.: "Fan va texnologiyalar" nashriyoti, 2008.
2. Azizxo'jaeva N.N. PT va pedagogik mahorat. – T.: Fan, 2006.
3. Selivanov V.S. Osnovy obshey pedagogiki: teorii i metodiki. – M.: Akademiya, 2000.
4. Slastenin V.A., Isaev I.F. Pedagogika. – M.: Akademiya, 2005.
5. Hasanboev J., To'raqulov X., Haydarov M., Hasanboeva O., Usmanov N.. Pedagogika fanidan izohli lug'at. T.: "Fan va texnologiya", 2009, 464-bet

VIII MODUL. PEDAGOGIK TADQIQOTLAR FARAZINI BELGILASH

Tayanch tushunchalar: faraz, tadqiqot farazi, dalil, faraz turlari, reproduktivlik.

VIII.1 Ilmiy faraz fan taraqqiyotining, yangi ixtirolaming muhim tarkibiy qismidir. Biror ilmiy ixtiro induksiya, oldindan bashoratsiz, tajribasiz amalga oshmaydi. Ayniqsa pedagogik tadqiqotda xatoga yo'l qo'ymaslik, natijani har tomonlama asosli bo'lishida ilmiy faraz alohida ahamiyatga ega. Oldindan aniq ko'ra olish ilmiy faraz (fanda qabul qilingan faraz)dir. Ilmiy tadqiqot maqsadi, vazifasini aniqlangandan keyin eksperemintal (tajribalar) o'tkazish uchun

muayyan ilmiy faraz bo'lishi, farazga har safar tayanish tadqiqot faoliyatining me'zonidir.

Ilmiy faraz oldindan tasavur qilish, fikriy tajriba, tadqiqotning ichki tizimi, tadqiqotning harakat kuchidir.

Ilmiy faraz tajribaga, tipik hayotiy misollarga, mantiqiy analogiya, ilmiy voqelik modeliga, kelgusida tajribada tekshiriladigan mavhum nazariyaga asoslanadi. Aniq ilmiy faraz tadqiqot samaradorligini oshiradi, tadqiqot bo'yicha aniq natijaga erishishga yordam beradi.

Tadqiqot avvalidagi ilmiy faraz ishchi faraz hisoblanadi. Yaxshi shakllantirilgan ilmiy faraz muammoni hal etish asosida erishilgan natijalarga ko'ra istiqbolli aniq faraz yaratish imkoniyatini beradi. Muayyan ilmiy faraz chuqur nazariyaga asosan ifodalanadi, unda mavjud voqelik, natijalarining pedagogik qonuniyatlar bilan uyg'unligi, mosligi isbotlanadi.

Tadqiqotda ilmiy faraz isbotlanish shart, dastlabgi ilmiy faraz va eksperimentlar natijasi asosidagi muayyan ilmiy faraz taqqoslanadi.

Pedagogik tadqiqot ilmiy farazi aniq natijaviy dalillar, misollar bilan bog'liq. Har tomonlama tekshirilgan natijaviy misollar, yaratilgan yangilik, bashorat qiliish ilmiy farazning asoslangani tadqiqotning mezonidir. Demak, ilmiy farazlar avvalo dialektik qonuniyatlar kelib chiqsa, mukammal tajribalarda va eksperimentlarda asoslansa uning mukammalligi ta'minlanadi.

Ilmiy farazlar tadqiqot mavzusiga, qo'yilgan maqsadga, vazifalarga mos bo'lishi izlanish samaradorligini oshiradi, izchilligiga erishiladi. Dastlab farazni fanga ma'lum bo'lgan qonun va nazariyalar yordamida izohlashga harakat qilinadi. Faraz empirik tasdig'ini topadi yoki eksperimental tekshirish natijasida rad etiladi. Farazning muhim sharti eksperimentlar va amaliyotda isbotlanishidir.

Ilmiy tadqiqotchi o'zining umumiy g'oyasini bir yoki bir nechta farazda ifodalaydi. Faraz tizimi tadqiqot jarayonining mexanizimidir. Ilmiy farazga qo'yiladigan asosiy talablar:

1. Pedagogik tadqiqotda eng muhimi nima?
2. Tadqiqot obyektining tarkibiy qismi, xususiyati, pedagogik voqelik nimada aks etadi?
3. O'rganilgan jarayon modelining xususiyati qanday?
4. O'rganilayotgan voqelikni mohiyati nimada?
5. Muayyan voqelik qanday hosil bo'ladi?
6. Tadqiqot vaqti, muddati, qanday?

Ilmiy farazning tajribada aniqlash uchun qaysi metod va vositalardan foydalaniladi?

Demak, tadqiqot jarayonining hal qiluvchi tarkibiy qismi muayyan ilmiy faraz, uni tajribada, amaliyotda isbotlanishidir.

Faraz -ilmiy asoslangan, lekin aniq isbotlanmagan tahmindir, u nazariy holat yoki uning inkor qilinishi sifatida o'zining xulosaviy tasdig'ini topishi uchun maxsus isbotni talab etadi. Faraz tadqiqotning metodologik tavsifi, nazariyaning elementi sifatida ilmiy bilimni rivojlantirish metodini o'zida aks ettiradi. Maxsus metodologik adabiyotlarda faraz "ehtimoliy bilim" sifatida ta'riflangan. Faraz - bu isbotni talab qiladigan ilmiy tahminlar tizimi. Tadqiqot farazsi fan uchun bahsli, noaniq bo'lgan, isbotlar va tajribaviy-tadqiqiy tekshirishni talab etuvchi, tahminlarni o'z ichiga oladi. Tadqiqotchi quyidagi savolga javob berishi lozim: "Tadqiqot obyektida nima noaniq, unda men boshqalar sezmagani nimani ko'rayapman?" (V.V.Krayevskiy). Tadqiqot farazsini aniqlashning asosiy talablariga quyidagilar kiradi:

- faraz tadqiqot obyektiga tegishli bo'lishi kerak (farazning metodologik aniq qo'yilishi faqat tadqiqot obyektini ko'p jihatdan o'rganish bilan bog'liq bo'lishi lozim);

- faraz fanda o'qatilgan nazariyalar, yondashuvlarga mos kelishi zarur (birbiriga qarama-qarshi bo'lmagan talablar); lekin salmoqli evristik potentsialga ega farazlar mavjud nazariy tasavvurlarga qarama- qarshi qo'yiladi: ana shu sababli ilmiy farazning yaqqol belgisi uning nostandartligi, noaniqligi hisoblanadi. Tadqiqotning metodologik kamchiligi farazning o'z-o'zidan aniqligi, no'rin belgilanishi sanaladi (masalan, quyidagi gipotetikni holat metodologik noto'g'ri deb hisoblash mumkin: "o'smir yoshidagi o'quvchilarning ekologik faoliyati samarasi ekologik bilimlar va ko'nikmalarning shakllanganlik darajasiga bog'liq"). Shu narsa aniqki, har qanday faoliyatning samarasi subyektda maxsus bilim va ko'nikmalarning shakllanganlik darajasiga bog'liq;

- faraz maxsus tekshiriladigan bo'lmog'i zarur - inkor yoki tasdiq imkonini berishi lozim (masalan, eksperimental tekshiruv vaqtida);

- farazda qonunchilik tabiatiga ega bo'luvchi, o'rganilayotgan pedagogik voqelikka xos zarur invariant aloqalar aks etishi lozim. V.V.Krayevskiyning fikricha, metodologik aniq farazlar quyidagi tasdiqlarni o'z ichiga oladi: pedagogik jarayonni amalga oshirish uchun

zarur va yetarli shart-sharoitlar, pedagogik faoliyat turining komponentlari, mezonlar, parametrlar, funksiyalar va h.k.

Bizning nuqtai nazarimizcha, faraz quyidagi sxema bo'yicha shakllanganda samarali yondashuv bo'ladi: "Agar...(g'oya va fikr faraz yadrosi sifatida), u holda...(kutilayotgan natija), chunki...(tushuntirish)", u farazning tavsiflovchi, tushuntiruvchi va bashoratlovchi vazifasini amalga oshirishga imkon beradi. Faraz ikki variantda shakllanadi: "agar..., u holda..."; "agar..., u holda..., chunki...".

V.Berejnovaning "Amaliy pedagogik tadqiqot tuzilishida fandan amaliyotga o'tishning metodologik shart-sharoitlari" nomli dissertatsiyasida belgilangan gipotetik holatlardan biri: "Amaliy pedagogik tadqiqot tuzilishida fandan amaliyotga o'tish uchun quyidagi metodologik shartlarni inobatga olish zarur:

a) o'rganilayotgan obyekt haqidagi hissiy aniq bilimlardan fikriy-aniiq bilimlarga o'tish jarayonida harakatlar ketma-ketligiga erishish: o'rganilayotgan obyekt modelining tavsifiy tuzilishi; o'rganilayotgan obyektning nazariy modelini tuzish; mos keluvchi dalillar yordamida nazariy modellarni asoslash; tadqiqot ishining aksiologik jihatini aniqlash; aksiologik jihat bilan bog'liqlikda nazariy modelni baholash; nazariy model, uning asoslanishi va bahosini hisobga olib me'yoriy modelni tuzish; mos keluvchi dalillarni inobatga olib me'yoriy modelni asoslash;

b) kamida uch marta amaliyotga murojaat qilish: tadqiqot obyektini tavsiflash, amaliy modelni baholash va me'yoriy modelni asoslash...». Yana bir misol. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda tabiatga qadriyatli munosabatni shakllantirishda zaruriy pedagogik shart-sharoit sifatida quyidagilar inobatga olinadi: bilishga oid (sodda tadqiqiy, bilish-irratsional), qadriyatga yo'naltirilgan, qayta tashkillashtiriladigan (loyihali, biotexnik), refleksiv ekologik faoliyat; kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning ekologik faoliyatida psixologik mexanizmlarning subyektivlashtirilishi, identifikatsiyasi, hissiyotlar, empatiyalar, refleksiyalarning pedagogik dolzarblik kasb etishi.

Tadqiqot farazi shakllanishi jarayoni spiralsimon tabiatga ega: tadqiqotchi ko'p bora ortga qaytib, goh konseptual holatlarni aniqlashtiradi, goh tahlil qiladi va faktik materialni yangi nazariy jihatdan tushuntirib beradi, ba'zida g'oyani aniqlashtiradi.

Pedagogik tadqiqotda ishchi faraz (mavjud ma'lumotli materialni tizimlashtirish maqsadida taxmin) va ilmiy farazni ajratishadi, u salmoqli ma'lumotli material umumlashtirib yig'ilgandan keyin yaratiladi va ilmiy muammoni yechish "loyihasr"ni ishlab chiqish, ba'zi noaniqlik va xatoliklari bilan ilmiy nazariya elementiga aylanishi mumkin bo'lgan gipotetik holatni shakllantirish imkoniyati paydo bo'ladi.

Savol va topshiriqlar

1. Tadqiqot gipotezasi ilmiy tadqiqot uchun qanday ahamiyat kasb etadi?
2. Tadqiqot farazining qanday turlari mavjud?
3. Tadqiqot farazini aniqlashga qo'yiladigan asosiy taiablarga nimalar kiradi?
4. Tadqiqot farazini belgilashda produktiv yondashuvning o'rnini qanday baholaysiz?

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hayitov A.G'. Pedagogik dastur vositalarini yaratish ssenariysi //J. Ta'lim muammolari, 2002, 1-2-son. -B. 94—96.
2. Hayitov A.G'. Pedagogik dastur vositalarini yaratishga qo'yiladigan didaktik va psihofiziologik talablar //J. Pedagogik mahorat, 2001, 1-son. -B. 61—66.
3. Ibragimov X.I., Abdullayeva SH.A. Pedagogika nazariyasi. - T.: "Fan va texnologiyalar" nashriyoti, 2008.
4. Ismoilova Z. Pedagogikadan amaliy mashg'ulotlar. – T.: Fan, 2001.
5. Mahkamov U.I., Xo'jayev B.Q., Tilabova N., Didaktika vositalar majmui. Toshkent 2009
6. Hasanboev J., To'raqulov X., Haydarov M., Hasanboeva O., Usmanov N.. Pedagogika fanidan izohli lug'at. T.: "Fan va texnologiya", 2009, 464-bet

IX-MODUL. PEDAGOGIK TADQIQOTLARNING METODOLOGIK TAMOYILLARI

Tayanch tushunchalar: tamoyil, umumilmiy tamoyillar, konkret metodologik tamoyillar, yondashuv, shaxsiy-faoliyatga yo'naltirilga yondashuv, refleksiv yondashuv, aksiologik yondashuv, kompetent yondashuv, akmeologik yondashuv.

IX.1 Pedagogik fanlar metodologiyasining umumilmiy tamoyillari.

Ilmiy bilishda umumiy metodologiya va xususiy metodologik asos mavjud. Umumiy metodologiya falsafaning dialektik qonunlari, ilmiy bilish haqidagi ta'limotlar, jamiyat taraqqiyotning hozirgi davridagi konsepsiyalar, milliy g'oya, mafkura. Pedagogik fanlar metodologiyasining umumilmiy metodologik tamoyillariga quyidagilar kiradi:

Muvofiqlik tamoyili - ilmiy bilishning mazkur sohasida bilimlarning yangi tamoyillar, g'oyalar konsepsiyalar asosida tizimga solish.

To'ldiruvchanlik tamoyili - tadqiqotning ko'pgina obyektlari mikrodunyoning zarraga o'xshash eng oddiy obyektlaridan tortib inson va jamiyat singari murakkab obyektlarigacha. Qarama-qarshi nazariyalarni birlashtirish asosida to'la tavsiflanishi.

Verifikatsiya tamoyili - mohiyat e'tibori bilan formal mantiqni yetarli asoslash.

Falsafikatsiya tamoyili - mazkur tamoyilga binoan faqat inkor etish orqali tekshirib ko'rish imkoniyati bo'lgan bilim ilmiy bilim bo'lishi mumkin.

Reduksiya tamoyili - ma'lum yaxlitlik tizim murakkabligini uning nisbatan sodda tarkibiy qismlari unsurlari orqali bilishdir.

Yaxlitlik tamoyili - tadqiq qilinayotgan obyektlarning alohida yaxlit xossalarini boshqa ob'ektlar bilan o'zaro aloqada bo'lish.

Kontirreduksiya tamoyili - elementar zarralardan tortib to ijtimoiy tabiiy tizimlargacha barcha tabiiy obyektlarga, shu jumladan tabiiy tilga amal qilish.

Pedagogik tadqiqotlarning konkret-metodologik tamoyillari.

Demokratik jamiyat qurish konsepsiyasi har bir ijtimoiy fanning o'z qonunlaridan, predmetidan kelib chiqadigan xususiy, metodologiyani rivojlanishiga imkoniyat yaratdi. Avvalo, ilmiy pedagogik tadqiqotda shaxsiy yondashuv, faoliyatli yondashuv,

polisu`bektli yondashuv, madaniy yondashuv, antropologik yondashuv, texnologik yondashuv kabi qonsepsiyalar yaratildi. Albatta bu konseptual yondashuvlar davr taqozosi bilan takomillashib boradi. Professor A.Choriev qonuniyatli yondashuv ta'lim-tarbiya jarayonini modernizatsiya qilishning metodologik asosi ekanligini asoslagan. Chunki ta'limtarbiya jarayonining o'ziga xos qonuniyatlari asrlar bo'yi tajribalarda sinalgan, qaror topgan. Har bir fanning o'ziga xos qonuniyati bo'lganidek, pedagogik jaaryonning qonuniyatlari ilmiy tadqiqotning yorqin yo'llanmasi bo'iadi.

Metodologiya metodlar, usullar, majmui sifatida qarashlar, "yondashuvlar", konsepsiyalar uchun ham fanning umumiy qonuniyatlari nazariy (boshlang'ich) asosi bo'ladi. Har bir qonuniyatni amaliyotida o'ziga xos metod, usullari qo'lanishi tabiiy hol. Pedagogik qonuniyatlarda o'tgan asming 80-yillarida umumlashtirila boshlandi. Ko'pgina mamlakatlarda ta'lim-tarbiya jaryoniga faqat falsafiy yondashuv mavjud. Muayyan qonuniyatlarga asoslanilmagani uchun fanning predmetsizlikda kamsitishga urinishlar ham bo'ldi. Har bir voqeligining o'ziga xos qonuniyati mavjud bo'ladi. Shuning uchun ilmiy tadqiqotda qonuniyatli yondashuv obyektning, muammoning muayyan mohiyatini aniqlash, ixtironing nazariy ahamiyatini, tadqiqot samaradorligini oshiradi.

O'rganayotgan muammoning tarixiylik, milliylik, umuminsoniylik tamoyili:

-muammoning o'rganilishi tarixiy taraqqiyoti, qonsepsiyalar, tajribalar tahlili; -milliylik, milliy qadriyatlar ustuvorligi, ijtimoiy, iqtisodiy mohiyatini;

-globaliashuv sharoitida umuminsoniylik xususiyati, jahonda ilg'or tajribalar, tadqiqotning jahonda ilg'or tajribalar, tadqiqotning jahonshumul ahamiyati tadqiqotning dolzarbligini, nazariy ahamiyatini aniqlash imkoniyatini beradi.

Ta'lim-tarbiyaning ijtimoiy xususiyati o'rganayotgan muammoni, ixtironi

"davr talabiga, mavjud sharoitga mosligi, optimallik" tamoyili:

-jamiyatni tezkor rivojlanishida ixtironing tutgan o'rni, dolzarbligi va fanga qo'shiigan hissa;

-bozor iqtisodiyoti sharoitida jamiyat buyurtmasi Kadrlar tayryolash Milily modelida fanning vazifalariga hozir javobligi;

-tadqiqot obyektining tipikligi;

-natijaning umumlashganligi kabi tamoyiilar.

Ta'lim-tarbiyada nazariyaning amaliyot bilan birligi:

-tadqiqotning nazariy g'oyalarni amalda qo'llanishi, amaliyot asosida nazariy konsepsiyalar yaratilishi;

-amaliyot har qanday bilim, g'oya va ixtironing mezonini ekanligi;

-tadqiqot ishining bilish nazariyasiga asoslanishi;

-insonda, uzluksiz ta'lim-tarbiyada tajribaning murakkabligi, mas'uliyatliligi, mukammal nazariyataganishi;

Ta'lim-tarbiya va rivojlanishning o'zaro bog'liqligi tamoyili:

-insonni bir butun, yaxlitlikda o'rganish;

-“ta'lim-tarbiyadan, tarbiyani esa ta'limdan ajratib bo'lmaydi, bu sharqona qarash, sharqona hayot falsafasidir” (I.Karimov).

-ta'lim jarayonida rivojlanishni jismoniy, ma'naviy va intellektual o'sishga erishish.

Ta'lim-tarbiyaning o'quvchi imkoniyatiga mosligi:

-pedagogik jarayonni insonparvarlashtirish va demokratiklashtirish, individuallashtirish va tabaqqallashtirish;

-shaxsga yo'naltirilgan ta'lim-tarbiya, kompetentsiyaviy ta'lim, antropologik ta'lim paradigmatlari;

-globalashuv sharoitida yoshlarni har tomonlamma kamol toptirish.

Tarbiyalash va o'z-o'zini tarbiyalash, o'qitish va o'rganish faoliyat uyg'unligi:

-tarbiyalash faoliyatini o'z-o'zini tarbiyalashga yo'llash o'z-o'zini tarbiyalash motivi, ko'nikmasi va madaniyatini shakllantirish imkoniyati;

-o'z-o'zini tarbiyalash samaradorligi;

-tarbiyalanganlik darajasiga bog'liqligi;

-ta'limni ikki tomonlamma xususiyati;

-o'rgatish va o'rganish faolligi uyg'unligi;

-masofaviy ta'lim-tarbiya jarayoni;

Ta'lim-tarbiya maqsadi, mazmuni, metodlari, shakllari va vositalari o'zaro bog'liqligi:

-optimal maqsadga mos mazmun, metodlarni tanlash, qo'llash YUNESKOning pedagogik texnologiyaga bergan bahosida o'z ifodasini topgan;

-intelektual rivojlangan barkamol avlodni, shaxsni tarbiyalash maqsadiga mos ta'lim-tarbiya mazmunini belgilanishi;

-har tomonlama rivojlangan shaxsni shakllantirish mazmuniga mos metod, vositalarni qo'llash ta'lim-tarbiyaning samarali omili ekanligi;

-pedagogik texnologiyaning usullari shakllari, ta'lim-tarbiyaning mazmuni, mavjud shart-sharoitga bog'iqligi kabilar;

Ta'lim-tarbiyada fanlar aro bog'liqlik tamoyili: insonni o'rganadigan fanlar nazariy rivojlanishida deferensiatsiya holati mavjud bo'lsada, ijtimoiy funktsiya amaliyotida integratsiya tabiiy holdir. Tabiiy fanlarning tutash bandida yangi-yangi fanlar paydo bo'lishi, fanning kengayishi, jamiyat taraqqiyotida imkoniyatini oshishi insonshunoslik fanlarining ham o'zaro bog'liqlik qonuniyati mavjudligini ko'rsatadi. Jamiyatni ijtimoiy taraqqiyoti, inson, insoniylik, insoniyat, triadasi insonshunoslik fanlari hamkorligini taqozo etadi.

Shaxsiy-faoliyatga yo'naltirilgan yondashuv yo'nalishida izlanishlar olib borgari tadqiqotchilaming ta'kidlashicha, shaxsiy-faoliyatga yo'naltirilgan yondashuvda shaxsning va faoliyatning komponentlari bir-biri bilan chambarchas bog'langan bo'ladi, chunki bu yondashuv jarayonida shaxs subyekt sifatida faoliyat ko'rsatadi.

O'z navbatida, turli xil omillar ta'sirida hamda shaxsning o'z faoliyati natijalari ta'sirida uning subyekt sifatida rivojlanishi amalga oshadi.

Shaxsiy-faoliyatga yo'naltirilgan yondashuvda ta'lim-tarbiya jarayonidagi mavjud omillarni aniqlash asosida mazkur jarayonda vujudga kelayotgan o'zgarishlarni vaziyatlarga ko'ra tahlil qiliish zarur bo'lib, bunda ularning mustaqil va erkin fikr bildirishlari, hech qanday hadiksirashlarsiz o'z tushunchalarini ifodalashlari, erkin muloqotga kirishishlari, ya'ni o'z imkoniyatlarini namoyon etishlari uchun zaruriy va etarli shart-sharoitlar yaratiladi.

Shaxsiy-faoliyatga yo'naltirilgan yondashuvni amalga oshirishda quyidagi shart-sharoitlar hisobga olinadi: muayyan faoliyatga kirishishining ixtiyoriy ekanligi; qo'yilgan maqsadga erishish vositasini tanlashda ishonch, har bir bolaning imkoniyatlariga ishonish va ularning qo'yilgan vazifalarni muvaffaqiyatli bajarishiga xayrixohlik bildirish; ta'lim vazifalarini belgilashda samarali va oqilona strategiya tanlash; pedagogik ta'sir etish jarayonida yuzaga keladigan salbiy oqibatlarning oldini olish; qiziqish, individual ishtiyoq, xohishistaklarini hisobga olish va yangi qiziqishlarni paydo qiliish.

Shaxsiy faoliyatga yo'naltirilgan yondashuv pedagogik tadqiqotlarda quyidagi qoidalarga asoslanib joriy etilishi lozim: faol nuqtai nazar, mustaqillik va tashabbuskorlikka tayanish; ta'lim oluvchi bilan muloqotda unga hurmat bilan munosabatda bo'lish; pedagog ta'lim oluvchilarning muvafaqqiyatlaridan quvona bilishi lozim; pedagog muhim muammolarni hal etish ta'lim oluvchiga yordam berishi kerak; tarbiyaviy vazifalarni bosqichma-bosqich hal etishda pedagog ularni amalga oshirishning har bir ta'lim oluvchiga yuqori darajada foyda keltiradigan variantlarini izlab topishi kerak; guruhda, ta'lim oluvchilarning boshqa jamoalarida ham pedagog insonparvarlik munosabatini shakllantirishi kerak, u ta'lim oluvchilarning kamsitilishiga, ruhi tushib ketishiga yo'l qo'ymasligi zarur.

Pedagogik tadqiqotlarni amalga oshirishga doir aksiologik yondashuv pedagogik qadriyatlar negizida amalga oshirildi. Natijada quyidagi individualshaxsiy qadriyatlar tizimi aniqlashtirildi:

-shaxsning ham jamiyatda, ham kasbiy muhitdagi o'zini namoyon etishi bilan bog'liq qadriyatlar (pedagog mehnatining ijtimoiy ahamiyatligi, pedagog faoliyatining nufuzi, kasbning yaqin shaxsiy doiradagilar tomonidan tan olinishi va h.k.);

-muloqotga bo'lgan ehtiyojlarni qondiruvchi va uning doirasini kengaytiruvchi qadriyatlar (bolalar, hamkasblar, mansabdor shaxslar bilan muloqot, bolalarga bo'lgan mehr va g'amxo'rlik, ma'naviy qadriyatlar almashinuvi va h.k.);

-shaxsning ijodiy individualligini rivojlantirishga qaratilgan qadriyatlar (kasbiy-ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish imkoniyatlari, jahon madaniyatiga qo'shilish, sevimli mashg'ulot bilan shug'ullanish, doimiy kamolotga intilib borish va h.k.);

-o'zini ishga safarbar etishga imkon beruvchi qadriyatlar (pedagog mehnatining ijodiy xarakteri, defektologik kasbning hissiyotga boyligi va maroqliligi, ijtimoiy himoyaga muhtoj bolalarga yordam bera olish imkoniyati va h.k.);

-pragmatik (amaliy) ehtiyojlarni qondirishga imkoniyat beruvchi qadriyatlar (davlat tomonidan kafolatlangan ish, ish haqi, ta'til, xizmat pog'onasining oshib borishi va boshqalarga erishish).

Aksiologik yondashuvda quyidagi mezonlarga tayaniladi: ta'lim oluvchining o'z-o'zini rivojlantirishga, o'zini kasbga safarbar etishga, o'z ishini tashkil etishga shayligi; uning o'z-o'zini axloqiy jihatdan tartibga solish layoqati; shaxsning qadriyatli-mazmunli rivojlanish

darajasi va o'z ishini tashkil etishi; ta'lim oluvchining yuqori darajadagi mustaqilligi; uning maqsadli faoliyatga kirishishga shayligi; o'zini, o'z shaxsini takomillashtirib borishga qaratilgan ongli xulq-atvori; undagi komillikka intilib borishdagi maqsad va vazifalarning barqarorligi, ularni hayotining mazmuniga aylantirishi; shaxs faoliyatining ijodiy tavsifi; o'zini mutaxassis sifatida shakllantirib borish jarayonining samaradorligi.

Refleksiv yondashuv samarali fikrlashning muhim mexanizmi sifatida yuz berayotgan hodisani baholash, vazifalarni hal qilish usullari va operatsiyalarini izlab topish; ijodiy vazifalarni hal qilish jarayonida o'zini-o'zi tahlil qilish, o'z holati hamda xatti-harakatlarim faol o'ylab ko'rishiga imkon beradi. Shu sababli refleksiv yondashuv o'z-o'zini baholash va tashqi tomondan berilgan bahoni anglashni talab etadi.

Refleksiv yondashuv muammoli vaziyatlarni hal qilish chog'ida etakchi faoliyat sifatida namoyon bo'ladi. Fikrlash jarayonida hamda xulq-atvorda bajaradigan funksiyalarining xilma-xilligi hamda xulq-atvorni va harakatlarni tartibga solishda o'ynaydigan rolning ahamiyati refleksiyani ta'lim jarayonlarining juda kerakli unsuri deb hisoblashga asos bo'ladi.

Refleksiv yondashuvning yana bir o'ziga xos jihatlaridan biri ta'lim oluvchilarning tahliliy faoliyatini tashkil etish bo'lib, jismoniy va (yoki) ruhiy rivojlanishida nuqsoni bor bo'lgan bolalar bilishga doir o'z faoliyatini tahlil qilish va obyektiv baholashga undash, tahliliy faoliyat jarayonidagi ijodiy yondashuvlarni qo'llab-quvvatlash, obyektiv xulosalarni rag'batlantirish va rivojlantirish, amalga oshirilgan tahlillar asosida ijodiy tafakkurning yangilanib borishini nazarda tutadi.

So'nggi yiliarda kompetent yondashuvga alohida e'tibor qaratib kelinmoqda. Mazkur jarayon bilimlar (gnostik), ko'nikma va malakalar (faoliyatga yo'naltirilgan komponent), shaxs xususiyatlari (shaxs komponenti)ni o'z ichiga qamrab oladi. Bilimlar - yangi echim ishlab chiqish uchun talab etiladigan tushuncha va tasavvurlarning bilish faoliyati mahsuli sifatida inson ongidagi tizimlangan in'ikosini; ko'nikmalar - shaxsning maqsadga yo'naltirilgan ijodiy faoliyatda aqliy jarayon bosqichlarini tez va to'laqonli amalga oshirish darajasini belgilaydi. Malakalar esa shaxsning ijodiy faoliyat reprodktiv bosqichlarini qisman avtomatlashgan tarzda, aqliy jarayon

bosqichlarining faqat dastlabkisini anglagan holda amalga oshira olish darajasini anglatadi.

Kompetensiyaviy yondashuv uch jihatni o'zida aks ettiradi: faoliyatga yo'naltirilgan, kommunikativ va shaxsiy. Faoliyatga yo'naltirilgan yondashuv bilim, ijodiy faoliyat usullari va vositalarini o'zlashtirishni ta'minlaydi. Kommunikativ jihat muloqotni amalga oshirishga doir ko'nikma va malakalarni rivojlantirishni ko'zda tutadi. Shaxsiy jihat tafakkur yuritish, refleksiya, yo'nalganlikni o'zida aks ettiradi.

Akmeologik yondashuv shaxsning yuqori darajada o'z-o'zini anglay olish, o'z-o'zini namoyon eta olishi hamda o'z-o'zini shakllantirishiga imkon berishi bilan alohida ajralib turadi.

Ma'lumki, inson shaxsi juda murakkab psixologik fenomen bo'lib, u kishining individual hayoti davomida ma'lum konkret omillarning ta'siri ostida asta-sekin tarkib topadi. Shu bois ham, akmeologiya - ulg'aygan shaxsning rivojlanishi va komillikka erishish jarayonini o'rganuvchi maxsus fan hisoblanadi.

Akmeologiya (grekcha "akte - cho'qqi, yuqori pog'ona, gurkiratuvchi kuch" ma'nolarini bildiradi) - ilmu-fanning shunday yangi tarmog'iki, u insonni o'z taraqqiyoti dinamikasida, takomili hamda hayot faoliyatining turli bosqichlarida o'zidagi eng kuchli qobiliyatlarini namoyon qilishining kompleks masalalarini o'rganadi. Ya'ni, u shaxsni o'z takomili jarayonida, ana shu taraqqiyot va yuksalishning obyektiv hamda subyektiv omillari doirasida tadqiq etadi.

Savol va topshiriqlar

1. Pedagogik fanlar metodologiyasining umumilmiy tamoyillariga nimalar kiradi?
2. Pedagogik tadqiqotlarning konkret-metodologik tamoyillariga izoh bering.
3. Shaxsiy-faoliyatga yo'naltirilgan yondashuvning mohiyatini yoritib bering.
4. Refleksiv yondashuv pedagogik tadqiqotlarda qanday o'rin tutadi?
5. Aksiologik yondashuv pedagogik tadqiqotlar uchun qanday metodologik imkoniyatga ega?
6. Kompetensiyaviy yondashuvning mohiyatini izohlang.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mahkamov U.I., Xo‘jayev B.Q., Tilabova N., Didaktika vositalar majmui. Toshkent 2009
2. Roziqov O. va boshqalar “Didaktika” darsligi –T.: UzRFA “Fan”, 1997, 149-bet.
3. Saidahmedovning N. Y Angi pedagogik texnologiyalar nazariya va amaliyot. –T.: “Moliya” nashriyoti, 2003
4. Tolipov O‘.Q, Usmonova M. Pedagogik texnologiyalarning tadbqiqiy asoslari –Toshkent, “Fan” 2006
5. Xo‘jayev B.Q. Didaktik vositalar majmui. –Buxoro. 2017.
6. Azizxo‘jaeva N.N. PT va pedagogik mahorat. – T.: Fan, 2006.
7. Pidkasistiy I.P. Pedagogika. – Rostov-na-Donu.: Pedagogika, 2003

X-MODUL. ILMIY IZLANUVCHINING METODOLOGIK MADANIYATI

Tayanch tushunchalar: madaniyat, metodologik madaniyat, daraja, nolevoy daraja, beqaror-empirik daraja, tadqiqotchilik, evristik.

X.1 Metodologik madaniyat - bu metodologik bilimlarga asoslangan ilmiy fikrlash madaniyatidir, uning o‘zagi esa metodologik refleksiyaning tashkil etadi (V.V. Kraevskiy). Pedagog-tadqiqotchining metodologik madaniyati - tadqiqotchining qadriyatlarini anglash, tizimli metodologik bilimlar, ilmiy izlanishning jarayoni va natijalarini loyihalashtirish, amalga oshirish va baholashning metodologik ko‘nikmalari, ilmiy muammoning adekvat echimini taqozo etadigan shaxsiy intellektual uslubni integratsiyalashni talab etuvchi kasbiy madaniyat komponentidir. Pedagog-tadqiqotchi metodologik refleksiyaning subyekti (tashabbuskori) bo‘lishi juda muhim.

Metodologik madaniyatning shakllanganlik darajalari:

Nolevoy daraja - metodologik madaniyat elementlari shakllanmagan.

Beqaror-empirik daraja - tasavvur etish darajasida noto‘liq metodologik bilimlar, ayrim metodologik, rasmiy-mantiqiy va vosita-texnologik ko‘nikmalar shakllangan; tadqiqot ishining mavzusi dolzarb emas, muammo aniq qo‘yilmagan va shakllantirilmagan; tadqiqot metodologik nuqtai nazardan asoslanmagan, eklektik tusga ega; kategorial apparati mazmuni va tarkibiy tuzilmasi aniq ishlab

chiqilmagan, mantiqan noto‘g‘ri; faraz yangi emas; tadqiqot mantiqi metodologik nuqtai nazardan noto‘g‘ri va asoslanmagan; tajribaviy ish dasturi nazariy nuqtai nazardan asoslanmagan, texnologik jihatdan ziddiyatga ega; tadqiqot natijalari va xulosalari originallik, yangilik, nazariy mohiyat yo‘qligi bilan tavsiflanadi; tadqiqotning alohida bosqichlari, jarayotlari - larining tartibsiz refleksiya-siga ega, lekin metodologik refleksiyaning subyektini aks ettirmaydi; intellektual-uslubiy doirasi tor; intellektual faoliyatning algoritmik usullari ustuvorligi; “sinash va xato usuli”ning ustuvorligi; awal ishlab chiqilgan tadqiqot vositalarining majmui asosida ilgari surilgan ilmiy muammo echimini aks ettiradi; tadqiqotning evristik potentsiali past - tadqiqot fanda mavjud bo‘lgan pedagogik obyektlarni o‘rganishga qaratilgan, an’anaviy konsepsiya doirasida amalga oshirilgan; yangi natijalarga erishilganlik ehtimoli juda past (tadqiqotchi fanga ma’lum bo‘lgan dalillar, qoidalarni deyarli takrorlayapti).

Evristik daraja - tushunish va qo‘llash darajasida alohida metodologik, mantiqiy, texnologik qobiliyatlar shakllangan; tadqiqotning ilmiy va amaliy dolzarbligi asoslangan; kategorial apparati mohiyati : tarkibiy tuzilmasi aniqlashtirilgan, lekin mantiqiy xatolarga yo‘l qo‘yilgan; tadqiqotning metodologik xususiyatlari, mohiyati, xulosalari o‘rtasida qat’iy korrelyasiya mavjud emas; gipoteza yuqori evristik potentsialga ega, konseptual yangilik, nostandart yondashuv bilan tasniflanadi; tajribaviy ishning maqsadi asoslangan, lekin uning dasturi texnologik amaliyotga to‘liq mos emas; tadqiqot natijalari va xulosalari yangilik va amaliy tavsifga ega; tadqiqotning alohida bosqichlari, jarayonlarining tartibsiz refleksiya-siga ega, lekin metodologik refleksiyaning subyektini aks ettirmaydi; variativ intellektual-uslubiy doiraga ega; tadqiqotning yaqqol evristik potentsialga egalishi.

Tadqiqotchilik darajasi - tushunish va qo‘llash darajasida tizim metodologik bilimlar shakllangan, mantiqiy, texnologik, reflektiv qobiliyatlar, alohida metodologik ko‘nikmalar shakllangan; tadqiqotning ilmiy va amaliy dolzarbligi asoslangan; kategorial apparati mohiyati tarkibiy tuzilmasi aniqlashtirilgan, mantiqan to‘g‘ri; tadqiqotning metodologik xususiyatlari, xulosalari o‘rtasida qat’iy korrelyasiya mavjud emas; gipoteza evristik, yangilik, nostandartlik bilan xarakterlanadi, tadqiqot mantiqi metodologik to‘g‘ri, asoslangan; tajribaviy va eksperimental ishning maqsadga muvofiqligi asoslangan,

uning dasturi texnologiklikka zid emas; tadqiqot natijalari yangilik, amaliy va nazariy ahamiyat bilan xarakterlanadi; alohida bosqichlar, tadqiqot jarayonlarining refleksiyaning amalga oshiradi, lekin metodologik refleksiyaning subyekti (tashabbuskori) emas; variativ intellektual - uslubiy repertuar; tadqiqotning yuqori evristik potensialga egaligi.

Integrativ -tushunish va qo‘llash darajasida tizimli metodologik bilimlar shakllangan, mantiqiy, texnologik, reflektiv qobiliyatlar alohida metodologik ko‘nikmalar shakllangan; tadqiqotning ilmiy va amaliy dolzarbligi asoslangan; kategorial apparati mohiyati va tarkibi) tuzilmasi aniqlashtirilgan, mantiqan to‘g‘ri; tadqiqotning metodologik xususiyatlari, xulosalari o‘rtasida qat’iy korrelyasiya mavjud emas; gipoteza evristik, yangilik, nostandartlik bilan xarakterlanadi; tadqiqot mantiqi metodologik to‘g‘ri, asoslangan; tajribaviy yoki eksperimental ishning maqsadga muvofiqligi asoslangan, uning dasturi texnologiklikka; zid emas; tadqiqot natijalari yangilik, amaliy va nazariy ahamiyat bilai;

-xarakterlanadi; alohida bosqichlar, tadqiqot jarayonlarining refleksiyaning amalga oshiradi, lekin metodologik refleksiyaning subyekti (tashabbuskori) emas; variativ intellektual-uslubiy repertuar; tadqiqotning yuqori evristik potensialga egaligi

Savol va topshiriqlar

1. Ilmiy izlanuvchining metodologik madaniyati deganda nima tushiniladi?
2. Ilmiy izlanuvchida metodologik madaniyatni tarkib toptirish darajalari ga izoh bering.
3. Ilmiy izlanuvchida metodologik madaniyatni tarkib toptirishning beqarorempirik darajasini sharhlang.
4. Ilmiy izlanuvchida metodologik madaniyatni tarkib toptirishning tadqiqotchilik darajasini bayon eting.
5. Ilmiy izlanuvchida metodologik madaniyatni tarkib toptirishning evristik darajasini sharhlang.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Saidahmedovning N. Yangi pedagogik texnologiyalar nazariya va amaliyot. –T.: “Moliya” nashriyoti, 2003
- 2.. Tolipov O‘.Q, Usmonova M. Pedagogik texnologiyalarning tadbqiqiy asoslari –Toshkent, “Fan” 2006

3. Xo‘jayev B.Q. Didaktik vositalar majmui. –Buxoro. 2017.
4. Azizxo‘jaeva N.N. PT va pedagogik mahorat. – T.: Fan, 2006.
5. Pidkasistiy I.P. Pedagogika. – Rostov-na-Donu.: Pedagogika, 2003
6. Xodjayev B.X., Choriyev A., Saliyeva Z.T. Pedagogik tadqiqotlar metodologiyasi. – T.: IQTISODIYOT DUNYOSI, 2018.
7. To‘raqulov X.A., Hasanboyev J.J., Usmanov N.O‘., Alqarov I.SH., To‘raqulov O.X. Ilmiy tadqiqot asoslari. – T.: “Fan va texnologiya” nashriyoti, 2011.

XI-MODUL. PEDAGOGIK ILMIY TADQIQOT METODLARINI TASNIFLASH MUAMMOLARI

Tayanch tushunchalar: metod, ilmiy-tadqiqot metoslari, tasnif, ilmiytadqiqot metodlari tasnifi.

XI.1 Pedagogik ilmiy tadqiqot metodlari tushunchasi. Pedagogika fani rivoji muayyan pedagogik muammolarni tadqiq etish maqsadida olib borilgan tadqiqot ishlarining g‘oyasi, mazmuni hamda natijalari hisobiga ta‘minlanadi. Ijtimoiy va ishlab chiqarish jarayonining keskin rivojlanishi shaxsni har tomonlama kamol toptirish imkonini beruvchi omil hamda pedagogik shartsharoitlarni aniqlash, jamiyat va shaxs ma‘naviyatiga ziyon etkazuvchi holatlarni bartaraf etishni taqozo qiladi. Tarbiya jarayonlarining mohiyatini anglash ularni keng yoki tor doirada o‘rganish, mavjud ko‘rsatkichlar vositasida ularning sodir bo‘lish sabablarini o‘rganish, zarur chora-tadbirlarni belgilash ilmiy izlanishlarni tashkil etish zaruriyatini yuzaga keltiradi. Pedagogik izlanishlarning samarali kechishi bir qator obyektiv va subyektiv omillarga bog‘liq. Mazkur jarayonda maqsadga muvofiq keluvchi, maqbul. Ayni vaqtda samarali bo‘lgan metodlarni tanlay olish ham muhimdir.

Pedagogik ilmiy-tadqiqot metodlari shaxsni tarbiyalash, unga muayyan yo‘nalishlarda chuqur, puxta ilmiy bilimlarni berishga berish tamoyillari, obyekt va subyektiv omillarini aniqlovchi pedagogik jarayonning ichki mohiyati, aloqa va qonuniyatlarini maxsus tekshirish, va bilish usullaridir.

Ayni vaqtda, O‘zbekiston Respublikasida pedagogik yo‘nalishda olib borilayotgan ilmiy izlanishlar dialektik yondashuvga asoslanadi. Pedagogik hodisa, voqelik va ularning qonuniyatlarini aniqlashg;; bunday yondashuv pedagogik hodisa va jarayonlarning umumiy

aloqasi, ularning izchil, uzluksiz rivojlanishi, bolaning fiziologik, psixologik, intellektual jihatdan takomilashtirib borishini ta'milashi, qaramaqarshiliklarning shaxs kamolotini ta'minlashdagi o'rni roli, shuningdek, dialektika kategoriyalarining ahamiyatini e'tirof etadi.

Pedagogik ilmiy-tadqiqot metodlari tasnifi va tavsifi. Ilmiy-tadqiqot metodlari 3 turga bo'linadi: emperik, emperik va nazariy va nazariy.

Emperik tadqiqot metodlari. Emperik tadqiqot metodlari: kuzatish, qiyoslash, hisoblash, o'lchash va eksperiment kiradi.

Kuzatish deb - ma'lum bir obyektning muntazam ravishda b, r maqsad yo'lida o'rganish yoki ochish bilan amalga oshiriladigan bilish metodiga aytiladi.

Ilmiy kuzatish quyidagi komponentlarni o'z ichiga oladi: obyekt tanlash, maqsad qo'yish, uni tavsiflash, xulosa chiqarish.

Kuzatishda obyektning o'rganish unga aralashuvsiz amalga oshiriladi, bunda faqat obyektning xossasi, o'zgarishlari kuzatiladi va qayd etiladi. Tadqiqot natijalari bizga real mavjud obyektlarning tabiiy xususiyatlari va munosabatlari haqida ma'lumot beradi. Bu natijalar subyektning irodasi, sezgilari va istaklariga bog'liq bo'lmaydi.

Ilmiy kuzatish metodi quyidagi talablarga javob berishi kerak: oldindan ataylab maqsad qo'yish; rejalashtirish; maqsad yo'lida vazifani yo'naltirish, ya'ni obyektning eng ahamiyatli tomonlarini o'rganish; faollik, ya'ni ayni kerakli hodisalarni izlash; muntazamlilik, ya'ni kuzatishni ma'lum bir tizim bo'yicha olib borish.

Ijtimoiy fandagi kuzatish metodi o'zining murakkabligi bilan ajralib turadi, chunki bu xolda uning natijasi ko'p miqdorda kuzatuvchining shaxsiga va uning o'rganilayotgan hodisalarga bo'lgan munosabatiga bog'liq.

Kuzatish natijalari diagrammalar, sxemalar, jadvallar, bayonnomalar, kino va foto xujjatlar sifatida rasmiylashtiriladi.

Qiyoslash metodi bilishning keng tarqalgan metodiga kiradi va "hamma narsa qiyoslanganda bilinadi" tamoyiliga tayanadi. Qiyoslash natijasida bir qancha obyektlar uchun umumiy bo'lgan va faqat o'ziga xos jihatlar aniqlanadi. Qiyoslash qonuniyatlar va qonunlarni bilishda bir qadamdir. Qiyoslash unumli bo'lishi uchun ikkita talabga rioya qilish zarur:

1. Qiyoslash uchun ular o'rtasida muayyan obyektiv umumiylik bo'lgan obyektigina tanlanishi kerak.

2. Taqqoslash jarayoni eng ahamiyati belgilar va xossalari bo'yicha amalga oshirilishi zarur.

Qiyoslash asosida olingan natijalar "kattaroq, kichikroq yoki teng" degan javoblar bilan xulosa qilinadi.

Hisoblash deb - tor texnik ma'noda berilgan majmua yoki to'plamdagi bir tipli obyektlar sonini aniqlash jarayoniga aytiladi. Hisoblashni amalga oshirish uchun farqni aniqlash, xar bir diskret obyektning ko'ra bilish lozim. Hisoblashning natijalari bo'lib sonlar hisoblanadi. Ular EHM da tahlil qilish uchun asosiy manba bo'lib xizmat qiladi.

O'lchash deb - ma'lum bir kattalikni o'lchov birligidagi etalonga nisbatan raqam sonidagi qiymatini aniqlashdan iborat bo'lgan fizik jarayonga aytiladi. O'lchashda quyidagi komponentlarning bo'lishi talab etiladi: o'lchash obyekti; etalon; o'lchov asbobi; o'lchash metodi.

Qiyoslashdan farqli o'laroq, o'lchash bilishning ancha aniq vositasi hisoblanadi. Bunda atrof-borliqdagi obyektlar haqida yuqori aniqlikdagi ma'lumot olinadi. O'lchash metodi eksperiment va nazariya orasidagi bevosita boglanishni va ilmiy tadqiqotlarning yuqori darajadagi aniqligi va to'g'riligini ta'minlaydi.

O'lchash haqidagi fan metrologiya deb ataladi.

Hisoblash bilan o'lchash miqdoriy ma'lumot olishning asosiy metodlaridir. Ularning natijalari sonlardir. Hisoblash nazariy jihatdan xato- larsiz bo'ladi, ammo, o'lchash bexato bo'lmaydi. O'lchashning aniqlik darajasi ilmiy tadqiqot darajasini belgilaydi.

Eksperiment deb - aniq belgilangan sharoitda ma'lum bir xodisani aniq maqsad yo'ida o'rganish uchun qo'yilgan tajribaga aytiladi.

Bunda tadqiqotchiga bo'layotgan o'zgarishlarni qadam-baqadam kuzatish, xodisalarga turli vositalar bilan ta'sir ko'rsatish, ularni avvalgi sharoitda takrorlash imkoniyati tug'iladi. Eksperimentda kuzatish, qiyoslash va o'lchash metodlaridan foydalaniladi. Bunda bir yoki bir nechta omillarni boshqalarga ko'rsatgan ta'siri o'rganiladi. Eksperiment ilmiy jihatdan asoslanishi va uning xatosi aniqlanishi lozim. Metodologik nuqtai nazardan eksperiment ilmiy-tadqiqotni sust faoliyatdan faol faoliyatga o'tishini ta'minlaydi. Eksperimentda obyektning o'rganish sharoitini o'zgartirish, uni sof xolda bajarish, qaytarish, xamda soddalashtirilgan, kichiklashtirilgan modellarda o'rganish mumkin.

Emperik tadqiqot metodlari farazni dalillash uchun asos bo‘lib qolmay, balki yangi ilmiy kashfiyotlar, qonunlar va boshqalarni ochish manbai hisoblanadi.

Emperik-nazariy tadqiqot metodlari. Ushbu metodlarga tahlil, sintez, induksiya, deduksiya, modellashtirish metodlari kiradi.

Tahlil metodida tadqiqot obyekti fikran yoki jisman tarkibiy qismlarga ajratib o‘rganiladi. Bunda obyektning ayrim tomonlarining mohiyati ularning bog‘liqligi va o‘zaro ta’siri asosida o‘rganiladi.

Sintez esa - obyektни yaxlit, bir butun sifatida qismlarining birligi va o‘zaro bog‘liqligi asosida o‘rganadi, Sintez tahlil qilingandan keyin murakkab tuzimlarni o‘rganishda qo‘llaniladi. Tahlil va sintez bir-biriga bog‘liq metodlaridir, ular birbirini to‘ldiradi.

Tahlil va sintezning emperik, gumanitar-nazariy va tuzilmali genetik metodlari mavjud. Emperik tahlil va sintez obyektlar bilan yuzaki tanishishga yordam beradi. Bunda obyektning ayrim qismlari ajratiladi, ularning xususiyatlari aniqlanadi, oddiy o‘lchashlar va umumiy yuzasidagi narsalar qayd qilinadi. Bu metod tadqiqot obyektini o‘rganishga imkon beradi, lekin, uning mohiyatini ochib berishga kamlik qiladi. Obyektning mohiyatini o‘rganish uchun gumanitar-nazariy tahlil va sintez ishlatiladi. Obyektning mohiyatiga chuqurroq kirib borishda esa tuzilmaviy-genetik tahlil va sintez qo‘l keladi. Bunda tadqiqot obyekti mohiyatining barcha tomonlariga ta’sir ko‘rsatuvchi asosiy va eng muxim metodlar ajratiladi.

Deduksiya va induksiya tadqiqot obyektini o‘rganishda va mantiqiy xulosalar chiqarishda o‘ziga xos tahlil va sintez hisoblanadi.

Deduksiya umumiydan xususiya bo‘lgan mantiqiy xulosalarga asoslanadi. U matematika va mexanikaning qonunlarini yaratishda qo‘llaniladi. Induksiya deduksiyaga qarama-qarshi bo‘lib, mantiqiy xulosalar xususiya umumiyga tomon amalga oshiriladi. Bu ikki metodlar ham bir-biri bilan bog‘liq va bir-birini to‘ldiradi. Induksiya taxminiy bilimlar beradi, deduksiya esa, yangi, aniq va to‘g‘ri bilimlarni egallashga zamin yaratadi. .

Modellashtirish metodida tadqiqot obyektining asosiy xossalari sun‘iy sistema, ya’ni modelda o‘rganiladi. Model obyekt bilan ko‘p jihatdan o‘xshash bo‘ladi, uyar orasida deyarli farq bo‘lmaydi.

Modellashtirishning tuzilmasi quyidagichadir: masalaning qo'yilishi: modellashtirishni yaratish va tanlash; modellashtirishni o'rganish; model bo'yicha olingan bilimlarni originalga ko'chirish.

Gepotetik metod - gipotezani ishlab chiqishga asoslanadi. U amaliy fanlar uchun asosiy metod hisoblanadi, ilmiy eksperimentda qo'llaniladi.

Tarixiy metod - obyektning tug'ilishini, shakllanishi va rivojlanishini xronologik ketma-ketlikda o'rganishga asoslangan. Texnik soxalarda kam qo'llaniladi.

Ideallashtirish deb - amaliy jihatdan mavjud bo'la olmaydigan obyektلامي fikran xayolda qurish jarayoniga aytiladi. Uning maqsadi real obyektlarni ularga tegishli bo'lgan xossalardan xayolan maxrum qiiish va gipotetik xossalar bilan to'ldirishdar. Har qanday ideallashtirish faqat ma'lum bir chegarada amalga oshirilishi mumkin.

Nazariy tadqiqot metodlar. Nazariy tadqiqot metodlariga umumlashtirish, aksiomatik va abstraksiyalash metodlari kiradi.

Umumlashtirish deb umumiy holatni shakllanishi va obyektlar majmuasidagi eng ahamiyatli munosabatlarni aniqlash metodiga aytiladi. Umumlashtirish yangi ilmiy tushunchalami hosil bo'lishi va yangi qonun va nazariyalami shakllanishi uchun vosita hisoblanadi.

Aksiomatik metod - aksiomalarga, ya'ni isbotsiz qabul qilingan muqarrar holatlarga asoslanadi. Unda nazariya, deduksiyadan foydanilgan holda mantiqiy isbotlar yordamida yaratiladi. Bu ilmiy bilimlarni tashkil etilishi va bir tizimga keltirilishidagi eng talabchan va aniq metoddir. U ko'proq nazariy fanlarni rivojlanishda ishlatiladi.

Abstraksiyalash metodi- obyektни ahamiyatsiz xossolardan uzoqlashtirib, tadqiqodchini qiziqtiruvchi ba'zi bir tomonlarini ajratib olishga asoslanadi. Abstraksiyalash metodi ikki bosqichga bo'linadi.

Birinchi bosqichda e'tiborga olinmasa ham bo'ladigan omillar aniqlanadi. Ikkinchi bosqichda obyektни xossalarga uncha boy bo'lmagan soddalashtirilgan model bilan almashtiriladi.

Abstraktlashtirish sezishdan xayoliy obrazga o'tishdagi bilish jarayonining muhim bosqichidir.

Formatlashtirish - u obyektни biror -bir sun'iy tilning belgisi shaklida tasvirlash orqali o'rgatishga imkon beradi. Ushbu metod muammoni umumiy holda echish imkonini beradi. Bunda obyektning e'tiborli tomonlari matematik termin va tenglamalar bilan ifodalanadi. Keyin **ular** bilan qoidalar yordamida amallar bajariladi.

Zamonaviy sharoitda, pedagogik yoʻnalishda, tadqiqotlarni olib borishda quyidagi metodlardan foydalanilmoqda:

1. Pedagogik kuzatish metodi,
2. Suhbat metodi.
3. Anketa metodi.
4. Intervyu metodi.
5. Taʼlim muassasasi hujjatlarini tahlil qilish metodi.
6. Test metodi.
7. Pedagogik tahlil metodi.
8. Bolalar ijodini oʻrganish metodi.
9. Pedagogik tajriba metodi.
10. Matematik-statistik metod.

Savol va topshiriqlar:

1. Imiy-tadqiqot metodlari deganda nima tushuniladi?
2. Imiy-tadqiqot metodlarining ahamiyatini tushuntirib bering.
3. Imiy-tadqiqot metodlarini tasniflashga doir qanday yondashuvlar mavjud?
4. Imiy-tadqiqot metodlarining imkoniyatlarini izohlang.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Azizxo‘jaeva N.N. PT va pedagogik mahorat. – T.: Fan, 2006.
2. Pidkasistiy I.P. Pedagogika. – Rostov-na-Donu.: Pedagogika, 2003
3. To‘raqulov X.A., Hasanboyev J.J., Usmanov N.O‘., Alqarov I.SH., To‘raqulov O.X. Ilmiy tadqiqot asoslari. – T.: “Fan va texnologiya” nashriëti, 2011.
4. Slastenin V.A., Isaev I. F., SHiyanov E. N. Obshaya pedagogika. V 2-x kn. – M.: VLADOS, 2003.
5. Hasanboev J., To‘raqulov X., Haydarov M., Hasanboeva O., Usmanov N.. Pedagogika fanidan izohli lug‘at. T.: “Fan va texnologiya”, 2009, 464-bet
6. Hayitov A.G‘. Pedagogik dastur vositalarini yaratish ssenariysi //J. Ta’lim muammolari, 2002, 1-2-son. -B. 94—96.
7. Hayitov A.G‘. Pedagogik dastur vositalarini yaratishga qo‘yiladigan didaktik va psihofiziologik talablar //J. Pedagogik mahorat, 2001, 1-son. –B. 61—66.

XII-MODUL. ADABIYOTLAR VA ARXIV MATERIALLARINI O‘RGANISH, KUZATISH, SUHBAT, SO‘ROV, TEST, EKSPERIMENT

Tayanch tushunchalar: ilmiy-pedagogik adabiyotlar, kuzatish, suhbat, so‘rov, test, eksperiment.

XII.1 Adabiyotlar va arxiv materiallarini o‘rganish. Ta’lim-tarbiya jarayonining tarixiylik, milliylik va umuminsoniylik qonuniyati pedagogik ilmiy tadqiqotlarning metodologik asosi, yo‘riqnomasidir, Faqatgina pedagogik merosni, ta’lim-tarbiya taraqqiyoti tarixini o‘rganish emas, pedagogik ilmiy tadqiqotning barcha yo‘nalishlari tarixiylik, milliylik va umuminsoniylik qonuniyatiga asoslanadi. Har bir masalaning rivojlanish bosqichlari bo‘yicha ilmiy, ommabop adabiyotlarni o‘rganmasdan tadqiqotni amalga oshirib bo‘lmaydi. Adabiyotlarni ilmiy tadqiqot mavzusiga doir uch turkumga bo‘lish mumkin.

Nazariy metodologik adabiyotlar. Ilmiy tadqiqotning dolzarbligi, ijtimoiy, iqtisodiy zaruriyati, yosh avlodni hayotga, mehnatga, kasbga tayyorlashda ta’limtarbiyaning davr talabi, mavjud shart-sharoitga mosligi qonuniyati, mamlakat dasturi, milliy g‘oyaga doir adabiyotlarni o‘rganishni taqazo etadi.

Ikkinchi turkum ilmiy manba’lar arxiv xujjatlari, fan tarixiga doir adabiyotlardir. Ta’lim-tarbiya tarixi, madaniyatimiz tarixiga doir adabiyotlarning, o‘rganilmagan ko‘pgina qismi jahonning kutubxonalarida saqlanmoqda. tariximizga doir adabiyotlarning aksariyati olib ketilgan, kuydirilgan, tarixga doir kitob saqlagan xonadonlar qatag‘on qilingani ma’lum. Masalan, Meksikalik olimlar Nasafiy, Kasbaviylarning ilmiy merosi mavjudligi, qadimgi Kasbi (bugungi kunda Kasbi qishlog‘i) o‘rnida ulkan shahar, sakkizta madrasa bo‘lgani haqida ommaviy axborotda ma’lumot berdilar. Qolaversa 2014-yil 15- maydagi Samarqandda o‘tkazilgan xalqaro konferensiya tarixiy manba’lar yetarli o‘rganilmagani e’tirof etildi. Tarixiy adabiyotlarni, manba’larni milliy g‘oya tamoyillari asosida pedagogik ilmiy tahlil qilish tadqiqot metodidir. Shuningdek, pedagogik amaliyot ilg‘or tajribalarini o‘rganish bo‘yicha tadqiqot mavzusiga doir maktablarning ta’lim-tarbiya faoliyati haqidagi arxiv hujjatlarni o‘rganish ilmiy tadqiqot metodlaridan biri. Ta’lim muassasalarining faoliyati haqidagi hujjatlardan mavjud qiyosiy natijalar haqida ilmiy xulosalar chiqariladi.

Uchinchi turkum adabiyotlar: mavzuga doir ilmiy kitoblar, dissertatsiyalar, dissertatsiya avtoreferatlari, ilmiy to'plamlardagi maqola va tezislar, jumallar, ilmiy axborotnomalardir. Bugungi globallashuv sharoitida internetda aksariyat adabiyotlar bo'yicha axborotlar berib borilmoqda. Adabiyotlarni o'rganish va undan samarali xulasalar chiqarish ilmiy tadqiqotchidan izchil izlanishni talab etadi.

Dastlab adabiyotlar ro'yxati tuziladi, asosiy nazariy manbaalar aniqlanadi. Adabiyotlarni o'rganish bo'yicha konspekt, tezis, annotatsiya tuziladi. Maqsadga muvofiq sitatalar yozib olinadi. Sitatalar olganda adabiyotlarning aynan muallifning nomi, nashriyoti, necha sahifaligi va qaysi bobdan olingani ko'rsatiladi. Agar internetdan olingan bo'lsa, manba' va uning sayti aniqlanadi. Demak, adabiyotlar va arxiv xujjatlarining manbalarini maqsadli o'rganish ilmiy pedagogik tadqiqotning samaradorlik shartidir.

Konspektlarni tuzish - materialni o'rganishning yagona usulidir. Ammo katta ahamiyatga ega bo'lgan konspekt turlari ham mavjud. Bu kitob materialining haqiqiy konspektidir. Ular tadqiqotchiga sitatalardan ko'ra ko'proq foyda beradi.

Konspektlashtirishning asosiy metodlariga quyidagilar kiradi:

Qoida (tezis) - muallif tomonidan isbotlanadigan yoki inkor etiladigan asosiy fikrlar, g'oya va qonunlarning majmuidir. Qoidalar ichida haqiqiy materiallar bo'lishi shart emas, lekin har bir qoidadan so'ng varoqning pastki chet qismida kitobda keltirilayotgan omillarning qisqa ro'yxati bo'lishi zarur.

Chizma (model) - minimal darajada ishlatilgan so'zlar vositasida berilgan muallifning fikri, g'oyalari tasnifi va isbotidir.

Lug'at - mazkur kitobdagi atama va tushunchalardir. Qoida hamda sxemalardan farqli ravishda terminlarning lug'atini kitobni o'qib bo'lgandan so'ng emas, o'qish mobaynida tuzish kerak, chunki ular materialni o'zlashtirishda foydalanishga kerak bo'ladi. Barcha yangi so'zlar, terminlar, tushunchalar yozilgan bunday lug'at o'qish mobaynida xato qilishdan hamda to'xtalishlardan saqlaydi.

Jadval va diagrammalar - raqamlarni tahlil qilishda o'zini bosib bo'lmaydigan qo'llanma hisoblanib, mazkur kitob materiallari asosida tuzilgan bo'ladi, shu bilan birga ular muallif tomonidan keltirilgan turli ma'lumotlarni eslab qolish imkonini oshiradi.

Iqtiboslar - shaxsiy ish, maqola, doklادلarni tuzishda boshqa yozish turlaridan farqli o'laroq ma'lumotnoma hamda bibliografik material sifatiga ega bo'lgan tushunchadir. Iqtiboslarni aniq, to'liq, qo'shtimoq ichiga olib yozish kerak, shuningdek kitobning muallifi, qaysi bo'lim, nashriyotnoma, kitob chiqqan joyi, yili hamda betlari ko'rsatilishi zarur.

XII.2 Pedagogik kuzatish metodi. Uni qo'llash jarayonida, ta'lim muassasalarining o'quv-tarbiya ishlari jarayonini o'rganish asosida tadqiq etilayotgan muammo holat aniqlanadi, tajriba avvali va yakunida qo'lga kiritilgan ko'rsatkichlar o'rtasidagi farq to'g'risidagi ma'lumotga ega bo'linadi. Pedagogik kuzatish murakkab va o'ziga xos xususiyatlarga ega. Kuzatish aniq maqsad asosida, uzluksiz, izchil va tizimli amalga oshirilsa, kutilgan natijani qo'lga kiritish mumkin. Olib borilayotgan pedagogik kuzatish ta'lim-tarbiya sifatini oshirish, o'quvchi shaxsini shakllantirishga xizmat qilsa, mazkur metodning ahamiyati yanada oshadi.

Pedagogik kuzatuvni tashkil etishda xatoga yo'l qo'ymaslik muhimdir. Buning uchun tadqiqotchidan quyidagilar talab etiladi:

- kuzatuv jarayonida aniq maqsadga egalik;
- kuzatishni tizimli ravishda yo'lga qo'yish;
- kuzatishning har bir bosqichida muayyan vazifalarni hal etish;
- har bir holatning mohiyatini sinchiklab o'rganish; -xulosa chiqarishga shoshilmaslik.

Pedagogik tadqiqotning asosiy yo'llari, usullaridan biri kuzatish metodidir. Kuzatish ilmiy tadqiqot metodi aniq maqsadga qaratilgan, reja asosida pedagogik voqeylikni, jarayonni mohiyatini, qonuniyatlarini aniqlash yo'llari, usullaridir. Oddiy kuzatishdan ilmiy tadqiqot kuzatishi quyidagi xususitlari bilan farq qiladi.

1. Ilmiy kuzatish aniq maqsadga qaratilgan ma'lum g'oya, ilmiy faraz asosida tashkil etiladi. Masalan, u yoki bu ijtimoiy guruhda mafkuraviy immunitetni shakllanganlik holatini aniqlash, o'tkazilgan tajriba natijalarini baholash, tarbiyaviy tadbirlarni ta'sir imkoniyatlarini aniqlash, ilmiy faraz isbotini aniqlash bo'lishi mumkin.

2. Ilmiy kuzatishni reja asosida tizimli tashkil etilishi. Tadqiqotchi qo'ygan maqsadi bo'yicha kuzatish dasturini tuzadi, vaqtni belgilaydi, kuzatish vositalarini aniqlaydi, natijalarni umumlashtiradi. Kuzatish metodidan samarali foydalanish uchun tadqiqotchi amaliy

faraz, dalil mezon va olinadigan natija bir biriga mosligiga e'tibor berishi zarur.

3. Obyektivlik ilmiy kuzatish metodining asosiy tamoyilidir. Voqeylik hodisalarni bor holatini yozib borish, texnika vositalari: magnitafon, ko'rsatuv vositalaridan foydalanish takroran kuzatish imkonini beradi. Ilmiy kuzatishning o'ziga xos xususiyati tabiiy muayan pedagogik jarayonni xolisona tahlil etishda. Chunki, pedagogik kuzatishni tashkil etishda subyektiv holatlar uchrashi mumkin. Subyektivlikka, pedagogik voqe'likni xohish istak asosida tahlil etish, xulosani ilmiy qimmatini tushiradi. Fanda kuzatish metodining bir necha usullari mavjud. Pedagogik ilmiy tadqiqotda kuzatish obyekti uzluksiz ta'lim-tarbiya jarayoni, yoshlar, pedagoglar, ota onalar faoliyati, muayyan pedagogik vaziyatlardir.

Masalan, kuzatish obyektining mavjud vaziyatda holati:

- vaziyatdagi holatning asosiy sababi psixik voqe'lik;
- kuzatish obyektining jamoada tutgan o'mi, jamoaga munosabati;
- so'z va amaliy faoliyatning bog'liqligi;
- ma'naviy-axloqiy, estetik, emotsional darajasi;
- nutqi, mimikasi, o'zini tutish xususiyati, ulami boshqa vaziyatdagi holati kabilar hisobga olinadi.

Kuzatishda mavjud holat, voqe'lik tezda yozib borilishi shart, ayrim qirralari, dalillar vaqtida yozib borilmasa yoddan ko'tarilishi mumkin.

Avvalo, ilmiy pedagogik kuzatishda o'rganayotgan obyektning qo'yilgan maqsad bo'yicha mavjud sharoitda ichki holati, faoliyati; ikkinchidan, ichki va tashqi holatining uyg'unligi, faoliyatda namoyon bo'lishi; Uchinchidan, faoliyatni izchilligi, uzviyligi holati aniqlanadi.

Ilmiy kuzatish bevosita va bilvosita tashkil etilishi mumkin. Bevosita kuzatishda ilmiy izlanuvchi o'zi amalga oshiradi, har xil vaziyatda izchil kuzatish natijasini yozib boradi. Bilvosita ilmiy tadqiqotda yordamchilarning qatnashishi, mutaxassislar ishtiroki ularni tadqiqot maqsadini xabardorligi muhimdir. Tadqiqotda hamkasblar, talabalar, maktabdan tashqari ta'lim muassasasi xodimlari qatnashishi mumkin. Shuningdek, o'z-o'zini kuzatish, yuqori sinf o'quvchilari o'rta- maxsus ta'lim, oliy o'quv yurti talabalari orqali tadqiqot maqsadiga ko'ra amalga oshiriladi.

Pedagogik ilmiy tadqiqot farazsiga ko'ra ilmiy kuzatish ochiq va yopiq shaklda olib borilishi mumkin. Ko'pgina hollarda ochiq

kuzatishda tadqiqot maqsadi aniqlanganda tashqi kuzatishda obyektiv holat o'zgarishi mumkin.

Pedagogik ilmiy kuzatish qisqa va uzoq muddatli bo'lishi mumkin. Qisqa muddatli ma'lum soatda, daqiqalarda o'tkazilishi mumkin, tadqiqot maqsadida tezkorlik, ayrim holatlarda qo'llaniladi.

Uzoq muddatli ilmiy kuzatish bir necha yilgacha bo'lish, ijtimoiy munosabatlar rivojini aniqlashda, kompleks muammolarni aniqlashda qo'llaniladi. Bunday kuzatishni voqe'likning sababini aniqlash, prognozlash, o'zlashtirishni yaxshilash masalalarida qo'llaniladi.

Ilmiy kuzatish metodi eng ko'p qo'llaniladigan va murakkab metoddir. Shuning uchun o'tkazishga alohida tayyorgarlik ko'rish, iloji boricha oldindan mashq qilib ma'lum ko'nikmaga ega bo'lish zarur. Ya'ni, aniq reja asosida tashkil etish, konsepsiya, ilmiy faraz, tadqiqotchining fikriy tajribasi o'qituvchi va o'quvchilar munosabati hisobga olinadi. Kuzatish jarayonida dalil aniq qayt etilishi, ishtirokchilar va vaqti aniq ko'rsatilishi shart. Kuzatish natijalarini tahlil etish, qiyoslash, umumlashtirish tadqiqotchiga aniq xulosa qiliish imkoniyatini beradi.

XII.3 Suhbat metodi. Bu metod pedagogik kuzatish jarayonida ega bo'lingan ma'lumotlarni boyitish, mavjud holatga to'g'ri baho berish, muammoning echimini topishga imkon beruvchi pedagogik shart-sharoitlarni yaratish, tajriba-sinov ishlari subyektlari imkoniyatlarini muammo echimiga jalb etishga yordam beradi. Suhbat maqsadga muvofiq holda indiviudal, guruhli hamda ommaviy shaklda o'tkaziladi. Suhbat jarayonida respondentlarning imkoniyatlari to'la-to'kis namoyon bilishga erishish muhimdir. Uning sama-rali bo'lishi uchun quyidagilarga amal qilish maqsadga muvofiq:

-maqsaddan kelib chiqqan holda suhbat uchun belgilanuvchi savollar-ning mazmuni aniqlash hamda savollar o'rtasidagi mantiqiylik va izchil-likni ta'minlash;

-suhbat joyi va vaqtini aniq belgilash;

-suhbat ishtirokchilarining soni xususida ma'lum to'xtamga kelish;

-suhbatdosh to'g'risida avvaldan muayyan ma'lumotlarga ega bo'lish;

-suhbatdosh bilan samimiy munosabatda bo'lish;

-suhbatdoshning o'z fikrlarini erkin va batafsil ayta olishi uchun sharoit yaratish;

-savollarning aniq, qisqa va ravshan berilishiga erishish;

-olingan ma'lumotlarni o'z vaqtida tahlil qilish.

XII.4. Anketa metodi (fransuzcha - tekshirish). Ushbu metod yordamida pedago-gik kuzatish va suhbat jarayonida to'plangan dalillar boyitiladi. Anketa metodi ham tizimlangan savollar asosida respondentlar bilan muloqotni tashkil etishga asoslanadi. Anketa savollariga javoblar, ko'p hollarda, yozma ravishda olinadi. O'rganilayotgan jarayon mohiyatidan kelib chiqqan holda anketa savollari quyidagicha bo'ladi:

-ochiq turdagi savollar (respondentlarning erkin, bafsil javob berishlari uchun imkon beruvchi savollar);

-yopiq turdagi savollar (respondentlar «ha», «yo'q», «qisman» yoki «ijobiy», «qoniharli», «salbiy» va hokazo tarzdagi javob variantlarini tanlash orqali savollarga javob beradilar).

Anketa metodini qo'llashda ham bir qator shartlarga amal qilish zarur. Ular quyidagilardir:

-anketa savollari tadqiq etilayotgan muammoning mohiyatini yoritishga xizmat qilishi lozim;

-anketa savollari yirik hajmli va noaniq bo'lmasligi kerak;

-anketa savollari o'quvchilarning dunyoqarashi, yosh va psixologik

xususiyatlarini inobatga olish asosida tuzilishi zarur;

-anketa savollari respondentlar tomonidan to'la javoblar berilishini ta'minlovchi vaqtni kafolatlay olishi zarur;

-anketa o'quvchilarning pedagogik va psixologik tavsifnomalarini tuzish manbaiga aylantirib yuborilmasligi zarur;

-anketa javoblari muayyan mezonlar asosida puxta tahlil etilishi shart.

Anketa metodi ijtimoiy so'rov shaklida sotsiologiya, psixologiyada ham qo'llaniladi. Pedagogik tadqiqotda ta'lim-tarbiya jarayonining ichki qonuniyatlarini aniqlash, ta'lim-tarbiya samaradorligini oshirish tamoyillarini, yo'llarini, shakllarini ishlab chiqishda anketa-so'rov metodi muhim o'rin tutadi. Pedagogik faoliyatni o'rganish bo'yicha 1899-yilda ilg'or mamlakatlarda 600 o'qituvchi, 1911-yilda 14 ming o'qituvchida so'rovnoma o'tkazilgani ushbu metodning tarixiyligidan dalolat beradi.

Anketa (fransuzcha surishtirish, tergov) ma'lumotlar olish uchun to'ldirilgan varaqa pedagogik ilmiy tadqiqotning muhim metodlaridan biridir. Pedagogik ilmiy tadqiqotning dastlab ishchi ilmiy farazi, rejasi tuzilgandan keyin anketa so'rovnoma ishlab chiqiladi. So'rovnomada

awalo, axborot olishdan boshlanadi, keyin anketa tuziladi. “Iner`vyu” inglizcha uchrashuv, ikkinchi ma’noda: xabar intervyu va mulohazali intervyu bir yoki bir necha shaxs bilan muhim masala yuzasidan suhbat. Demak, anketa so‘rovnomada avvalo tadqiqot obyekti bilan mulohaza, suhbat o‘tkazish o‘rganiyotgan muammoga shaxsni yoki ijtimoiy guruhni munosabatini aniqlash mumkin. Suhbatlar umumiy shaklda ham tashkil etilishi, qisqa va batafsil suhbat orqali ijtimoiy guruh yoki shaxsning holati aniqlanadi. Belgilangan mavzuda suhbatda maqsadga muvofiq mulohaza yuritish, tadqiqot obyektini hamkorlikka yo‘naltirish mumkin. Shuni e’tiborga olish lozimki, suhbatda ham anketada ham savollar, ochiq, yopiq, yarim ochiq ma’noda mazmunda bo‘ladi.

Anketa metodini qollashda mavjud sharoitda uning qulayligi, imkoniyati hisobga olinadi. Muammoning o‘rganilganlik darajasini aniqlash izlanuvchiga o‘z tadqiqot yo‘nalishini belgilashda anketa metodi samarali bo‘ladi. Ya’ni, tadqiqot muammosiga doir maqsad, vazifalar bo‘yicha anketalarning aniqligi, muhim qirralarni qamrab olgani ilmiy izlanish natijasini kafolatlaydi.

Anketa savollarini tuzishda tadqiqotchidan metodologik madaniyat talab etiladi. Savollarni mantiqan pedagogik qoidalarga, mavjud shart - sharoitga, o‘rganilayotgan muammoga, ilmiy farazga mosligi; savollarda qisqa mantiq qoidalarining hisobga olinganligi; savollarni hamma uchun tushunarli bo‘lishi; savollarga javoblar ifodalanganligi; ochiq savollarda javob beruvchi fikrini o‘zi ifodalashga yo‘naltirilganlik; yopiq savollarga alternativ “ha” “yo‘q” javoblarida muammoning asosiy mohiyatini ifodalanishi kabilar.

Savol va topshiriqlar

1. Ilmiy-pedagogik bilimlarning manbalari bu
2. Ilmiy-pedagogik adabiyotlarni tahlil etishni qanday usullari bor?
3. Kuzatish – haqida ma’lumot bering .Kuzatishning turlari.
4. Suhbat metodini qo‘llashga qo‘yiladigan metodologik talablar.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Pidkasistiy I.P. Pedagogika. – Rostov-na-Donu.: Pedagogika, 2003
2. Ibragimov X.I., Abdullayeva SH.A. Pedagogika nazariyasi. - T.: “Fan va texnologiyalar” nashriyoti, 2008.
3. To‘raqulov X.A., Hasanboyev J.J., Usmanov N.O‘., Alqarov I.SH., To‘raqulov O.X. Ilmiy tadqiqot asoslari. – T.: “Fan va texnologiya” nashrièti, 2011.
4. Slastenin V.A., Isaev I. F., SHiyanov E. N. Obshaya pedagogika. V 2x kn. – M.: VLADOS, 2003.
5. Hasanboev J., To‘raqulov X., Haydarov M., Hasanboeva O., Usmanov N.. Pedagogika fanidan izohli lug‘at. T.: “Fan va texnologiya”, 2009, 464-bet
6. Hayitov A.G‘. Pedagogik dastur vositalarini yaratishga qo‘yiladigan didaktik va psihofiziologik talablar //J. Pedagogik mahorat, 2001, 1-son. –B. 61—66.

MAKTABGACHA PEDAGOGIK TADQIQOTLARNI MODELLASHTIRISH FANIDAN TESTLAR.

1. Quyidagilardan qaysi biri ta'lim olganlik tushimchasiga to'g'ri keladi

- A. *Bilim olganlik va uni amaliyotda qo'llay olish
- B. Bilim, ko'nikma va malakalarni egallash
- C. Bilim, ko'nikma va malakalarni tashxis etish
- D. To'g'ri javob yo'q.

2. Shaxsning "yaqin zona"dan rivojlanishi g'oyasini quyidagi olimlardan kim ilgari surgan

- A. *L.S.Vigotskiy
- B. S.L.Rubinshteyn
- C. L.I. Bojovich
- D. P.Ya.Galperin

3. Ta'limda onglilikni shakllantirish g'oyasini quyidagi olimlardan kim ilgari surgan

- A. *V.V.Davidov
- B. S.L.Rubinshteyn
- C. L.I. Bojovich
- D. P.Ya.Galperin

4. Aqliy faoliyatning bosqichma-bosqich rivojlanishi g'oyasini quyidagi olimlardan kim ilgari surgan

- A. *P.Ya.Galperin
- B. S.L.Rubinshteyn
- C. L.I. Bojovich ,
- D. V.V. Davidov

5. Ta'limning shart-sharoitlari g'oyasini quyidagi olimlardan kim ilgari surgan

- A. *S.L.Rubinshteyn
- B. L.I. Bojovich
- C. P.Ya.Galperin
- D. V.V. Davidov

6. Pedagogikaning yangi metodologiyasi - bu...

- A. An'anaviy ta'lim jarayonlarini intellektual qayta ishlangani
- B. Ta'limning klassik modeli
- C. Zamonaviy ishlab chiqarish talablari
- D. SHaxsga hurmat, uning huquqlari

7.Zamonaviy pedagogika fanining asosiy tendensiyasi nimada o‘z aksini topadi

- A. *Uning shaxsni «anglash»ga e`tibor qaratganligida
- B. Pedagogika fanidagi murakkab tizimlar va tushunchalarda
- C. Falsafiy-dunyoqarashli tushunchalarda
- D. To‘g‘ri javob berilmagan

8.Insonning atrof-muhit bilan munosabatlari qanday farqlar bilan o‘zaro bog‘liq

- A. *Amaliy va abstrakt-nazariy (bilish)
- B. Bevosita va bilvosita
- C. Ta’sirchan va kam ta’sirli
- D. Barcha javoblar to‘g‘ri

9.Pedagogika metodologiyasi ta’lim falsafasiga qaysi nuqtai nazardan qaraydi

- A. ♦Pedagogik bilish haqidagi nazariy qoidalar yig‘indisi
- B. Haqiqiy insonparvarlikning mohiyati haqidagi nazariy qoidalar yig‘in-disi
- C. Borliqning yangilanishi haqidagi nazariy qoidalar yig‘indisi
- D. Qadriyatli tasavvurlar yig‘indisi sifatida

10.Bizga ma’lumki, ilmiy bilish, shuning barobarida pedagogik bilish faqatgina ijodkorliknigina emas, to‘la qondi-rish maqsadini ham ro‘yobga chiqaradi.

- A. *Ijtimoiy ehtiyojlarni
- B. Jamiyat talablarini
- C. Insonning imkoniyatlarini
- D. Ishlab chiqarish munosabatlarini

11.Nazariy va amaliy bilish orasidagi «ko‘prik» vazifasini nima bajaradi

- A. Aksiologik yondashuv
- B. Kognitiv bilish
- C. Demogogik bahslar
- D. Ijtimoiy pragmatizim

12.Mavjud bo‘lgan qarashlarni insonlardagi ehtiyojlarni qondi-rishda ulardagi imkoniyat bilan birga o‘rganishga va insonparvar jamiyat vazifalarini hal etishga ijozat beradigan yondashuv qanday ataladi

- A. Aksiologik yondashuv
- B. Klassik yondashuv

- C. Pragmatik yondashuv
- D. Metodologik yondashuv

13. Pedagogik (tadqiqotlar) hodisalar va jarayonlarni aniq va har tomonlama tadqiq etishda va shu asosda ularning mazmuni va funksiyalari haqida xulosalar chiqarishga yordam beradigan tushunchalar qanday ataladi

- A. *Pedagogikaning metodologik darajalari
- B. Pedagogikaning insonparvarlik metodologiyasi
- C. Pedagogikaga aksiologik yondashuv
- D. Barcha javoblar to'g'ri

14. Pedagogikaning nechta metodologik darajasini ajratib ko'rsatish mumkin

- A. *To'rtta
- B. Beshta
- C. Uchta
- D. Ikkita

15. Pedagogikaning birinchi metodologik darajasi qanday ataladi

- A. *Gnoseologik
- B. Dunyoqarash
- C. Ilmiy-mazmuniy
- D. Mantiqiy-gnoseologik

16. Pedagogikaning ikkinchi metodologik darajasi qanday ataladi

- A. Dunyoqarash
- B. Gnoseologik
- C. Ilmiy-mazmuniy
- D. Mantiqiy-gnoseologik

17. Pedagogikaning uchinchi metodologik darajasi qanday ataladi

- A. *Ilmiy-mazmuniy
- B. Gnoseologik
- C. Dunyoqarash
- D. Mantiqiy-gnoseologik

18. Pedagogikaning to'rtinchi metodologik darajasi qanday ataladi

- A. *Mantiqiy-gnoseologik
- B. Gnoseologik
- C. Dunyoqarash
- D. Ilmiy-mazmuniy

19. Quyidagi qaysi ta'rif pedagogikaning gnoseologik metodologik darajasini ifodalaydi

A.*Pedagogik hodisalar va jarayonlarni tahlil qilishdagi umumiy ilmiy yondashishlarni to'g'ri shakllantirish

B.Kishilarni tarbiyalash va o'qitish metodikasi va nazariyasi, pedagogik fanlarning qonun va qonuniyatlarini asoslash va to'g'ri shakllantirish

C.Pedagogikaning predmet va obyektini to'g'ri tushunishni, pedagogik kategoriyalar rivojini, pedagogika nazariyasi va amaliyotini aloqasi- ni ochib berish, pedagogikaning boshqa fanlar bilan aloqalarini ta'minlash

D.Ijtimoiy hodisa sifatida ta'lim, tarbiya va pedagogik faoliyat, bola shaxsining rivoji va shakllanish omillari haqidagi qoidalarni ochib berish

20. Quyidagi qaysi ta'rif pedagogikaning dunyoqarash metodologik darajasini ifodalaydi

A.*Ijtimoiy hodisa sifatida ta'lim, tarbiya va pedagogik faoliyat, bola shaxsining rivoji va shakllanish omillari haqidagi qoidalarni ochib berish

B.Kishilarni tarbiyalash va o'qitish metodikasi va nazariyasi, pedagogik fanlarning qonun va qonuniyatlarini asoslash va to'g'ri shakllantirish

C.Pedagogikaning predmet va obyektini to'g'ri tushunishni, pedagogik kategoriyalar rivojini, pedagogika nazariyasi va amaliyotini aloqasi- ni ochib berish, pedagogikaning boshqa fanlar bilan aloqalarini ta'minlash

D.Pedagogik hodisalar va jarayonlarni tahlil qilishdagi umumiy ilmiy yondashishlarni to'g'ri shakllantirish

21. Quyidagi qaysi ta'rif pedagogikaning ilmiy-mazmuniy metodologik darajasini ifodalaydi

A.*Kishilarni tarbiyalash va o'qitish metodikasi va nazariyasi, pedagogik fanlarning qonun va qonuniyatlarini asoslash va to'g'ri shakllantirish

B.Pedagogikaning predmet va obyektini to'g'ri tushunishni, pedagogik kategoriyalar rivojini, pedagogika nazariyasi va amaliyotini aloqasi- sini ochib berish, pedagogikaning boshqa fanlar bilan aloqalarini ta'minlash

C.Pedagogik hodisalar va jarayonlarni tahlil qilishdagi umumiy ilmiy yondashishlarni to'g'ri shakllantirish

D.Ijtimoiy hodisa sifatida ta'lim, tarbiya va pedagogik faoliyat, bola shaxsining rivoji va shakilanish omillari haqidagi qoidalarni ochib berish

22.Quyidagi qaysi ta'rif pedagogikaning mantiqiy-gnoseologik metodologik darajasini ifodalaydi

A.*Pedagogikaning predmet va obyektini to'g'ri tushunishni, pedagogik katego-riyalar rivojini, pedagogika nazariyasi va amaliyotini alo- qasini ochib berish, pedagogikaning boshqa fanlar bilan aloqalarini ta'minlash

B.Kishilarni tarbiyalash va o'qitish metodikasi va nazariyasi, pedagogik fanlarning qonun va qonuniyatlarini asoslash va to'g'ri shakllantirish

C.Pedagogik hodisalar va jarayonlarni tahlil qilishdagi umumiy ilmiy yondashishlarni to'g'ri shakllantirish

D.Ijtimoiy hodisa sifatida ta'lim, tarbiya va pedagogik faoliyat, bola shaxsining rivoji va shakilanish omillari haqidagi qoidalarni ochib berish

23.Nazariy va amaliy faoliyatni yaratish va tashkil etish tamoyillari tizimi nima deb ataladi

A. *Metodologiya

B. Amaliy faoliyat

C. Metodika

D. Metodologiya va metodika

24.“To'g'ri qo'yilgan va aniq tushunarli katta nazariy masalalar, shu bilan birga katta ahamiyatga ega bo'lgan amaliy masalalar-dir”. Ushbu fikr muallifini aniqlang.

A. *S.L. Rubinshteyn

B. T. Lixachev

C. Gessen

D. Saymon

25.Dunyoni anglash va ilmiy bilish metodlari haqidagi ta'limot nima deb ataladi A. *Metodologiya B. Texnologiya

C. Madaniyatshunoslik

D. Metodika

26. Quyidagilardan qaysilari ilmiy-tadqiqotning tarkibiy qismlarini xarakterlaydi 1) tadqiqotning maqsadi; 2) boshqarish; 3) tahlil predmeti; 4) xarajatlar; 5) tadqiqot vositalari yig'indisi; 6) o'quv qo'llanmalari

- A. *1,3,5
- B. 1,3,4.5
- C. 2.3.6
- D. 1.3.4.6

27. Har qanday metodologiya ikkita asosiy vazifani bajaradi. Bular qaysilar

- A. *Regulyativ va nonnativ
- B. Rekreativ va feliotsitologik
- C. Kreativ va rekriativ
- D. Deskriptiv va preskriptiv

28. Metodologik bilimlar qanday shakllarda namoyon bo'ladi

- A. Deskriptiv va preskriptiv
- B. Rekreativ va feliotsitologik
- C. Kreativ va rekriativ
- D. Regulyativ va normativ

29. Tadqiqot jarayonida ilmiy bilish qonuniyatlari, ilmiy bilim tuzili-shi haqidagi ta'limot sifatida mo'ljalni olishga imkon beruvchi metodologiya qanday ataladi

- A. *Deskriptiv metodologiya
- B. Umumilmiy metodologiya
- C. Preskriptiv metodologiya
- D. Texnologik metodologiya

30. Faoliyatni boshqarishga yo'naltirilgan metodologiya qanday ataladi

- A. Preskriptiv metodologiya
- B. Aniq-ilmiy metodologiya
- C. Falsafiy metodologiya
- D. Texnologik metodologiya

31. E.G Yudin metodologik bilimlar tuzilishidagi nechta darajani ajratib ko'rsatadi

- A. *To'rtta
- B. Uchta
- C. Beshta
- D. Oltita

32. Metodologiyani qaysi darajasi bilishning umumiy tamoyillari va butun fanning kategorial tizimini tashkil etadi

- A. *Falsafiy darajasi
- B. Texnologik darajasi
- C. Umumilmiy
- D. Aniq-ilmiy

33. Butun falsafiy bilimlar tizimi metodologik vazifani bajaradimi yoki yo'qmi

- A. *Ha, bajaradi
- B. Yo'q, bajarmaydi
- C. Bo'lishi mumkin
- D. Bo'lishi mumkin emas

34. Hamma yoki ko'pchilik ilmiy fanlarda qo'llaniladigan nazariy konsepsiyalarni o'zida aks ettiradigan metodologining darajasi qanday nomlanadi

- A. *Umumilmiy
- B. Texnologik darajasi
- C. Falsafiy darajasi
- D. Aniq-ilmiy

35. U yoki bu maxsus ilmiy fanlarda qo'llaniladigan ish tartibi va tadqiqot tamoyillari, metodlari yig'indisini ifodalovchi metodologining darajasi qanday ataladi

- A. Aniq-ilmiy
- B. Texnologik darajasi
- C. Falsafiy darajasi
- D. Umumilmiy

36. Qaysi metodologik darajani ishonchli empirik materialni olinishi va uning dastlabki amaliy ifodasini ta'min etuvchi ish tartibini tanlash, tadqiqot metodikasi va texnikasi tashkil etadi

- A. *Texnologik darajasi
- B. Falsafiy darajasi
- C. Umumilmiy
- D. Aniq-ilmiy

37. Qanday yondashuv jarayonning mustaqil tarkibiy qismlarini alohida emas, ularni o'zaro aloqadorlikda, rivojlanishda va harakatda, deb qaraydi

- A. *Tizimli yondashuv
- B. Shaxsiy yondashuv

- C. Yaxlit yondashuv
- D. Faoliyatli yondashuv

38.Fanga tizimli yondashuv qaysi yondashuvlarning o‘rniga paydo bo‘ldi

- A. *Funksional, analitik
- B. Yaxlit yondashuv, faoliyatli yondashuv
- C. Shaxsiy yondashuv, bilimli yondashuv
- D. Madaniy yondashuv, aksiologik yondashuv

39.Tizimli yondashuvda qanday aspektlar mavjud

- A. *Fanga oid, funksional, tarixiy
- B. Shaxsiy, global, integrativ
- C. Moddiy, ruhiy, tarixiy
- D. Insonparvar, yagonalik, moddiylik

40.Tizimli yondashuv tadqiqotda qaysi tamoyillarning birligini ta’iab etadi

- A. *Tarixiylik, aniqlik, har tomonlama aloqa va rivojlanishni hisobga olish
- B. Fuqarolik, baynalmilallik, insonparvarlik
- C. Oshkoralik, boshboshdoqlik, xolislik
- D. Do‘stlik, vijdonlilik, iymonlilik

41.Tizimli yondashuv quyidagi tamoyiliardan qaysi biri pedagogik tadqiqotda amalga oshishini talab etadi

- A. *Nazariya va amaliyotning birligini
- B. Tadqiqotchining yosh xususiyatlarini
- C. Tadqiqotchining mahoratini
- D. Ilmiylik va ommaboplik

42.Quyidagilar orasidan aniq-metodologik tamoyillarga kirmaydiganlarini toping.

1) shaxsiy yondashuv; 2) yaxlit yondashuv; 3) tizimli; 4) faoliyatli; 5) abst-raktli; 6) ko‘psubyektli; 7) mantiqiy; 8) madaniy

- A. *3,5,7
- B. 1,2,4,5
- C. 2,4,6,7
- D. 1,4,5,7

43.Quyidagilar orasidan aniq-metodologik tamoyillarga kiradiganlarini toping.

1) shaxsiy yondashuv; 2) yaxlit yondashuv; 3) tizimli; 4) faoliyatli; 5) abst-raktli; 6) ko'psubyehtli; 7) mantiqiy; 8) madaniy; 9) etnopedagogik; 10) antropologik

A. *1,2,4,6,8,9,10

B. 1.3.4.5.8.9.10

C. 2.4.5.6.7.8.10

D. 3.5.6.7.8.9.10

44. Pedagogik jarayonni tashkil etishda shaxsning integrativ tavsifiga yo'naltirilganlikni talab etadigan yondashuv qanday ataladi

A. *Yaxlit yondashuv

B. Shaxsiy yondashuv

C. Ko'psubyehtli yondashuv

D. Antropologik yondashuv

45. Yaxlit yondashuv qaysi yondashuvga qarama-qarshi paydo bo'ldi

A. *Funksional

B. Tarixiy

C. Antropoiogik

D. Mantiqiy

46. Pedagogik tadqiqotlarda shaxsning muhim mezonli xususiyati sifati nima hisoblanadi

A. *Yo'nalganlik

B. Tizimlilik

C. Yagonalik

D. O'zaro aloqadorlik

47. Pedagogikada yaxlitlikdan kelib chiqib, shaxsning ijtimoiy, faoliyat-li va ijodiy mohiyati haqidagi tasawurlarni tasdiqlaydigan yonda-shuv qanday ataladi

A. Shaxsiy

B. Madaniy

C. Ko'psubyehtli

D. Tarixiy

48. F. Lomov inson hayotining muhim tomoni nimada aks etadi deb ta'kidlaydi

A. *Predmetli faoliyat va muloqotda

B. Mantiqiy fikrlashda

C. Intuitsiyada

D. Zehn, tasavvur va xayolotda

49. Shaxsiy, faoliyatli, dialogik yondashuv birligi pedagogikaning qaysi metodologiyasida o‘z aksini topadi

- A. Insonparvar
- B. Aksiologik
- C. Funktsional
- D. To‘g‘ri javob yo‘q

50. Istalgan o‘zining psixologik tuzilishi: motiv, maqsad, harakat, shart-sharoit, vosita, natijasiga ega

- A. *Faoliyat
- B. Texnologiya
- C. Tadqiqot
- D. Metodologiya

51. Kimning fikricha, “dialog - bu shaxsni shakllanishi vositasi emas, uning o‘z hayoti”

- A. *M.M. Baxtin
- A. Uxtomskiy
- B. Bulbichev
- C. E.I. Komarova

52. Tadqiqotning obyektini aks ettiruvchi tomoni, qismi nima deb ataladi

- A. *Tadqiqotning predmeti
- B. Tadqiqotning maqsadi
- C. Tadqiqotning kategorial apparati
- D. Tadqiqotning dolzarbligi

53. Tadqiq etish dinamikasi va mantiqi qanday bosqichlardan tashkil topadi

- A. *Empirik, farazli, nazariy, bashoratli •
- B. Oddiy, murakkab, mantiqiy
- C. Nazavriy, amaliy, sotsiologik, mezonli
- D. Barcha javoblar to‘g‘ri

54. Bu jarayonda tadqiqotchi aniq faktli materiallarni oladigan qandaydir pedagogik hodisalarni maqsadli idrok etish nima deb ataladi

- A. *Kuzatish
- B. Suhbat
- C. Anketa
- D. Pedagogik hujjatlarni o‘rganish

55. Quyidagilardan qaysi biri so‘rov o‘tkazish metodiga kiradi

- A. Suhbat
- B. Modellashtirish
- C. Matematik-statistika
- D. Induksiya

56. U yoki bu metod, ish usullarining pedagogik samaradorligini aniqlash uchun maxsus tashkil etilgan nazorat nima deb ataladi

- A. *Eksperiment
- B. Anketa
- C. So‘rash
- D. Savolnoma

57. Eksperiment nechta bosqichdan iborat bo‘ladi

- A. *To‘rtta
- B. Beshta
- C. Oltita
- D. Etitita

58. Quyidagilardan qaysi biri pedagogikada qo‘llaniladigan matematika metod hisoblanadi

- A. *Tartiblash
- B. Abstraksiyalash
- C. Anologiya
- D. Analiz

59. Quyidagi misol qaysi matematik metodga mos keladi: “mashg‘ulotlarda faol va sust ishlovchi o‘quvchilar soni”

- A. *Qayd etish
- B. SHkalalash
- C. Tartiblash
- D. Nazariy tahlil

60. Ilmiy - pedagogik tadqiqotlar necha guruhga bo‘linadi

- A. *3 guruhga
- B. 4 guruhga
- C. 5 guruhga
- D. 6 guruhga

61. Ilmiy-tadqiqot ishi necha bosqichdan iborat bo‘ladi

- A. *Uch bosqichdan
- B. Besh bosqichdan
- C. To‘rt bosqichda
- D. Ikki bosqichda

62. Magistrlik dissertatsiyasi bu nima

- A. *Mutaxassislik bo'yicha ilmiy asoslangan malakaviy tadqiqot ishi
- B. Ilmiy-metodik ish
- C. Malakaviy bitiruv ishi
- D. Tadqiqot ishi

63. Magistrlik dissertatsiyasini tuzilishini belgilang.

- A. ♦ Kirish, 1-P boblar, xulosa, foydanilgan adabiyotlar ro'yxati, ilova
- B. 1 -P bob
- C. Kirish, xulosa va ilova
- D. Birinchi bob, xulosa

64. Ilmiy tadqiqot ishining kirish qismini mazmuni nimalardan iborat ?

- A. ♦ Kirish qismida ilmiy muammo asoslanadi, shuningdek butun ilmiy apparat ochib beriladi
- B. Kirish qismida muammo asoslanadi
- C. Kirish qismida tadqiqotning ishlanganlik darajasi belgilanadi

65. Ilmiy tadqiqot ishining asosiy qismini mazmuni nimalardan iborat bo'ladi ?

- A. ♦ Tadqiqotni nazariy va amaliy asoslaridan 1-P boblardan
- B. Tadqiqotning tajriba-sinov qismini o'zida aks ettiradi
- C. Tadqiqot nazariya asoslari

66. Ilmiy tadqiqot ishining asoslanishini mazmun - mohiyati nimadan iborat

- A. *Muammoni dolzarbligi va ilmiy apparati aks ettiladi
- B. Mavzuning dolzarbligi asoslanadi
- C. Muammoning dolzarbligi asoslanadi va o'rganilganlik darajasi aks ettiladi
- D. Muammoning ilmiy apparati aks ettiriladi

67. Emperik tadqiqot usullarini tavsiflang

- A. ♦ Kuzatish, qiyoslash, oichash, eksperiment qilish
- B. Eksperiment qilish
- C. Kuzatish, qiyoslash
- D. Tajriba-sinov

68. Emperik va nazariy tadqiqot usullarni aniqlang

- A. ♦ Abstraklashtirish, analiz va sintez, induksiya va deduksiya

- B. Analiz va sintez
- C. Induksiya va deduksiya
- D. Kuzatish, kiyoslash

69. Nazariy tadqiqot usullarini aniqlang A. *Mavhumlikdan aniqlikka chiqish

- B. Kuzatish
- C. Eksperiment qilish
- D. Solishtirish

70. Ilmiy-pedagogik tadqiqot usullari

- A. ♦ Adabiyotlarni oʻrganish, suhbat, savolnomalar, kuzatish, matematik usullar
- B. Adabiyotlarni oʻrganish
- C. Kuzatuvni tashkil etish
- D. Pedagogik eksperiment

71. Soʻrov metodi turlarini belgilang

- A. Suhbat, anketa toʻldirish, intervyu olish
- B. Suhbat, savol-javob
- C. Soʻrovnoma, suhbat
- D. Savol-javob

72. Kuzatish metodini turlarini aniqlang.

- A. *Bevosita va bilvosita kuzatish
- B. Biror bir hodisani kuzatish
- C. Oʻz-oʻzini kuzatish
- D. Oʻz-oʻzini kuzatishni tashkil etish.

73. Tadqiqot ishining ilmiy apparatning mantiqiy ketma-ketligini aniqlang

- A. *Tadqiq etilayotgan muammo, maqsad, obyekt, predmet, gipoteza, asosiy vazifalar, ilmiy yangilik, amaliy ahamiyati, himoyaga olib chiqiladigan holatlar
- B. Maqsad, obyekt, predmet, gipoteza, asosiy vazifalar
- C. Obyekt, predmet, maqsad, vazifalar, gipoteza
- D. Maksud, gipoteza vazifalar metodi

74. Induksiya soʻzini mazmunini belgilang Induksiya - bu tahlil qiliish

- A. *Induksiya (lotincha) yoʻllamoq,
- B. toʻgʻirlamoq ilmiy farazga xulosa chiqarish.
- C. Induksiya xulosa chikarish
- D. Induksiya solishtirish

75.Deduksiya so‘zining ma’nosini belgilang

- A. *Deduksiya (lotincha- kelib chiqish)- mantiq qoidalari bo‘yicha xulosa chiqarish
- B. Deduksiya bu - o‘zaro bog‘lanish
- C. Deduksiya bu - mulohazalar zanjiridir.
- D. Deduksiya uygulashtirish

76.Abstraksiyalash so‘zini ma’nosini belgilang

- A. Abstraksiya bu - alohida ajratishdir
- B. Abstraksiyalash (lotincha- alohida ajratish) predmetning muhim xossalarni fikran ajratishdir
- C. Abstraksiya predmetni xususiyatini tahlil qilishdir
- D. Abstraksiya, mavxumlikdir

77.Modellash so‘zini ma’nosini belgilang

- A. ♦Modellash biror hodisa, jarayon yoki obyektlar tizimini ularning modellarni yasash va o‘rganish orqali tadqiq etishdir
- B. Modellash bu - biror bir predmetni yasash
- C. Modellash bu - biror bir hodisa, jarayonni loyihasidir
- D. Modellash biror bir chizmani yaratish

78. Analiz - bu nima

- A. ♦Analiz predmetni tahlil qilib, tarkibiy qismlarga ajratib o‘rganish
- B. Analiz- bu tahlildir
- C. Analiz - bu o‘rganish, ajratish demakdir
- D. Analiz - takkoshlashdir

GLOSSARIY

№	O‘ZBEKCHA	RUSCHA	INGLIZCHA
1.	Savol	Vopros	Question
	Yechilishi lozim bo‘lgan masala	Zadacha, trebuyushaya prakticheskogo resheniY.	Task that requires practical solutions.
2.	Sezgi	CHuvstvo	Sense, feeling, sensation
	Bu atrof-olamdagi (tevarak-atrofdagi) moddiy dunyoni, narsa za hodisalarning inson ongida aks etishidir.	Sostoyanie, v kotorom chelovek sposoben soznavat okrujayushee, vladet svoimi dushevnimi i fizicheskimi sposobnostyami.	The state in which man is capable to recognize their environment, their own mental and physical abilities.
3.	Sezish	Osyazanie	Sense of touch

	Sezish deb atrof-dagi narsa-hodisalarning sezgi a'zolarimizga bevosita ta'sir etishi natijasida ularning ayrim belgixususiyatlarining	Vospriyatie oshusheniy, poluchaemix pri prikosnovenii razlichnix tverdix ili jidkix tel k koje	The perception of sensations, received the touch of different solid or liquid substances to the skin and mucous
--	---	--	---

	miyamizga ta'sir etishga aytiladi	i slizistim obolochkam.	membranes.
4.	Tajriba	Opit	Experience
	Voqelikni amaliy jihatdan hissiy-emperik bilish jarayoni. Tajriba keng ma'noda o'quv, malaka va bilimlarning birligidan iborat.	Otrajenie v chelovecheskom soznanii zakonov ob`ektivnogo mira i obshestvennoy praktiki, poluchennoe v rezultate aktivnogo prakticheskogo poznaniya.	Reflected in human consciousness of the laws of the objective world and social practice, the resulting active practical knowledge.
5.	Tanqidiy fikrlash	Kriticheskoe mishlenie	Critical thinking

	Bu axborotlarni o'zlashti-rishdan boshlanadigan va xulosa chiqarish bilsh tugallanadigan murakkab o'ylash jarayoni.	Slojniy proses usvoeniya informasii i zaklyucheniya	The process: complex assimilation of information and opinions
6.	Tasavvur	Predstavlenie	Representation
	Bo'lgan va bo'lmagan voqea va hodisalarni inson ko'zi ochiq va yopiq holda ham o'z tasavvurida bo'ladigan	Konkretniy obraz predmeta ili yavleniya, kotoriy v daniy moment neposredstvenno	The concrete image of an object or phenomenon, which is currently not directly perceived,

	jarayon hisoblanadi.	ne vosprinimaetsya, a lish vosproizvoditsya v soznanii.	but only played in the mind.
7.	Tafakkur	Mishlenie	Thinking

	Insoniyatning necha ming yillik tarixiy rivojlanishi davrida ijodkorlik jarayoni bilan bog'liq holda hosil qilinib borilgan va erishilgan oliy va aqliy ne'matdir.	Sposobnost cheloveka mislit, rassujdat, delat umozaklyucheniya; visshaya stupen chelovecheskogo poznaniya, prosessa otrajeniya ob`ektivnoy deystvitelnosti.	A person`s ability to think, reason, make inferences, the highest stage of human cognition, the process of reflection of objective reality.
8.	Ta'lim	Obuchenie	Education
	Shaxsning jismoniy va ma'naviy kamol topish jarayoni, uning ongli ravishda ayrim ibratli faoliyatlarga yo'nalishi va tarixan maydonga kelib, ijtimoiy namuna bo'lishga har tomonlama barkamollikka intilish jarayoni tushuniladi.	Prosess polucheniya fizicheskoy i duxovnoy zrelosti, stremlenie ko vsestoronney garmonichnosti	The process of obtaining the physical and spiritual maturity, commitment to a comprehensive harmoniously
9.	Ta'lim berish	Obuchat	Train
	(TB) - ta'lim	Pedagogicheskay	Educational

	<p>oluvchining intellektual salohiyatini yuksaltirishga qaratilgan pedagogik faoliyati bo'lib, u insonning aqliy faoliyatini rivojlantirish jarayonidir.</p>	<p>a deyatelnost, napravlennaya na razvitie intellektualnoy sposobnosti</p>	<p>activities aimed at the development of intellectual abilities</p>
10.	Taqqoslash	Sravnenie	Comparison
	<p>Bilish obekti hisoblangan narsa va hodisalar o'rtasidagi o'xshashlik yoki farqlarni, aniqlashdan iborat aqliy operatsiya</p>	<p>Obraznoe virajenie, v kotorom odno yavlenie, predmet, litso upodoblyetsya drugomu.</p>	<p>A figure of speech in which one phenomenon, the subject, the person is likened to another.</p>
11.	Test	Test	Test
	<p>(inglizcha - sinash) biror-bir faoliyatni bajarish uchun ma'lum darajadagi bilimni egallashga qaratilgan topshiriqlar</p>	<p>Zadanie, po rezultatam vipolneniya kotorogo mojno sudit o sposobnostyax, ob urovne umstvennogo razvitiya</p>	<p>The job on the results of which can be judged on ability, the level of mental development</p>

№	O‘ZBEKCHA	RUSCHA	INGLIZCHA
12.	Idrok	Razum	Mentality
	Tirik organizmning	Visshaya stupen	The highest level

	ma'lumotlar qabul qilib, qayta ishlash jarayoni; organizmga obyektiv reallikning aks ettirish va tashqi olamdagi yangidanyangi vaziyatlarni baholab, shunga yarasha harakat qilish imkonini beradi.	poznavatelnoy deyatelnosti cheloveka, sposobnost logicheski i tvorcheski mislit, obobshat rezultati poznaniY.	of human cognitive activity, the ability to think creatively and logically, to generalize the results of knowledge.
13.	Idrok etish	Postijenie	Comprehension
	Bu tushunchaning shakllanish jarayoni. YA'ni noma'lum bo'lgan narsani ma'lum bo'lgan narsa bilan boglash va shu asosda ta'lim oluvchilarda ma'lum bo'lgan ma'lumotlarni kengaytirish.	Prosess uyasnenie, osmislenie, osoznanie.	The process of clarification, understanding, awareness.
14.	Ijodiyot	Tvorchestvo	Creative work

	Inson aql-zakovatining barcha ijobiy sifatlarini o'zida mujassamlashtirgan, yangilik yaratish bilan bog'liq bo'lgan alohida faollik va	Deyatelnost cheloveka, napravlennaya na sozdanie kulturnix ili materialnix sennostey pri pomoshi	Human activities are aimed at creating a cultural and material values with the embodiment of all good qualities.
--	--	--	--

	mustaqil faoliyat turi.	voplosheniya vsekh pozitivnykh kachestv.	
15.	Ijodiy yondashuv	Tvorcheskiy podxod	Creativity
	(IYO) — bu pedagogikada zamonaviy yo'nalish bo'lib, u ta'lim oluvchilarning muammolarini hal qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan faoliyat bo'lib, mustaqil ravishda qaralayotgan faoliyatning yangi yo'nalishlarini topishga undash jarayonidir.	Sovremenniy podxod v pedagogike, deyatelnost napravlennaya na razvitie sposobnostey dlya resheniya problem obuchayushixsya	The modern approach to teaching, the activities aimed at developing skills for solving problems of students

16.	Ilmiy tadqiqot	Nauchnoe issledovanie	Research study
	Yangi bilimlar va nazariyalarni aniqlash jarayoni	Prosess opredeleniya novix znaniy i teoriy	The process of identifying new knowledge and theories
17.	Intellekt	Intellekt	Mentality
	Insonning dunyoqarashi	Mislitel'naya sposobnost	Thinking man`s ability, the result of

	kengayishidagi tafakkur qila olish qobiliyati natijasi. Bunda intel-lektni shakllantiruvchi omillarga ong, aql, fikr, g'oya, ta'limot va shu kabilar kiradi.	cheloveka, rezultat uvelicheniya krugozora. Sostavnie - soznanie, um, mishlenie, ideya, uchenie i t.p.	increasing the horizon. Composite - consciousness, mind, thought, idea, doctrine, etc.
18.	Kitob	Kniga	A book

	Axborotlarni, g'oya, obraz va bilimlarni saqlash hamda tarqatish, ijtimoiysiyosiy, ilmiy estetik qarashlarni shakllantirish vositasi; bilimlarni targ'iboti va tarbiya quroli; badiiy va ilmiy asar hamda ijtimoiy adabiyot.	Sredstvo xraneniya i rasprostraneniya informasii, idey, obraza i znaniy; instrument peredachi znaniy i vospitaniya; xudojestvennoe i nauchnoe proizvedenie i sosialnaya literatura	Means of storing and disseminating information, ideas, images and knowledge tool of knowledge transfer and training, artistic and scientific work of literature and social
19.	«Klaster» (Tarmoqlar) metodi	Metod «Klastera»	The Method Of «Cluster»
	O'quvchilarni mantiqiy fikrlashga, umumiy fikr doirasini kengaytirishga, atamalar, tushunchalar	Metod obuchayushiy uchenikov logicheskomu mishleniyu,	The method of teaching students logical thinking, expand areas of common thinking,

	va voqealarning bir-biri bilan bog'liqchigini anglab olishga o'rgatuvchi metod hisoblanadi	rasshireniyu oblasti obshego mishleniya, postijeniya obedineniya terminov, ponyatiy i sobitiy	comprehension of association of terms, concepts and events
--	--	---	--

20.	Komil inson	Idealniy chelovek	Perfect person
	Inson aqliy takomillashuvi bosqichlaridan biri.	Odin iz stupeney razvitiya chelovecheskogo razuma	One of the stages of development of the human mind
21.	Kuzatish	Nablyudenie	Observation
	Bu ilmiy bilimga tegishli ijodiy faoliyat bo‘lib, u ilmiy bilishdagi amaliy metodlardan biridir.	Odin iz prakticheskix metodov, tvorcheskaya deyatelnost, otnosyashayasya k nauchnim znaniyam	One of the practices, creative activities related to scientific knowledge
22.	Ko‘nikma	Navik	Habit
	1) Insonning ilgarigi tajribalari asosida muayyan faoliyat yoki harakatni amalga oshirish qobiliyati.	Sposobnost osushestvleniya konkretnoy deyatelnosti ili deystviya, osnovannaya na	The ability to perform specific activities or actions based on lessons learned

		priobreyonnom opite	
--	--	------------------------	--

	O'ZBEKCHA	RUSCHA	INGLIZCHA
23.	Qobiliyat	Talant	The talent
	Bu insonning biror bir xususiyatining o'zigina emas, balki shaxs faoliyatining talablariga javob bera oladigan va shu faoliyatda yuqori ko'rsatkichlarga erishishni ta'minlashga imkoniyat beradigan xususiyatlar sintezidan iboratdir.	Vidayushiesya prirodnie sposobnosti cheloveka, pozvolyayushie dostich visokix dostijeniy v obshestve	Outstanding natural human ability, allowing to reach high achievements in the community

№	O'ZBEKCHA	RUSCHA	INGLIZCHA
24.	Tushuncha	Ponyatie	Conception
	Bu narsa va hodisalarning umumiy (xususi) muhim belgi va xususiyatlarini ifodalovchi fikr (ba'zan fikrlar) – tafakkur shakli	Sovokupnost vzglyadov na chto-libo. Uroven ponimaniya chego-libo.	The set of views on anything. The level of understanding of anything.
25.	Faoliyat	Deyatelnost	Activity

	<p>1) Biror narsani aniqlash uchun biror narsa qilish xohishi (jarayon)</p> <p>2) Kishining moddiy va ma'naviy ne'matlar yaratish borasidagi hamda shaxsiy va ijtimoiy sohadagi ma'lum bir maqsad sari qiladigan xatti-harakatlar majmuasidir.</p>	<p>1) Zanyatie kakoylibo rabotoy dlya opredeleniya chego-libo</p> <p>2) Spesificheskaya aktivnost cheloveka po poznaniyu i preobrazovaniyu okrujayushey deystvitelnosti.</p>	<p>1) The occupation of any work to determine anything</p> <p>2) The specific activity of human understanding and transforming reality.</p>
26.	Fikr	Misl	Thought
	Tushuncha, bilim, ong, aql, maslak	Ubejdeniya, vzglyadi, vozzreniy.	Beliefs, attitudes, beliefs.
27.	Fikrlash	Misli	Think
	Bu har xil muammo va masalalarni yechishga yo'naltirilgan faoliyat.	Mislitelniy proses, otrajayushiy ob'ektivnuyu deystvitelnost v ponyatiyax, sujdeniyax, umozaklyucheniyax; mishlenie.	The thought process that reflects the objective reality in concepts, judgment, reasoning, thinking.
28.	Xarakter	Xarakter	Character

	O'quvchi yoki talaba xulqi yoki axloqida namoyon	Sovokupnost psixicheskix osobennostey, kotorie	The set of mental characteristics that define the identity
--	--	--	--

	bo'ladigan va unda odat tusiga kirib qolgan eng muhim ruhiy holatlar	opredelyayut lichnost cheloveka i proyavlyayutsya yego povedenii.	of the person and manifest in his behavior.
29.	Shakllantirish	Formirovat	To form
	Nasliy omillar, muhit, maqsadga qaratilgan ta'limtarbiya va shaxsiy faollik ta'sirida insondagi bilim, ko'nikma, malaka va fazilatlarni tarkib toptirish jarayoni	Sozdavat, komplektovat znaniya, naviki, opit i dostoinstva, pridavat zakonchennost, opredelennost	Build, equip the knowledge, skills, experience and dignity, to give finality, certainty
30.	Shaxs	Lichnost	Person

	<p>Kadrlar tayyorlash tizimining bosh subekti va obekti, ta'lim sohasidagi xizmatlarning iste'molchisi va ularni amalga oshiruvchi. Shaxs deganda, muayyan jamiyatning a'zosi tushuniladi.</p>	<p>Человек, индивидуум как субъект социальных отношений и сознательной социальной деятельности; совокупность свойств, присущих определенному человеку и составляющих его индивидуальность</p>	<p>The man, the individual as a subject of social relationships and conscious creative activity, a set of properties inherent to a specific person and components of his personality</p>
31.	Eksperiment	Eksperiment	Experiment

	<p>Fan va bilish sohasida favqulodda holatdan chiqish, muammoli vaziyatni hal qilish jarayonlari, shaxsning his-tuyg'ulari, xarakteri, qobiliyati, aql-zakovatini o'rganishda qo'llaniladigan usul.</p>	<p>Vosproizvedenie kakogo-libo yavleniya ili nablyudenie novogo yavleniya v определенных условиях с целью его исследования</p>	<p>Reproduction of any phenomenon or observation of new phenomena in certain conditions in order to study</p>
32.	Esda olib qolish	Derjat v pamyati	Keep in mind

	<p>Bu aqliy jarayonga tegishli faoliyat bo‘lib, u eng avval miya po‘stida idrok qilinayotgan buyum, so‘z, fikr, g‘oya, ta’limot, qonun, qoida va shu kabilarning izlari hosil bo‘lishidan va ayni vaqtda esda olib qolinadigan material bilan kishida mavjud bilim va tajriba o‘rtasida bog‘lanish vujudga kelishidan iborat bo‘lgan</p>	<p>Prosess, otnosyashiysya k umstvennoy deyatelnosti, snachala formiruet informasiyu v golovnom mozge i zatem, pri neobxodimosti, vinosit yeyo dlya svyazki zvaniy i opita</p>	<p>The process of referring to mental activity, forms the first information in the brain and then, if necessary, it makes for a bunch of knowledge and experience</p>
	jarayon.		
33.	O‘yin	Igra	The game
	Tarbiyalash va xordiq chiqarish vositalaridan biri.	Sredstvo vospitaniya i otdixa	A means of education and recreation

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. -Toshkent: O‘zbekiston, 2017.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni (yangi tahriri), 2020
3. Maktabgacha ta’lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori. 09.09.2017 y. PQ-3261-son
- 4 O‘zbekiston respublikasi maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida - T.:2019 y.
5. Maktabgacha ta’lim tashkilotlari faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida - O‘zbekiston respublikasi vazirlar mahkamasining Qarori 391-sonli qarori T.:2019 y
6. “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida” O‘zbekiston Respublikasi qonuni, O‘RQ-595
7. Xodjayev B.X., Choriyev A., Saliyeva Z.T. Pedagogik tadqiqotlar metodologiyasi. – T.: IQTISODIYOT DUNYOSI, 2018.
8. To‘raqulov X.A., Hasanboyev J.J., Usmanov N.O‘., Alqarov I.SH., To‘raqulov O.X. Ilmiy tadqiqot asoslari. – T.: “Fan va texnologiya” nashrieti, 2011.
9. Xodjayev B.X., Bozorova M., Murodova Z.,Norboyeva S.Pedagogik tadqiqotlarni modellashtirish.Qarshi.. “Fan va ta’lim” nashriyoti,2021.
10. Kraevskiy V.V. Metodologiya pedagogicheskogo issledovaniya: Posobie dlya pedagoga-issledovatelya. – Samara: Izd-vo SamGPI, 1994.
11. Barskov A.G. Nauchniy metod: vozmojnosti i illyuzii. – M., 1994.
12. Bezrukova, V.S. Pedagogika. Proektivnaya pedagogika: Ucheb. posobie dlya ped. in-tov i industr.-ped. texnikumov – yekaterinburg, 1996.

13. Bryzgalova, S.I. Nauchno-pedagogicheskoe issledovanie. – Kaliningrad, 1996.
14. Gershunskiy, B.S. Filosofiya obrazovaniya dlya XXI veka. M.1998

Axborot manbalari

15. www.tdpu.uz
16. www.pedagog.uz
17. www.ziyonet.uz
18. www.edu.uz
19. [tdpu-INTRANET.Ped](#)

MUNDARIJA:

KIRISH	3
I. MODUL. PEDAGOGIK TADQIQOTLARNING MAZMUNI VA MOHIYATI	5
I.1 Ijtimoiy-gumanitar izlanish sifatida pedagogik tadqiqotlarning o‘ziga xosliklari	5
I.2 Pedagogika fani metodologiyasi bilim va faoliyat tizimi sifatida	9
I.3. Pedagogik tadqiqotlarning metodologik ta’minoti va pedagogik texnologiya doir manbalari	22
II. MODUL. PEDAGOGIK TADQIQOTLARNING ASOSIY KATEGORIYALARI VA TUSHUNCHALARI	39
II.1. Metodologik tadqiqot va maxsus ilmiy tadqiqot	39
II.2. Pedagogik ijodkorlik va uning o‘ziga xos xususiyatlari	43
II.3. Intuitsiya va pedagogik tafakkur	48
II.4. Pedagogik izlanish. Innovatsion faoliyat va innovatsion salohiyat	51
II.5. Tadqiqot loyihasi va dasturi	60
III. MODUL. PEDAGOGIK TADQIQOTLARDA ILMIY DALILLAR VA ULARNING ROLI	62
III.1. Ilmiy dalilning mantiqiy-gnoseologik mohiyati	62
III.2. Pedagogik tadqiqotlarning raantiqiy-gnoseologik modeli	74
III. 3. Empirik ma’lumotlar, misollar va illyustratsiyalar	76
IV. MODUL. PEDAGOGIK MUAMMONI TANLASH VA PEDAGOGIK TADQIQOT MAVZULARINI SHAKLLANTIRISH	81
IV. 1. Pedagogik tadqiqotlar muammosi	81
IV.2. Tadqiqot mavzusining muhim belgilari	83
V. MODUL. PEDAGOGIK TADQIQOTLARNING DOLZARBLIGINI ANIQLASH	86
V.1. Tadqiqot muammosining dolzarbligi	86
V.2. Tadqiqot obyekti va predmetining muhim belgilari	89
V.3 Pedagogik tajriba-sinov ishlari dasturini ishlab chiqish metodikasi	90
VI. MODUL. PEDAGOGIK TADQIQOTLAR OBYEKTI VA PREDMETI	92
VI.1. Tadqiqot obyekti va obyekt maydonini aniqlashtirish	92
VI.2. Tadqiqot obyekti va predmetining muhim belgilari	93
VII- modul. PEDAGOGIK TADQIQOTNING MAQSAD VA VAZIFALARI	97
VII.1. Tadqiqotning maqsadi - ilmiy izlanishning ideal (bashorat qilinayotgan) natijasi	97

VIII. MODUL. PEDAGOGIK TADQIQOTLAR FARAZINI BELGILASH	100
VIII.1 Ilmiy farazyangi ixtirolaming muhim tarkibiy qismi	100
IX-MODUL. PEDAGOGIK TADQIQOTLARNING METODOLOGIK TAMOYILLARI	105
IX .1 Pedagogik fanlar metodologiyasining umumilmiy tamoyillari	105
X-MODUL. ILMIY IZLANUVCHINING METODOLOGIK MADANIYATI	112
X.1 Metodologik madaniyat - bu metodologik bilimlarga asoslangan ilmiy fikrlash madaniyati sifatida	112
XI-MODUL. PEDAGOGIK ILMIY TADQIQOT METODLARINI TASNIFLASH MUAMMOLARI	115
XI.1 Pedagogik ilmiy tadqiqot metodlari tushunchasi	115
XII-MODUL. ADABIYOTLAR VA ARXIV MATERIALLARINI O‘RGANISH, KUZATISH, SUHBAT, SO‘ROV, TEST, EKSPERIMENT	122
XII.1 Adabiyotlar va arxiv materialiarini o‘rganis	122
XII.2 Pedagogik kuzatish metodi	124
XII.3 Suhbat metodi	126
XII.4. Anketa metodi	127
Maktabgacha pedagogik tadqiqotlarni modellashtirish fanidan testlar	130
Glossariy	144
Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati	159

BOYMURODOVA GULZODA TOSHTEMIROVNA

**MAKTABGACHA PEDAGOGIK
TADQIQOTLARNI MODELLASHTIRISH**

*Oliy va o'рта maxsus vazirligi tomonidan oliy o'quv yurtlarining
70110201 – Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi magistratura
mutaxassisligi talabalari uchun mo'ljallangan darslik*

Muharrir: *E.Eshov*
Tex.muharrir: *D.Abduraxmonova*
Musahhah: *M.Shodiyeva*
Badiiy rahbar: *M.Sattorov*

Nashriyot litsenziyasi № 022853. 08.03.2022.

**Original maketdan bosishga ruxsat etildi: 16.01.2022. Bichimi
60x84. Kegli 16 shponli. "Times New Roman" garnitura 1/16.**

Ofset bosma usulida. Ofset bosma qog'ozi.

Bosma tabog'i 10,25 Adadi 50. Buyurtma № 28

KAMOLOT

“BUXORO DETERMINANTI” MCHJ

bosmaxonasida chop etildi.

Buxoro shahar Namozgoh ko'chasi 24 uy

Tel.: + 998 98 778 47 27